

Львівський торговельно-економічний університет

Миронов Ю. Б., Барна М. Ю.

**Сталий розвиток туризму на
природоохоронних територіях України**

Монографія

Львів – 2026

УДК 338.48:502.4(477)
М63

Рецензенти: д-р. геогр. наук, професор Любіцева О. О.,
д-р. екон. наук, професор Михайліченко Г. І.,
д-р. екон. наук, професор Яворська В. В.

М63 Миронов Ю. Б., Барна М. Ю. Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях України: монографія. Львів: вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2026. 288 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського торговельно-економічного університету
27 березня 2026 р., протокол № 9*

У монографії розкрито теоретико-методологічні засади та практичні аспекти сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України. Обґрунтовано концептуальні підходи до формування екологічно збалансованої туристичної діяльності, визначено ключові чинники та ефективні управлінські механізми її забезпечення в умовах сучасних викликів. Проаналізовано сучасний стан, наявний потенціал і перспективні тенденції розвитку туризму в межах природно-заповідного фонду, а також його вагоме соціально-економічне значення для територіальних громад і національної економіки загалом. Запропоновано науково обґрунтовану методологію оцінювання сталого розвитку та визначено стратегічні пріоритети, дієві інструменти стимулювання і перспективні напрями підвищення екологічної стійкості туристичної діяльності в Україні, зокрема з урахуванням необхідності формування інклюзивного реабілітаційного простору.

Монографію адресовано науковцям, науково-педагогічним працівникам, здобувачам вищої освіти, фахівцям у сфері туризму, рекреації та природоохоронної діяльності, а також представникам органів державної влади й місцевого самоврядування.

ISBN 978-617-602-407-1

© Миронов Ю. Б.,
Барна М. Ю., 2026

***Присвячується до 210-ї річниці з Дня
заснування Львівського торговельно-
економічного університету
та 10-річчя кафедри туризму та
готельно-ресторанної справи***

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретичні засади сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях	8
1.1. Сутність та чинники сталого розвитку туризму	8
1.2. Теоретико-методологічні підходи до дослідження туризму на природоохоронних територіях	30
1.3. Управлінські підходи до забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій	44
Розділ 2. Методологічні та концептуальні основи сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях	62
2.1. Теоретико-методологічні основи оцінювання сталого розвитку туризму	62
2.2. Соціокультурні детермінанти управління природоохоронними територіями як туристичними дестинаціями ...	80
2.3. Формування концепції сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях	100
Розділ 3. Соціально-економічні та просторові аспекти розвитку туризму на природоохоронних територіях України ..	122
3.1. Сучасний стан і потенціал розвитку природоохоронних територій України	122
3.2. Тенденції розвитку туризму на природоохоронних територіях України	140
3.3. Туризм як чинник сталого розвитку природоохоронних територій України	153
Розділ 4. Стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України	170
4.1. Пріоритетні напрями стратегічного розвитку природоохоронних територій України	170
4.2. Стратегічні підходи до забезпечення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях України	186
4.3. Стратегічні орієнтири державної політики стимулювання та підтримки сталого туризму на природоохоронних територіях України	207
Висновки	227
Список використаних джерел	230
Додатки	260

ВСТУП

Формуванню та еволюції туристичної сфери України значною мірою сприяв активний розвиток світового туристичного ринку впродовж останніх десятиліть. Водночас у ХХІ столітті виразно окреслилися тенденції, пов'язані як із загальними процесами економічного зростання, так і з потенційними екологічними наслідками такого розвитку. Сучасні екологічні виклики мають універсальний характер і стосуються всього людства. Вони охоплюють як повсякденні локальні проблеми, так і масштабні глобальні загрози, що впливають на майбутні покоління. З огляду на накопичувальний характер екологічних ризиків і їхній можливий вплив на життєдіяльність суспільства, надзвичайно важливою є консолідація зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу та громадянського суспільства на міжнародному й національному рівнях для ефективного реагування на ці виклики. Туристична галузь, як одна з найбільш прибуткових сфер економіки, сьогодні розглядається як вагомий чинник не лише економічного розвитку, а й соціокультурного піднесення України. У цьому контексті особливої актуальності набуває перехід до нової економічної моделі життєдіяльності, що ґрунтується на розумінні туризму як інтегрованого елементу національної економічної системи. Саме це зумовлює необхідність дослідження проблем сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

Розвиток туристичних продуктів у межах природоохоронних територій передбачає інтенсивніше використання природних ресурсів, що може спричиняти забруднення довкілля та створювати ризики для збереження природної й культурної спадщини. Туризм як потужна економічна галузь із значним фінансовим потенціалом несе й суттєву екологічну відповідальність. Саме тому дедалі більшої уваги набуває дослідження екологічного виміру туризму в межах концепції сталого розвитку. Основою сталого функціонування туристичної сфери є збережене й здорове довкілля, що відповідає принципам відповідального управління природоохоронними територіями.

Останнім часом усе більш очевидною стає проблема недостатньої конкретизації концепції сталого туризму, а також її слабкої операціоналізації та практичного впровадження в

управлінні туристичними системами різних рівнів. До цього додаються недоліки державного регулювання: фрагментарність законодавчої бази, відсутність дієвих механізмів міжвідомчої координації, недостатній контроль за дотриманням екологічних норм, обмежений державний моніторинг впливу туризму на природоохоронні території, недостатнє фінансування програм сталого розвитку та слабка інтеграція екологічних критеріїв у стратегічні документи й регіональні програми розвитку туризму. Також проблемними залишаються низька інституційна спроможність органів влади, відсутність ефективних стимулів для бізнесу щодо впровадження екологічно відповідальних практик і недостатній розвиток партнерства між державою, місцевими громадами та приватним сектором. У зв'язку з цим виникає потреба в комплексному дослідженні різних аспектів сталого розвитку туризму з метою визначення перспективних напрямів розвитку, пошуку стратегічних рішень і підготовки практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління сталим туризмом на природоохоронних територіях України.

Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних засад, визначення стратегічних пріоритетів сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях і підготовка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління сталим розвитком туристичної діяльності в цих межах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- визначити чинники сталого розвитку туризму з урахуванням принципів функціонування природоохоронних територій і необхідності формування інклюзивного реабілітаційного простору;
- узагальнити та поглибити теоретико-методологічні підходи до дослідження розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- розкрити специфіку управління туризмом у контексті забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій;
- проаналізувати методологічні підходи до оцінювання сталого розвитку туризму та систематизувати їх;
- дослідити соціокультурні зміни в управлінні природоохоронними територіями як фактор розвитку туристичних дестинацій;

- сформувати концептуальні засади сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- оцінити потенціал природоохоронних територій України та тенденції розвитку туризму в їх межах;
- обґрунтувати стратегічні пріоритети розвитку природоохоронних територій України;
- визначити стратегічні орієнтири досягнення екологічної стійкості та реалізації інклюзивної моделі туризму на природоохоронних територіях.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку туристичної діяльності на природоохоронних територіях України.

Предметом дослідження є система теоретико-методологічних положень, стратегічних підходів і практичних рекомендацій щодо формування та реалізації державної політики сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

Отже, забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України є важливою передумовою гармонійного поєднання економічних інтересів, соціокультурного поступу та збереження природної спадщини. Формування ефективної системи управління, удосконалення нормативно-правового забезпечення, посилення міжсекторальної взаємодії та впровадження екологічно відповідальних практик сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності туристичної галузі та забезпеченню збалансованого використання природних ресурсів. Комплексний науковий підхід до розв'язання окреслених проблем створює підґрунтя для вироблення стратегічних рішень і практичних механізмів розвитку сталого туризму, орієнтованого на довгострокову перспективу та збереження природоохоронних територій України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

1.1. Сутність та чинники сталого розвитку туризму

Концепція сталого туризму відображає відносно нове бачення ролі туристичної сфери в соціально-економічній структурі держави, що закономірно породжує дискусії щодо визначення стратегічних орієнтирів і напрямів її розвитку. Наразі у науковому середовищі не сформовано єдиного загально визнаного трактування теоретичних засад сталого туризму, оскільки дослідники пропонують різні підходи до їхнього осмислення та інтерпретації. У зв'язку з цим постає потреба у вивченні передумов формування сталого туризму, аналізі авторських підходів до визначення його ключових цінностей і принципів, а також у дослідженні взаємозв'язків між концепціями сталого розвитку, сталого туризму та екотуризму. Такий підхід сприятиме формуванню комплексного уявлення про закономірності розвитку цих концепцій як у науково-теоретичному й прикладному дискурсах, так і в ширшому контексті їх розгляду як важливого соціально-економічного феномену.

Інтенсифікація об'єктивних процесів глобалізації, індустріалізації, урбанізації, прискорення техніко-технологічного прогресу зумовили стрімке зростання соціально-економічних характеристик більшості національних економік, однак актуалізували також проблеми збереження довкілля і соціальної відповідальності. Відповіддю на ці виклики стало зародження концепції сталого розвитку (англ. *sustainable development*). Одним із перших документів, що став основою для формування ідеї сталого розвитку, була доповідь Римського клубу «Межі зростання» (1972 р.). У ній було доведено, що збереження існуючих підходів до економічного зростання призведе до неминучої екологічної та соціальної кризи. Доповідь започаткувала світову дискусію про необхідність переосмислення цінностей індустріального розвитку та впровадження принципів довгострокового планування з урахуванням екологічного балансу (Meadows et al., 1972; Бездетко & Серьогіна, 2025). Про концепцію сталого розвитку вперше було заявлено ООН на конференції з проблем середовища (UNCED) ще у 1992 р. з огляду на

взаємозалежність соціальних, економічних та екологічних факторів розвитку різних секторів економіки (United Nations, 1993). Було визначено, що концепція сталого розвитку має розглядатись як цілком досяжна мета на місцевих, національних, регіональних і міжнародному рівнях, а інтеграція та збалансованість економічних, соціальних та екологічних аспектів є життєво важливою для підтримки людського життя на планеті і потребує нового сприйняття процесів виробництва і споживання, комплексного підходу до вирішення наявної проблеми. У результаті було запропоновано Порядок денний на XXI століття – програмний документ, який закликав уряди до розроблення інвестиційних стратегій, націлених на спільне досягнення сталого розвитку, зокрема за рахунок запровадження інноваційних способів збереження природних ресурсів і способів їх залучення у стабільне економічне зростання (United Nations, 1992).

У 2018 р. ООН було задекларовано 27 принципів становлення універсального партнерства і, відповідно, 169 завдань нового плану дій до 2030 р., спрямованих на стимулювання діяльності у критично значущих для людства сферах, гармонійного забезпечення високої якості довілля і результативності світової економіки на тривалий період (ПРООН в Україні, 2018). Таким чином, уперше в історії людства запропоновано концепцію розвитку, ядром якої проголошувалась людина та її право на життя в гармонії з природним середовищем, яке необхідно зберегти для нинішнього і наступних поколінь.

Водночас варто погодитись із зауваженням М. Рудої та М. Мазурик щодо повсюдного зростання транскордонного екологічного впливу та зумовлену ним потребу посилення наукового дискурсу щодо реалізації глобальних принципів сталого розвитку (Руда & Мазурик, 2021). Концепція сталого розвитку ґрунтується на біоцентричному варіанті забезпечення життєво важливих суспільних потреб в екологічній безпеці. Збереження збалансованості біосфери при цьому передбачає результативне споживання відновлювальних природних ресурсів без перевищення межі їх можливого відтворення, з одночасною мінімізацією використання невідновлювальних ресурсів.

Alvarado-Herrera et al. підкреслюють, що в сучасному науковому середовищі концепція сталого розвитку набула парадигмального характеру для розвитку соціально-економічних

систем (Alvarado-Herrera et al., 2017). Отож, не викликають заперечень мотиви урядів різних держав щодо включення її концептуальних положень в основу міжнародних договорів, національних законодавств, засад розвитку бізнесу у багатьох галузях. Розвиток концепції сприяв започаткуванню і, більше того, за вираженням Schroeder et al., став концептуальною основою зеленої та циркулярної економіки (Schroeder et al., 2019). Водночас доцільно взяти до уваги зауваження С. Ruggerio, який, проаналізувавши значний обсяг наукових доробок у галузі сталого розвитку з позицій теорії складності (complexity theories), зауважив про значні термінологічні розбіжності авторів попри їх консолідацію щодо беззаперечного потенціалу концепції для управління навколишнім середовищем (Ruggerio, 2021).

Сталий розвиток багатьма науковцями асоціюється зі стійкістю, що почасти призводить до використання цих термінів у якості синонімів в академічних наукових працях (Olawumi & Chan, 2018), у той час як інші автори вважають ці концепції різними (Ruggerio, 2021). Як указують L. Vasseur та J. Baker, стійкість визначає процеси соціально-економічної трансформації в межах доступних матеріальних, природних і соціокультурних ресурсів з метою процвітання в майбутньому, тоді як сталий розвиток спрямовується, насамперед, на створення прогресу шляхом акумуляції фізичних, економічних, екологічних та соціальних компонентів, здатних покращити якість життя людей без виснаження ресурсів для майбутнього (Vasseur & Baker, 2022). Крім того, Р. Whyte та G. Lamberton вказують на існування певної неузгодженості в діапазоні авторських інтерпретацій поняття стійкості (Whyte & Lamberton, 2020), а V. Spaiser et al. наголошують, що сталий розвиток за своєю сутністю також є доволі суперечливим поняттям, сенсове розкриття якого потребує врахування «множинності стійкості» й «інтелектуальної легітимності альтернативних інтерпретацій» (Spaiser et al., 2017). Отож, можна стверджувати, що авторські концептуалізації сталого розвитку ґрунтуються здебільшого на особистісних світоглядних переконаннях кожного науковця, однак всі вони цілком співвідносяться із спільною теоретичною основою, закладеною на згаданий вище конференції UNCED (United Nations, 1993; ПРООН в Україні, 2018).

Варто погодитись із пропозицією С. Башлай і В. Нагорного щодо доцільності застосування системно-комплексного підходу до аналізу концептуальних засад сталого розвитку як декомпозиції екологічних, соціальних та економічних компонент розвитку суспільства (Башлай & Нагорний, 2021). Також цілком обґрунтованим видається теза О. Бабчинської про необхідність глибокої екологізації економіки та пошуку прийнятних шляхів симбіотичного розвитку екологічно й економічно ефективного суспільства (Бабчинська, 2020). Пізніше Л. Корольчук, розвиваючи цей напрям дослідження, дійшла висновку про пріоритетність соціально-економічних стратегій сталого розвитку для України, аргументуючи це необхідністю забезпечення якісної трансформації вітчизняної економіки у руслі світових стандартів екологізації (Корольчук, 2022). Важливість дотримання основної ідеології концепції сталого розвитку для балансування інтересів сучасних і майбутніх потреб людства обґрунтували А. Берестенко та А. Лисенко (Берестенко & Лисенко, 2024). Розглядаючи еволюцію концепції сталого розвитку у світі, Ю. Поліщук серед його основних завдань виділила гармонізацію співіснування людини і біосфери та захист природного середовища у процесі розвитку суспільства, тобто формування екологічно безпечної моделі соціально-економічної взаємодії (Поліщук, 2021).

Отож, сталий розвиток, на наш погляд, доцільно розглядати як процес гармонізації розвитку продуктивних сил, здатний забезпечити задоволення необхідних потреб суспільства в соціально-економічному прогресі за умови збереження цілісності довкілля.

Відповідно, сталий розвиток туризму має визначатись можливістю задоволення існуючих сьогодні потреб туристів із врахуванням інтересів збалансованого соціально-економічного й екологічного розвитку місця призначення (регіону, певної країни або світу загалом), за умови, що цей розвиток не перешкоджатиме можливості надання рекреаційно-туристичних послуг у майбутньому.

Економічне значення туризму науковцями оцінюється високо і беззаперечно. Наприклад, Л. Кондрацька детально характеризує сукупність мікро- та макрофакторів економічної результативності й інвестиційної привабливості туризму (Кондрацька, 2021), В. Худавердієва підкреслює значення туризму для розвитку місцевих і

глобальних соціально-економічних систем (Худавердієва, 2023), а В. Федорченко зі співавт. доводять цінність і конструктивний потенціал туристичного сектору економіки для процесів обміну різними видами діяльності та їх результатами (Федорченко et al., 2022). Дослідивши емпіричний зв'язок між туризмом та економічним зростанням, J. Brida et al. вказують на позитивний внесок через різні канали, що стимулюють накопичення фізичного та людського капіталу і просувають технології й інновації (Brida et al., 2020). У той же час, A. León-Gómez et al. наголошують, що туризм прямо чи опосередковано сприяє розвитку інших економічних галузей, таких як транспорт, готельний бізнес або роздрібна торгівля (León-Gómez et al., 2021).

Водночас екологічні та соціально-культурні впливи туризму донедавна науковцями майже не вивчалися. Лише наприкінці ХХ ст. у фаховій літературі розпочались дослідницькі дискусії щодо екологічних і соціальних витрат розвитку туризму, що ми розглядаємо як першу спробу вирішення проблеми необмеженого зростання масового туризму. Активізація наукового пошуку альтернативних підходів до розвитку туризму спричинила до виникнення різноманітних термінів і понять для опису нових напрямів туризму. Так, найбільш популярні ідеї стосувались «екологічно чистого» туризму, до обговорення проблем і перспектив якого долучились не лише науковці, але й політики та представники економічного середовища та суспільства загалом.

Включення до обговорення науковців із різними, подекуди діаметрально протилежними інтересами, призвело до появи певних концептуальних розбіжностей. Зокрема, I. Hussain вказує, що екотуризм розглядався туристичною індустрією спочатку як маркетинг-хід, спрямований на зростання продажів «зелених» турів у межах великого бізнесу, тоді як на даний час це один із найдинамічніших сегментів туристичного ринку з далекоглядними перспективами з огляду на постійно зростаючий попит туристичної взаємодії з природними ресурсами (Hussain, 2022).

Розвиток екотуризму в сучасному суспільстві активно просувається урядами, які розглядають його як потенційне джерело створення нових робочих місць та отримання доходів місцевих громад. F. Khaledi Koure et al. пояснюють цей феномен повсюдним сприйняттям екотуризму як ефективного засобу регіонального розвитку, наполягаючи при цьому на важливості залучення

місцевих громад до розвитку індустрії екотуризму (Khaledi Koure et al., 2023). Більше того, Г. Заваріка зі співавт. взагалі наполягають на можливості сприйняття відповідального екотуризму як єдиної концепції розвитку індустрії у майбутньому, оскільки цей вид туризму ґрунтується на принципах самозбереження та сталості (Заваріка et al., 2023). Попри це, донедавна індустрія туризму орієнтувалась здебільшого лише на розвиток туристичних продуктів, недостатньо акцентуючи на значенні екотуризму в парадигмі сталого розвитку природних територій. У сучасній науковій літературі можна зустріти концептуальні положення розвитку екотуризму як каналу для сприяння режиму сталого управління, обмеженого не лише охоронюваними територіями. Так, Л. Прокопишин-Рашкевич зі співавт. вказують, що ідея захисту довкілля через використання сприятиме підвищенню екологічної та соціокультурної свідомості туристів (Прокопишин-Рашкевич et al., 2020).

Враховуючи різноманітні авторські підходи до концептуалізації сталого розвитку екотуризму (табл. 1.1), стає зрозумілою певна розпорошеність його заявлених цілей і цінностей, які зумовлюються суперечливими висновками дослідників щодо перспектив та траєкторій його розвитку.

Таблиця 1.1

**Особливості наукового сприйняття сталого розвитку
екотуризму**

Джерела	Особливості концептуального бачення
(1)	(2)
UNWTO (2002)	Мотиваційним підґрунтям екотуризму є спостереження за природою та традиційними культурами в природних територіях району призначення
The International Ecotourism Society (TIES, 2018)	Будь-яка форма туризму, яка спирається на принципи екологічного споживання і є корисною для брендингу території призначення
Українське законодавство (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2022)	Організація відпочинку з додержанням допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території за умови формування в рекреантів і місцевих жителів бережливого та гуманного ставлення до природної і культурної спадщини

продовження табл. 1.1

(1)	(2)
Тарасова et al. (2021)	Головною вимогою до екотуризму є чуйне ставлення до природи та мінімізація впливу на неї
Москвяк (2022)	Підґрунтям екотуризму є максимізація використання природно-рекреаційних ресурсів з одночасною спрямованістю на еколого-просвітницьку діяльність
Олійник & Гетьман (2002)	Основою екотуризму є орієнтація на збереження довкілля та гуманізація взаємовідносин із суспільством задля поліпшення фінансово-економічного стану в регіоні
Брич & Галиш (2020)	В основу екотуризму покладено принципи сталого використання природних ресурсів і збереження природного, культурного та соціального розмаїття
Глуценко & Рудоманов (2024)	Екотуризм відрізняється слабким впливом на природне середовище, передбачає суворе виконання екологічного законодавства, місцеве населення продовжує традиційний спосіб життя
Абрамов & Коновал (2020)	Відповідальне відвідування природних дестинацій з метою збереження навколишнього середовища та покращення добробуту місцевих мешканців
Новицька (2018)	Екотуризм передбачає подорож до зазвичай захищеної місцевості з використанням засобів збереження середовища й економіко-соціального розвитку місцевих громад
Khanra et al. (2021)	Ціллю екотуризму є інтерпретація природної та культурної спадщини, призначеної для туристичного відвідування
Stronza et al. (2019)	Подорожування відносно не порушеними природними територіями з метою вивчення їх особливостей та/або добровільної допомоги місцевому населенню
Бардаш & Черниш (2023)	Ознакою екотуризму є рівень антропогенного втручання у туристичну дестинацію

Джерело: систематизовано авторами.

Отож, можна цілком погодитись із тезою С. Бардаша та Д. Черниш про значну поліморфність термінологічних

характеристик екотуризму (Бардаш & Черниш, 2023), адже це навіть зумовило відмову від його використання окремими науковцями. Зокрема, TIES (Міжнародне товариство екотуризму) зауважує, що відповідність розвитку туризму концепції сталого розвитку взагалі заперечує концептуальне розмежування щодо дотримання принципів екологічності між різними напрямками туризму (TIES, 2018).

Аналізуючи наукову літературу щодо концептуалізації розвитку екологічного (зеленого) туризму, стає зрозумілою тенденція авторів до зосередження на зв'язку між екологічним мисленням і створенням/реалізацією туристичного продукту в екотуризмі. Як влучно зазначають В. Палюх зі співавт., завданням зеленого туризму є переорієнтація туристського регіону на функціонування за принципами сталого розвитку, що потребує стратегічного планування, але в той же час дозволяє вчасно передбачати можливі негативні наслідки й уникнути їх (Палюх et al., 2021). Отож, загальна концепція екотуризму може розглядатись як набір базових принципів (рис. 1.1) для побудови національних сценаріїв територіального планування об'єктів інфраструктури туризму.

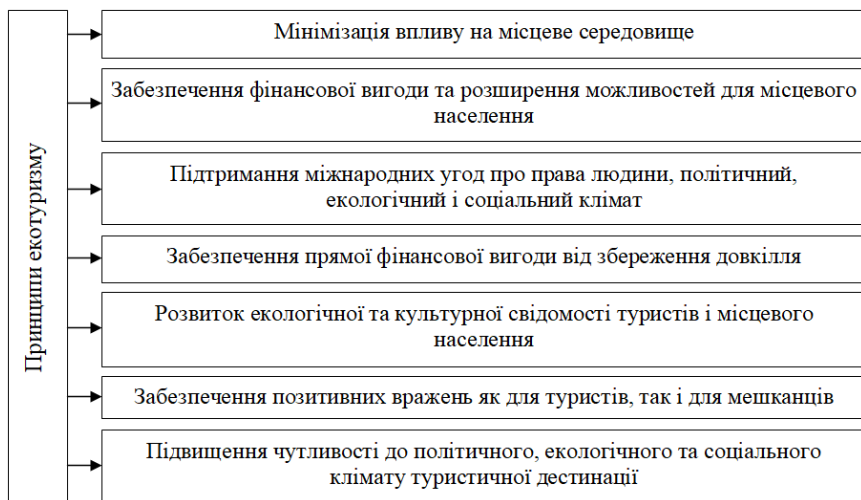

Рис. 1.1. Концептуалізація принципів екотуризму

Джерело: побудовано авторами за матеріалами (Kaur & Hasija, 2018).

Сучасні підходи до трактування екотуризму здебільшого передбачають значно ширший спектр його інтерпретації, що охоплює не лише природоорієнтовані подорожі, а й особливості поведінки туристів, функціонування туристичного ринку, економічні механізми розвитку галузі, а також роль державної політики та управлінських практик. Водночас важливим елементом стає забезпечення ефективного управління ключовими взаємовідносинами між усіма учасниками екологічно відповідальної туристичної діяльності, що сприяє гармонійному поєднанню рекреаційних і природоохоронних інтересів. Індустрію екотуризму при цьому варто розглядати як своєрідний перехрест інтересів туризму, орієнтованого на природні ресурси, і концепції сталого туризму, яка визначає стратегічні напрями розвитку галузі. Отже, екотуризм органічно пов'язаний із концепцією сталого туризму і тому має послідовно наслідувати принципи парадигми сталого розвитку, узгоджуючи економічні, екологічні та соціальні аспекти розвитку. Водночас ми наголошуємо на необхідності виокремлювати екотуризм від інших видів туризму, пов'язаних зі збереженням середовища, обґрунтовуючи це наявністю специфічних ідей та принципів їх досягнення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Особливості впливу різних видів туризму, пов'язаного зі збереженням середовища, на збереження біорізноманіття регіону призначення

Вид туризму	Узагальнена характеристика виду туризму	Вплив на розвиток дестинації			
		ЕЕ	ДЗ	ППТ	УР
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Природний туризм	Споглядання за дикою природою виключно в природних зонах (Newsome et al., 2012)	+/-	—	—	—
Відповідальний туризм	1) мінімальний вплив на навколишнє середовище (Passafaro, 2020); 2) мінімальний вплив і максимальна повага до приймаючої культури (Burrai et al., 2019); 3) максимальні економічні вигоди для туристичної дестинації (Ting et al., 2022); 4) максимальна рекреація для туристів (Su et al., 2020)	—	—	—	—

продовження табл. 1.2

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Сталий туризм	Повне врахування поточних і майбутніх економічних, соціальних та екологічних наслідків із одночасним задоволенням потреб туристів, навколишнього середовища і приймаючих громад (WTO, 2005)	+/-	+	+	-
Екотуризм (за версією TIES)	Відповідальна подорож до природних територій зі збереженням навколишнього середовища та підтриманням добробуту місцевого населення (TIES, 2018)	+	+	+	+
Екотуризм (за версією UN Tourism)	Стала форма природного туризму, зосереджена на пізнанні природи, яка керується етично, щоб знизити вплив, обмежити споживання й орієнтуватися на збереження територій (WTO, 2005)	+	+	+	+
Природоохоронний туризм	Комерційний туризм з екологічно значущим позитивним внеском в ефективне збереження біологічного різноманіття (Buckley, 2010)	+	+	+	+

Примітка: ЕЕ – екологічний та етичний туризм; ДЗ – диверсифікація засобів розвитку; ППТ – підтримка природоохоронних територій; УР – цілеспрямоване управління ресурсами.

Джерело: систематизовано авторами.

Метою сталого розвитку туристичної сфери є забезпечення ключових потреб і життєвих прагнень людини. Для цього необхідне раціональне управління всіма видами ресурсів так, аби соціальні, економічні й естетичні потреби поєднувалися з охороною культурних і природних цінностей, не завдаючи шкоди місцевому біорізноманіттю та системам його збереження. Такий підхід дає змогу застосовувати терміни «сталий туризм», «відповідальний туризм» і «соціально-відповідальний туризм» як майже тотожні за змістом. При цьому поняття «сталий туризм» уже набуло статусу визнаного загального терміна, який охоплює парадигму управління економічними, соціокультурними й екологічними аспектами розвитку туризму (рис. 1.2).

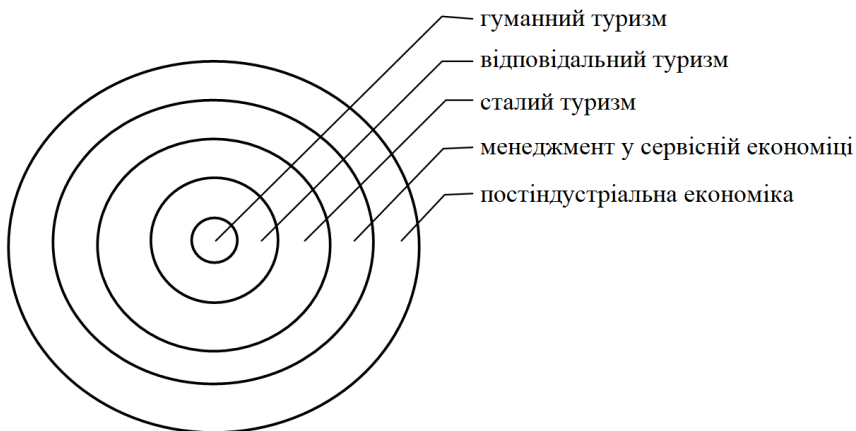

Рис. 1.2. Співвідношення предметних областей, пов'язаних із туризмом

Джерело: систематизовано авторами.

Концепція «освіченого масового туризму», запропонована D. Weaver (Weaver, 2012), започаткувала діалектичний консенсус як синтез кращих концептуальних напрацювань попередніх періодів щодо:

- традиційного масового туризму стосовно ефекту впливу стрімкого регіонального економічного розвитку на зростання негативних соціокультурних, економічних та екологічних наслідків без належної уваги;

- конгломерату альтернативних видів туризму, в межах якого споживачам притаманне свідоме обрання альтернативного екотуризму та волонтерська робота.

У пізніших дослідженнях D. Weaver зауважує про неспроможність споживачів екотуризму «врятувати» культуру, екосистему чи економічний устрій місцевих громад за умов масового туризму, пропонуючи в якості можливої альтернативи концепцію просвітництва в межах загальної соціокультурної обізнаності та повсякденної поведінки споживачів, що краще забезпечує дотримання вимог екологічності та збереження культурної автентичності туристичної дестинації (Weaver, 2014). J. Beall et al. зауважують, що досі не до кінця дослідженими є мотиви обрання екотуризму, називаючи серед основних факторів моральні міркування та можливості проєктувати власний

соціальний статус при прийнятті рішень щодо подорожі (Beall, 2021).

Використовуючи більш широке поняття відповідального туризму, А. Gantait вказує на його зосередженість на максимізації позитивних аспектів шляхом підвищення знань про захист навколишнього середовища та виховання почуття відповідальності серед зацікавлених сторін туризму з метою досягнення цілісного та довгострокового розвитку туристичних напрямків (Gantait, 2022). Отож, відповідальний туризм, в основу якого покладено етику туризму, доцільно розглядати як підхід до розвитку туризму, керований принципами сталого розвитку. Такий підхід дозволяє асоціювати цей вид туризму з широким спектром ініціатив в екотуризмі, сільському й етичному туризмі, адже його розвиток цілком відповідає таким очікуванням, як створення нових робочих місць для місцевого населення, фінансові здобутки місцевого підприємництва, збереження культурної спадщини, реалізація екологічних практик сталого туризму.

Наукові суперечності щодо ефективності різних типів туризму з точки зору сталого розвитку позначились на спрямуванні наукових дискусій і призвели до намагання з'ясувати, чи є сталий туризм альтернативою масовому туризму, чи має сприйматись лише як маркетинговий прийом для залучення відповідальних туристів із широким світоглядом (Canavan, 2018). На наше переконання, результатом цих дискусій має стати чітке усвідомлення, що сталий туризм є новою моделлю розвитку масового туризму, яка визначається достатньою гнучкістю та пильною увагою до обмежень у використанні ресурсів і соціокультурного контексту. Узагальнення та класифікація прикладних проблемних областей і характерних явищ сталого туризму є доцільними для демонстрації арсеналу, який може бути задіяний у стратегічному менеджменті туристичної галузі, тобто для отримання цілеспрямованої управлінської інтерпретації основних факторів, типових проблем та ефектів сталого розвитку туризму. Вказане обґрунтовує необхідність аналізу й уточнення концепції сталого розвитку туризму для України, головною метою якої має стати забезпечення постійного розвитку вітчизняної туристичної галузі з метою задоволення потреб туристів і підвищення ефективності соціально-економічного розвитку країни на основі ефективного управління усіма елементами туристичної галузі та її інфраструктури.

Під концепцією сталого розвитку туристичної галузі пропонуємо розуміти систему уявлень, яка визначає єдиний задум політики розвитку галузі. Варто погодитись із думкою Ю. Юхновської, що у концепції слід врахувати стратегічні пріоритети і цілі розвитку галузі, напрями та засоби їх досягнення за схемою:

- 1) визначення місії та мети розвитку туристичної галузі на макро- та мікрорівнях;
- 2) вибір вектору руху на основі принципів сталого розвитку та результатів дослідження результативності вітчизняного туризму;
- 3) оцінювання результатів розвитку туристичної галузі;
- 4) формування та реалізація стратегії розвитку потенціалу туристичної галузі (Юхновська, 2019).

Вважаємо, що концепція має не лише адекватно відображати регіональні позиції щодо довгострокової стратегії розвитку, але й містити конкретні заходи з її реалізації. Відповідно, слід концептуально узгодити необхідність задоволення економічних і соціальних потреб різних верств населення й обмеженість ресурсів навколишнього середовища задовольняти ці потреби.

Характеризуючи еволюцію теоретичних підходів у дослідженнях сталого розвитку туризму, зауважимо, що у XX ст. фокус досліджень охоплював, насамперед, етичні питання та можливі альтернативи масовому туризму, а у подальшому змістився саме на питання управлінського характеру (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Зміна наукових парадигм і фокусу досліджень сталості розвитку в туризмі

Наукова парадигма	Фокус досліджень
(1)	(2)
до 1995 року	
Загальноекономічні аспекти сталого туризму (економічне зростання, зайнятість у галузі, зовнішні ефекти), аспекти соціокультурної та екосистемної стабільності	Сталість розвитку туристичної галузі: дуже слабка → слабка → сильна → дуже сильна (May, 1991)
	Етичний імператив. Жорстке протиставлення масового й альтернативного видів туризму (Mitlin, 1992)

продовження табл. 1.3

(1)	(2)
Сталість у сенсі співвіднесення з одного боку антропоцентризму та утилітарності, з іншого – ексцентризму та антиглобалізму	Радикальність трактувань: від антропоцентризму й утилітарності до біо-, еко- та культурного центризму, нульового економічного зростання (Turner et al., 1994)
1995-2003 роки	
Перехід до гнучкого розуміння парадигми сталості	Потенціал успішної інтеграції концепції сталості та туристичних продуктів (Hunter, 1997)
	Практики сталого туризму у місцях масового туризму. Моделі стейкхолдерів у туристичній дестинації. Загальне розуміння довгострокового зв'язку принципів сталості із конкурентоспроможністю дестинації, початок систематизації детермінант сталості у туризмі (Brent Ritchie & Crouch, 2003)
	Визнання незворотності масового туризму та відступ від принципу альтернативності (Liu, 2003)
з 2004 року дотепер	
Моделі поєднання сталого та масового туризму	Розроблення політики сталого розвитку туризму (Pedrana, 2013). Конвергенція масового та сталого туризму. Просвітницький туризм (McGladdery & Lubbe, 2017). Критерії й індикатори сталого туризму (Agyeiwaah et al., 2017)
Сталий туризм – частина створення цінностей і моделей бізнесу, а не лише регулювання туристичного сектору	Поглиблення у різні аспекти конкурентоспроможності та сталості. Успішна комерціалізація сталості у моделях бізнесу (Doyle & Perez Alaniz, 2021). Державно-приватне партнерство (Ghanem et al., 2022). Деталізація політики розвитку туризму. Поглиблене опрацювання індикаторів сталості (Rasoolimanesh et al., 2023)

Джерело: систематизовано авторами.

Парадигма сталості та відповідальності дозволяє швидше й ефективніше віднайти унікальні переваги конкретної туристичної

дестинації для забезпечення її конкурентоспроможності на туристичному ринку. З тією ж метою слід визнати, що відповідальність і сталість – це більшою мірою продуктивні активи, а не зобов'язання. У такому трактуванні сталий туризм передбачає наявність довгострокових конкурентних переваг, інновацій, мультиплікативні ефекти, унікальність туристичної пропозиції, інноваційне середовище, додаткову мотивацію платоспроможних споживачів (Миронов, 2013). І. Соловій зі співавт. вказує, що економічна складова сталого розвитку туризму забезпечується узгодженням з іншими видами економічної діяльності плануванням та управлінням (Соловій et al., 2023), що потребує постійної гармонізації взаємовідносин людини з оточенням за:

- вектором часу – для досягнення коротко- та довгострокових цілей отримання максимального прибутку туристичними підприємствами з використанням відновлювальних туристичних ресурсів;
- вектором простору – для географічного просування туристичних потоків в екологічно чисті місцевості та забезпечення покращення соціально-економічних результатів розвитку місцевих громад (Соловій et al., 2023).

Під час розроблення концепції сталого розвитку вітчизняної туристичної галузі необхідно враховувати зовнішні та внутрішні чинники (рис. 1.3), які будуть безпосередньо впливати на сталість розвитку туризму.

Метою сталого розвитку української туристичної сфери є забезпечення основних потреб людини у відпочинку та рекреації. Для цього необхідно здійснювати ефективне управління всіма видами ресурсів так, щоб соціальні, економічні й естетичні інтереси поєднувалися з охороною культурних й екологічних цінностей, не завдаючи шкоди місцевому біорізноманіттю та природним системам, що підтримують життя.

У сучасній науковій літературі доведено необхідність стабільності розвитку різноманітних видів туризму, внутрішньогалузевої та міжгалузевої синергії, консалтингу, професіоналізації кадрів, ціннісних установок корпоративної культури, що забезпечує саме концепція сталого розвитку. У підсумку позитивні ефекти мають взаємопосилюватись і стабілізуватись на рівні галузі в цілому.

Рис. 1.3. Систематизація чинників сталого розвитку туризму

Джерело: систематизовано авторами за матеріалами (Ткаченко, 2009; Павліха et al., 2022; Горіна, 2023).

Узагальнено кажучи, чим більше виражений позитивний ефект і менші негативні ефекти з позиції сталого туризму, тим сприятливішим буде його вплив на конкурентоспроможність розвитку туристичної галузі. Отож, вважаємо за необхідне систематизувати основні ефекти сталого розвитку туризму, виходячи з їх економічної, соціальної та екологічної природи, ключових механізмів впливу, а також коротко- і довгострокових наслідків для функціонування та стратегічного розвитку туристичної сфери (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Основні ефекти сталого розвитку туризму

Ефект	Характеристика
(1)	(2)
Сталий туризм, стійка мобільність	Ефект мобільності туристів з огляду на високу частку транспортного сполучення у забезпеченні сталого розвитку туризму (Hopkins, 2020)
Взаємо-залежність дестинацій	Порівняльний ефект конкуренції та взаємодоповнення дестинацій, зокрема у контексті складних маршрутів (Assaf et al., 2019)
Розширення можливостей місцевих спільнот	Здатність місцевих спільнот виробляти поінформовані, релевантні та детально опрацьовані пропозиції, ініціативи та підходи до розвитку туризму (Giampiccoli & Saauman, 2018)
Культурна ідентичність та/або соціальний прогрес	Ефект оптимального співвідношення між збереженням культурної ідентичності та соціальними змінами у контексті сталого туризму (Zhang et al., 2020)
Максимальний ефект від сталого туризму, компроміси між економічними й екологічними інтересами	Сукупний дохід за вирахуванням економічних витрат і з урахуванням компенсації екологічних та соціокультурних негативних наслідків (Павліха et al., 2022)
	Екологічний слід, міра впливу туризму на довкілля (Попова et al., 2023)
Спільне виробництво туристичної послуги	Створення та споживання туристичної послуги нерозривно пов'язані, споживач стає учасником процесу виробництва послуги (Борблік, 2019b)
	Залучення туристів у спільне створення турпродукту позитивно впливає на задоволеність, лояльність і величину витрат (Zhang et al., 2020)
Надмірна економічна залежність від туризму	Глибока інтеграція місцевого бізнесу у ланцюг створення вартості турпродукту може спричинити до високих втрат у разі системної галузевої кризи, різкого спаду у туристичній і суміжних галузях (Маслиган & Касинець, 2020)
Благополучність периферії	Ефект зміни балансу можливостей із появою нових, часом парадоксальних аспектів сили з боку туристичної периферії (Streimikiene et al., 2021)

(1)	(2)
Пластичність траєкторії	Збільшення варіантів розвитку туризму за тих самих ресурсів (Giampiccoli & Saauman, 2018)
Мультиплікація й акселерація	Бажаний не лише мультиплікативний, а й акселераційний ефект (коли після початкових інвестицій у туристичний сектор індукується цикл притоку інвестицій) (Маслиган & Касинець, 2020)
Відповідність інтересам стейкхолдерів	Ефекти взаємодії між стейкхолдерами, що забезпечують ефективну координацію розвитку туризму (Угоднікова, 2018)
Ефект переливу	Супутні й опосередковані ефекти від розвитку туризму, включаючи ефекти концентричного розвитку (Streimikiene et al., 2021)
Надмірність туристичної інфраструктури	Схильність створювати об'єкти інфраструктури надмірного масштабу (Pedrana, 2013)
«Освічений» масовий туризм	Зміна парадигми масовий туризм → альтернативні форми туризму → освічений масовий туризм (Garau-Vadell et al., 2018)
Повторне відвідування	У контексті сталого туризму це ефекти гнучкості та варіативності маршрутів, включаючи повторні та багаторазові відвідування чи нові комбінації подорожі (Streimikiene et al., 2021)
Ефекти споживчої поведінки при різних комплектації/кастомізації туристичного продукту	Вартість туру, отримана при низхідній кастомізації (коли постачальник послуг пропонує туристу продукт у максимальній комплектації, а турист відмовляється від непотрібних компонентів), виявляється вищою, ніж вартість туру при висхідній кастомізації, а споживачі, орієнтовані на максимальну якість послуг, більше схильні до вибору низхідної кастомізації туру (Assaf et al., 2019)
Збентеження перед вибором	При збільшенні кількості пропозицій настає певна непродуктивна стадія, коли подальше розширення вибору призводить до негативних наслідків відмови споживача від вибору через складність прийняття рішення (Assaf et al., 2019)
Егоїстичний альтруїзм	Споживач погоджується оплачувати екологічність турпродуктів, якщо обізнаний із цією якістю і сприймає її цінність (Su et al., 2020)

Відповідальність туристів за екологію	Самоідентифікація туристів як суб'єктів природного середовища, радикальна трансформація цінностей (екологізм), поінформоване споживання (Su et al., 2020)
Екологічні наслідки організації харчування туристів	Аналогія з екологічним слідом, що наголошує на важливості забезпечення сталості у сфері ресторанного господарства та гастрономічного туризму з погляду практики та цінностей (Murphy et al., 2019)
Попит на турпродукт чи пропозиції турпродукту	Ефект зростання зацікавленості туристів розширеною туристичною пропозицією, навіть у формі її окремих компонентів, особливо щодо комфорту та транспорту (Hopkins, 2020)
Розрив між ставленням і поведінкою	Навіть добре поінформовані споживачі поведуться з очевидною неповагою до заявлених цінностей і виправдовують власні дії, коригуючи цінності (Su et al., 2020)

Джерело: систематизовано авторами.

Попри те, що не всі ефекти є однозначно позитивними, вони мають пізнавальну цінність і роблять парадигму сталого туризму більш прийнятною для стейкхолдерів (Миронов & Барна, 2022; Миронов, 2025a). Систематизація демонструє необхідність комплексного сфокусованого розуміння менеджменту сталого туризму як окремої галузі знань, пов'язаних із управлінням економічними, соціально-культурними й екосистемними взаємозв'язками, наслідками та ефектами розвитку туризму.

Трансформація парадигми управління природоохоронними територіями в Україні у другій половині 2020-х років відбувається під впливом глибоких соціальних зрушень, спричинених наслідками збройної агресії. Традиційна біоцентрична модель, орієнтована виключно на консервацію екосистем, еволюціонує у складну соціо-екологічну систему, де природоохоронні території стають ключовим елементом гуманітарної інфраструктури відновлення держави (КМУ, 2021b). Історично заповідна справа в Україні базувалася на парадигмі ізоляції природи від людини, проте сучасні реалії вимагають переходу до концепції людиноцентричної заповідності (Leung, 2018). Ключовим імперативом цієї еволюції є екосистемна інклюзія, тобто інтегрований процес активного

залучення в рекреаційний простір осіб із різними функціональними обмеженнями, що реалізується через багаторівневу систему усунення архітектурних, комунікаційних та психологічних бар'єрів. Цей підхід повністю корелює із європейським вектором розвитку України, зокрема вимогами European Accessibility Act та Цілями сталого розвитку ООН щодо зменшення нерівності та розбудови інклюзивних громад.

Сучасна ситуація в Україні, зумовлена тривалою збройною агресією, сформувала безпрецедентний запит на реабілітаційні послуги. На 2026 рік сталий розвиток туризму в межах природно-заповідного фонду вже не може обмежуватися лише екологічними та економічними пріоритетами. Соціальна місія природоохоронних територій набуває критичного значення для відновлення людського капіталу України. Ветерани та ветеранки з мінно-вибуховими травмами, особи з посттравматичним стресовим розладом, діти, які постраждали від депортації чи бойових дій, – усі вони потребують доступу до цілющих екосистем. У цьому контексті реабілітаційний потенціал природоохоронних територій розглядається як стратегічний ресурс національної резильєнтності (Барна & Миронов, 2026). Більше того, інклюзія на природоохоронних територіях стає інструментом подолання соціальної стигматизації осіб із порушеннями мобільності, забезпечуючи їхнє фундаментальне право на доступ до природного надбання нації.

Реабілітаційна функція природоохоронних територій ґрунтується на концепції Nature-based Rehabilitation (NbR), яка поєднує принципи ландшафттерапії, кліматолікування та сучасної доказової реабілітології. Теоретичним підґрунтям NbR є теорія відновлення уваги та теорія зниження стресу (Kaplan & Kaplan, 1989). Ми стверджуємо, що заповідне середовище, позбавлене інтенсивного урбаністичного шумового та візуального забруднення, дозволяє центру страху в мозку перейти в стан стабілізації. Фрактальні природні форми (листя дерев, хвилі, хребти гір) стимулюють вироблення парасимпатичних реакцій, що є критично важливим для осіб із посттравматичним стресовим розладом.

Окремим науковим вектором Nature-based Rehabilitation є акустична екологія заповідних територій. Для туристів, які пережили тривалий вплив мілітарних шумів, природна тиша не є вакуумом, а наповнена біофонічними сигналами низької інтенсивності, що на підсвідомому рівні ідентифікуються мозком як

стан безпеки. Створення зон акустичного спокою у межах природоохоронних територій дозволяє реалізувати методику звукової десенсибілізації травматичного досвіду.

Соціальна інклюзія в туризмі на природоохоронних територіях є комплексним процесом залучення маломобільних груп населення (людей з інвалідністю, ветеранів із ампутаціями та посттравматичним стресовим розладом, осіб похилого віку, батьків з дітьми тощо) до активного споживання рекреаційних послуг шляхом усунення фізичних, інформаційних та психологічних бар'єрів. В основі цієї концепції лежить перехід від «медичної моделі» інвалідності (де людина розглядається як об'єкт опіки) до «соціальної моделі» та принципів універсального дизайну. Останній передбачає створення таких продуктів і середовищ, які є максимально придатними для використання всіма людьми без необхідності додаткової адаптації чи спеціалізованого дизайну (Касьян, 2022). Такий підхід вимагає від менеджменту дестинацій інтеграції принципів дизайну для всіх на етапі проектування будь-якого інфраструктурного об'єкта.

Актуальність безбар'єрності для природоохоронних територій України у 2026 році зумовлена насамперед необхідністю масштабної соціальної реінтеграції ветеранів і ветеранок. За оцінками фахівців, значна частка учасників бойових дій потребує не лише медичної, а й еколого-психологічної реабілітації. У цьому контексті природоохоронні території слід розглядати як унікальний реабілітаційний ресурс, де синергія природних чинників та інклюзивної інфраструктури створює умови для відновлення людського капіталу.

Науковий дискурс щодо сталого туризму щораз частіше звертається до теорії біофілії (Wilson, 1984) та теорії відновлення уваги (Kaplan, 1995), які ґрунтуються на твердженні, що тривале перебування у природному середовищі знижує рівень кортизолу, нормалізує артеріальний тиск та сприяє подоланню депресивних станів. Для осіб із бойовою психічною травмою природоохоронні території виконують роль «безпечного простору», де відсутність урбаністичних шумів та наявність фрактальних природних форм сприяє швидкій десенсибілізації та репроцесуалізації травматичного досвіду.

Ми пропонуємо класифікувати реабілітаційний потенціал природоохоронних територій за трьома рівнями:

- фізіологічний – відновлення фізичної активності через використання інклюзивних ландшафтно-маршрутних комплексів, що поєднують методики дозованої кінезіотерапії та кліматолікування, покращення моторики через тактильний контакт із природними об'єктами. На відміну від статичних вправ у закритих приміщеннях, рух на інклюзивному ландшафтному маршруті активує пропріоцептивну систему людини. Використання спеціально спроектованих інклюзивних ландшафтно-маршрутних комплексів дозволяє реалізувати методику дозованої локомоторної активності. Це не лише сприяє фізіологічному відновленню серцево-судинної системи, а й забезпечує глибинне психологічне розвантаження через ефект присутності в екосистемі;

- психоемоційний – подолання тривожності, соціальної ізоляції та апатії через споглядання ландшафтів (ландшафтне лікування) та взаємодію з біорізноманіттям;

- когнітивно-просвітницький – формування нових сенсів через екологічну освіту, інтерпретацію природи та волонтерську діяльність, що повертає людині відчуття суб'єктності та соціальної значущості.

Таким чином, існуючі концепції та накопичений досвід дають підстави для пошуку конкретних інструментів і вирішення прикладних завдань щодо сталого розвитку туризму в контексті стратегічного управління різного рівня. Концепція сталого туризму, що впроваджується в моделі бізнесу, у практику планування та регулювання туристичної галузі, має розглядатись не стільки в якості етичного кодексу розвитку туристичної галузі, скільки в якості спрямовувальних векторів для управлінських практик. Сталий розвиток туризму забезпечує стабільне функціонування галузі, зростання туристичних потоків, сприяє удосконаленню організаційно-методологічних підходів до забезпечення розвитку вітчизняного туризму у ближчій і віддаленій перспективі. Результати проведеного аналізу вказують на необхідність подальшого опрацювання можливостей сталого туризму щодо:

- формування стійких конкурентних переваг і зниження ризиків незбалансованого розвитку суб'єктів туристичного підприємництва, туристичних кластерів та дестинацій;
- розроблення програмних стратегій розвитку туристичної галузі, включення розділів, присвячених відповідальному та сталому туризму, у національні та регіональні програми

- розвитку туризму;
- інкорпорування індикаторів сталого розвитку у галузеву статистику;
- впровадження екосертифікації для верифікації відповідності туристичних пропозицій на ринку вимогам сталого розвитку туризму;
- імплементації кращого світового досвіду та міжнародних практик щодо розвитку консалтингу, трансферу інновацій, поширення знань у вітчизняній туристичній галузі.

1.2. Теоретико-методологічні підходи до дослідження туризму на природоохоронних територіях

Природоохоронні території є ключовим компонентом глобальної та більшості національних стратегій сталого розвитку, а туризм на них є важливою частиною світової індустрії туризму, масштаб і вплив якої на можливості сталого розвитку туризму є предметом наукового інтересу нашого дослідження. Попри те, що туризм на природоохоронних територіях (UN Tourism пропонує для цього феномену назву *natural tourism* – природний туризм) здатен забезпечувати відвідувачам унікальну можливість зв'язку із цінностями, занурення в життя дикої природи чи автентичної культури дестинації, що робить його потенційним «драйвером» для їх збереження і розвитку, на сьогодні існують суттєві прогалини у науковому обговоренні проблеми сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Погодимось із твердженням S. Silva et al., що природний туризм на сьогодні є одним із основних сегментів світового туризму (Silva et al., 2023), адже його частка у глобальному туристичному ринку, за оцінками UN Tourism, в останні роки сягає до 20 % (WTO, 2002).

Проаналізувавши за допомогою бібліометричного інструменту *Bibliometrix* наукові дослідження з особливостей управління туризмом (1846 статей оглядового і дослідницького характеру у виданнях, індексованих Scopus або Web of Science у період 2019-2024 рр., в яких серед ключових слів було зазначено природний туризм), ми виявили такий розподіл фокусу дослідницької уваги (за спаданням): екотуризм – збереження природного середовища та біорізноманіття – природоохоронні території, рекреація та зміна клімату – управління сталим

розвитком – управління екосистемними послугами. Отож, можна припустити, що природному туризму дослідники надають вирішальну роль у сталому розвитку. Щодо проблем розвитку природоохоронних територій, це достатньо популярна тема сучасних досліджень, однак їх аналіз свідчить про неоднозначність характеристик, неоднорідність понять, змісту та цілей розвитку, а також недостатньо охоплює аспекти, пов'язані саме з туризмом. Відтак можна говорити про потребу у всебічному ґрунтовному аналізі наукової думки для формування цілісного бачення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Природний туризм охоплює всі форми туризму, засновані на природі, в яких основною мотивацією туристів є спостереження за природою та традиційними культурами, що переважають на природоохоронних територіях (WTO, 2002). Водночас йому притаманні особливі характеристики:

- організацією займаються спеціалізовані туроператори для невеликих груп туристів;
- покликаний мінімізувати негативний вплив на природне та соціокультурне середовище;
- підтримує захист природних територій як об'єктів туризму;
- забезпечує економічні вигоди для місцевих громад;
- сприяє обізнаності щодо збереження природних і культурних цінностей серед туристів та місцевих мешканців (Silva et al., 2023).

Стабільне зростання туристичної зацікавленості у подорожах природоохоронними територіями підтверджується щорічним зростанням відвідувань, зокрема у 2023 р., за даними UN Tourism, їх кількість становила понад 8 млрд, а капіталізація цього виду туризму склала близько 600 млрд дол. США (WTO, 2002). Економічний ефект забезпечується здатністю генерувати дохід дестинацій і створювати робочі місця для зростання добробуту місцевого населення. Відтак встановлення та підтримання належного управління розвитком туризму на природоохоронних територіях, визначення дієвих механізмів управління і відповідальності є необхідною умовою забезпечення майбутньої ефективності цих територій. Більше того, стверджуючи про важливість концептуалізації туризму на природоохоронних територіях, ми маємо на увазі саме стійкий туризм, який інтегрально враховуватиме «поточний стан і можливі майбутні

економічний, соціальний та екологічний впливи, задоволення потреб туристів, потреби галузі, проблеми природного середовища і приймаючої громади» (WTO, 2017). Тобто, насамперед, такий туризм має сприяти збереженню навколишнього середовища в довгостроковій перспективі, що повністю співвідноситься із визначенням IUCN природоохоронної території як точно визначеного географічного простору, визнаного, призначеного та керованого шляхом юридичних чи інших ефективних інструментів для досягнення довгострокового збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами і культурними цінностями (IUCN, 2008). Спираючись на фундаментальні принципи IUCN, мету сталого туризму на природоохоронних територіях можна визначити як поєднання захисту екологічних та/або культурних цінностей дестинації з повагою до прав місцевих громад і власну соціокультурну автентичність.

Станом на лютий 2026 р. у Всесвітній базі даних про охоронювані території було зареєстровано 295386 природоохоронних територій (Protected Planet, 2026).

Територіальне збереження є важливим чинником досягнення ЦСР та боротьби з втратою біорізноманіття. Однак це стосується не лише юридично визначених природоохоронних територій, але й будь-яких інших, на яких можна управляти розвитком туризму для досягнення стійких довгострокових результатів щодо захисту екосистем і культурної цінності.

Стратегія ЄС щодо збереження біорізноманіття до 2030 року передбачає захист чи відновлення не менше 30 % суші та морських територій для забезпечення екологічної цілісності, однак до початку повномасштабної війни Україні площа природоохоронних територій становила 12,96 % для суші та 9,24 % для моря.

Отож, створення і розвиток природоохоронних територій є розповсюдженою у світі стратегією збереження біорізноманіття, покликаною підтримувати Цілей сталого розвитку (ЦСР) щодо забезпечення екологічної стійкості територій (ціль 11), переходу до раціональних моделей споживання і виробництва (ціль 12), боротьби зі змінами клімату та їх наслідками (ціль 13), збереження і раціонального використання морських ресурсів (ціль 14), захисту та відновлення екосистем суші, їх раціонального використання, зупинки процесу втрати біорізноманіття (ціль 15) (Сталий розвиток для України, 2026).

Водночас як вказують L. Blanco-Cerradelo et al., цілі управління розвитком природоохоронних територій безупинно модифікуються, до збереження ландшафтної цінності, біорізноманіття та середовищ існування долучились наукові, культурологічні, освітньо-пізнавальні, рекреаційні цілі, досягнення яких потребує більшої доступності екологічних послуг і сталого використання екосистемних ресурсів (Blanco-Cerradelo et al., 2018). R. Aerts et al., окрім того, зауважують про наявність соціокультурних й оздоровчих переваг рекреаційного використання природоохоронних територій (Aerts et al., 2018), E. Hjerpe et al. – про важливу роль у контекстах поліпшення якості життя місцевого населення (Hjerpe et al., 2020), J. Heslinga et al. – про забезпечення економічної динаміки та притоку інвестицій у розвиток туризму (Heslinga et al., 2021).

Законом України «Про туризм» надається визначення туризму як тимчасового виїзду туриста з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях. В Україні серед законодавчо визначених видів туризму, які стосуються сталого розвитку, можна виокремити культурно-пізнавальний, сільський, лікувально-оздоровчий, екологічний, гірський тощо (Закон України, 2024b). А. Романова зауважує, що окремі традиційні форми туризму останніми роками втрачають популярність серед населення, інші трансформуються, об'єднуються або розгалужуються, і цей процес в Україні, як і у всьому світі, триває безперервно (Романова, 2017). Ця трансформація обумовлюється дією низки чинників, серед яких найважливішими є:

- зміна у тенденціях споживання та розвитку ринку туристичних послуг, яка призвела до зміщення пріоритетів у бік екологічності, збереження навколишнього середовища;
- стрімкий розвиток індустрії вражень, через що туристи намагаються не обмежуватись традиційним культурно-пізнавальним туризмом, а залучатись у контекст послуги у процесі подорожування;
- запит на екологічне споживання та культивування здорового способу життя спричинив до бурхливого розвитку екологічного й інших форм сталого туризму;
- зміна рівня глобальної небезпеки сформувала потребу в розвитку безпечних видів туризму, які здатні мінімізувати

вплив військових і техногенних ризиків (Романова, 2017).

Зауважимо, що в наукових дискусіях щодо розвитку туризму на природоохоронних територіях у якості синонімів природного туризму подекуди використовуються інші терміни, як екотуризм (Олійник & Гетьман, 2002; Stronza et al., 2019; Бардаш & Черниш, 2023; Заваріка et al., 2023), етичний або відповідальний туризм (Palomo et al., 2014; Зігунова et al., 2022; Соловій et al., 2023). Ми же наголошуємо на існуванні суттєвих відмінностей між зазначеними поняттями. Так, туризму на природоохоронних територіях притаманне використання характеристик продукту або контексту, до яких його інтегровано, тоді лексеми екотуризм, етичний чи відповідальний туризм завжди визначаються за допомогою характеристики впливу на соціальні та/або екологічні об'єкти. Отож, діапазон охоплення туризму на природоохоронних територіях є надзвичайно широким, тобто цим терміном можна позначити будь-яку туристичну діяльність (будь-який вид туризму) на захищених природних територіях. Висловлене зауваження прямо співвідноситься із рекомендаціями TIES, яке пропонує вважати екотуризм чи відповідальну подорож сегментами сталого туризму на природоохоронних територіях (TIES, 2018). До подібного висновку дійшли й A. Salman et al., за висновками яких концепція екотуризму охоплює характеристики природності, збереження, освіти, сталості, розподілу вигод і відповідальності, а отже, екотуризм слід вважати нормативною категорією в межах сталого туризму на природоохоронних територіях (Salman et al., 2020).

Ще одне поширене в науковій літературі ототожнення термінів стосується сільського туризму, який TIES визначило як тип туризму, в якому туристичний досвід набувається через споживання спектру продуктів, пов'язаних із природою, сільською культурою та оглядом пам'яток (TIES, 2018). Сільський туризм виконує важливі економічні й соціальні завдання та здатний позитивно впливати на інші сфери господарської діяльності. Його основою виступають природні багатства, культурна спадщина села, традиційний уклад життя й аграрна праця. Однією з ключових функцій цього виду туризму є збереження та промоція сільських територій як унікальних туристичних дестинацій, а також стимулювання їхнього розвитку.

Загалом сільський туризм вважається відносно безпечним для довкілля в контексті мінімального негативного впливу та відповідає принципам концепції сталого розвитку територій, отож може

сприйматись як специфічна форма природного туризму, яка охоплює комплекс усіх видів діяльності й аспектів інтегрованого туристичного продукту. З огляду на глобальну економічну динаміку, планування та програмування для розвитку сталого сільського туризму є одним із нових викликів для зміцнення та відродження земель, які в іншому випадку не є конкурентоспроможними (Ziaabadi et al., 2017). Погодимось також із твердженням Ю. Ставської про наявність взаємодії сільського зеленого туризму з рекреаційним і культурним споживанням (Ставська, 2019), а отже, і про існування зв'язку між ним та туризмом на природоохоронних територіях, однак зауважимо, що туристичні продукти сільського туризму слід радше розглядати як елемент перетворення ресурсів сільського способу життя, що суперечить принципу інтеграції в контекст, а отже, вказує на відсутність тотожності цих типів туризму.

Сталий туризм передбачає відповідальну подорож, котра потребує від туриста дотримання принципів захисту навколишнього середовища, біорізноманіття та поваги до культурних традицій туристичної дестинації (Польова, 2025). Водночас TIES зауважує про активне соціально-економічне залучення місцевого населення, що дозволяє організувати туристичний відпочинок на відносно непорушених природних територіях для пізнання культурних особливостей території (GSTC, 2025).

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях активно збільшує частку ринку і може вважатись успішним прикладом реалізації загальної концепції сталого розвитку, який консолідується на міжнародному рівні як підхід, який слід використовувати, щоб зробити всі види туризму більш екологічними, соціально й економічно вигідними (Миронов, 2024b). Отож, цілком пояснюваною є активізація відповідних соціально-економічних досліджень, які здебільшого зосереджені на уточненні сутності сталості у контексті туризму на природоохоронних територіях, визначенні методів та інструментів оцінювання його результативності, а також на перевірці авторських моделей розвитку й обґрунтуванні метрик розвитку на локальному, регіональному, національному чи міжнародному рівнях. Зокрема, дослідження Global Council for Sustainable Tourism (Глобальна рада сталого туризму) охоплюють питання прогнозування ризиків міжнародних подорожей, умов забезпечення безпеки та здоров'я

туристів, практик з охорони природних об'єктів і їх захисту від надмірного техногенного впливу. Australia's Sustainable Tourism Cooperative Research Center (Австралійський Кооперативний дослідницький центр сталого туризму) відстежує понад 90 національних та регіональних стратегій сталого розвитку туризму, систематизуючи дані про інституційне середовище та результати аналізу витрат і вигод від втілення програм природного туризму в різних країнах. International Network of Sustainable Tourism Observatories (Міжнародна мережа обсерваторій сталого туризму при UN Tourism) відслідковує економічний, екологічний і соціальний вплив туризму на природоохоронні території.

Теоретичні питання розвитку туризму на природоохоронних територіях, навпаки, залишаються недостатньо дослідженими, однак можна стверджувати, що загальний фокус наукових інтересів зосереджено насамперед на вивченні проблеми аналізу місцевих суб'єктів туризму з огляду на загальну ефективність сталого розвитку, забезпечення стабільних доходів від туристичної діяльності, інноваційних зрушень, інвестування, забезпечення зайнятості у туристичному секторі дестинацій і розвитку туристичної інфраструктури. Організація різних форм сталого туризму на природоохоронних територіях потребує врахування особливостей розвитку їх історико-культурних, природних, етнографічних та інших ресурсів. Водночас варто погодитись із зауваженням Н. Павліхи зі співавт., котрі вказують на поступову відмову наукової спільноти від традиційних підходів до вивчення розвитку туризму як відокремленої галузі економіки чи просторово-географічного утворення та щораз більшу зосередженість авторів на системному охопленні місії, завдань і перспектив розвитку туризму як цивілізаційного чинника (Павліха et al., 2022).

Зауважимо, що в науковій літературі дотепер існує термінологічна невизначеність щодо понять сталого туризму та сталого розвитку туризму, окремі автори навіть вважають ці поняття взаємозамінними. Так, наприклад, І. Соловій зі співавт., досліджуючи теоретико-методичні та практичні аспекти сталого туризму в Україні, формують рекомендації для сталого розвитку туризму (Соловій et al., 2023). На нашу думку, сталий туризм – це такий вид туризму, при якому забезпечується оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримуються соціально-культурні особливості туристичних дестинацій та

спільнот, які там проживають, забезпечується життєздатність довгострокових економічних процесів з огляду на їхню вигоду для стейкхолдерів. Натомість під сталим розвитком туризму ми пропонуємо розуміти такі форми розвитку й управління туризмом, які не порушують сталість соціоекосистем, сформованих на територіях туристичних дестинацій, тобто коли розвиток туризму не завдає шкоди довкіллю, суспільству й економіці (рис. 1.4).

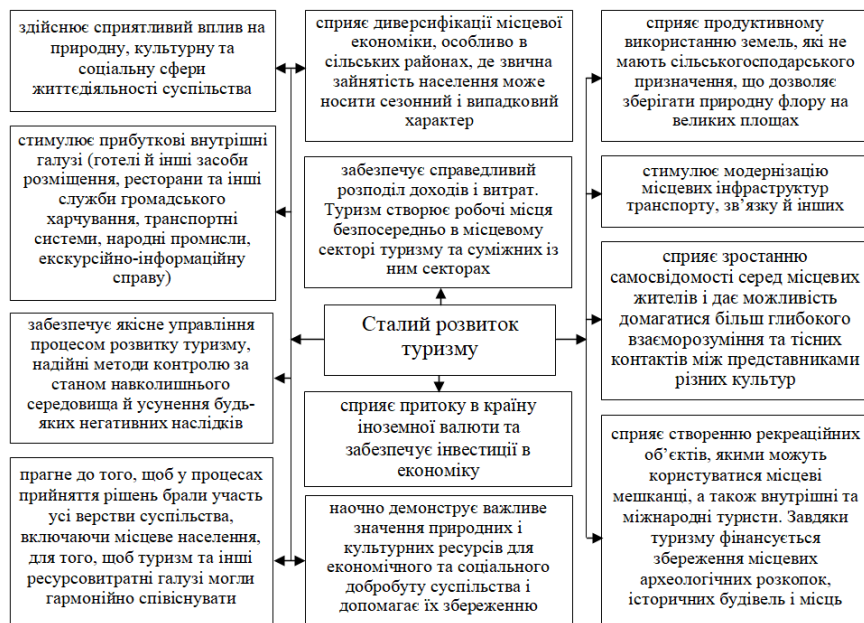

Рис. 1.4. Вплив сталого розвитку туризму на соціально-економічний розвиток дестинації

Джерело: систематизовано авторами.

Сталий розвиток туризму передбачає усвідомлену участь всіх зацікавлених сторін, а також політичне керівництво, щоб забезпечити широку участь і досягнення консенсусу. Досягнення сталого туризму є безперервним процесом та вимагає постійного моніторингу впливу, введення необхідних профілактичних і коригуючих заходів у разі необхідності (Миронов, 2017).

Більше того, сталий розвиток у туризмі на природоохоронних територіях має передбачати позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних ефектів від

туризму та їх взаємовплив (Myronov & Logvyn, 2020). Таким чином, сталий розвиток туризму має також підтримувати високий рівень задоволеності туристів і забезпечити певний для них досвід за рахунок підвищення їх обізнаності про проблеми сталого розвитку туризму. Слід зауважити, що ключовим моментом є зміна підходів до ціноутворення, оподаткування, темпів розвитку туризму й обсягів туристичних потоків, які в поєднанні з цілісним підходом і довгостроковим плануванням можуть стати дієвими механізмами реалізації стратегії сталого розвитку туризму.

Разом з тим, науковці відзначають і наявність певного антагонізму інтересів між використанням природоохоронних територій з метою туризму та збереженням середовища. Так, W. Borrie et al. вказують, що на природоохоронних територіях, створених у населених середовищах, інтегрована в повсякденне життя місцевих громад туристична діяльність зазвичай гармонійно поєднується із охороною та збереженням природних екосистем. Натомість, якщо природоохоронні території засновано в «незайманих» природних середовищах, політика управління ними має спрямовуватись виключно на збереження біорізноманіття, що ускладнює взаємодію з туристичними організаціями, оскільки стійкість розвитку територій потребує певного компромісу між природоохоронними та комерційними цілями, на заваді чого стоїть орієнтація туризму на досягнення економічних вигод (Borrie et al., 2022). Діаметрально протилежну думку висловлюють Y. Leung et al., підкреслюючи, що туризм сприяє істотному зв'язку між відвідувачами та цінностями природоохоронних територій, у т. ч. завдяки продукуванню економічних вигод від надання екосистемних послуг, які в подальшому спрямовуються на фінансування охорони середовища (Leung et al., 2018).

Концепцію екосистемних послуг, яка спирається на принципи раціонального природокористування й останніми роками досить широко представлена в аналізі розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях з огляду на її залученість у науку, державну політику, багатонаціональні екологічні угоди та науково-політичні інтерфейси, можна розуміти як вигоди, створені екосистемами та отримані й використані людьми (Kadykalo et al., 2019; Retka et al., 2019; Costanza, 2020). Концепція екосистемних послуг дозволяє включати цінність природних екосистем у процес ухвалення рішень, а закладені в ній еколого-економічні підходи

забезпечують задіяння ринкових механізмів захисту середовища (УкрНЦЕМ, 2017).

У 2015 р. Міжурядова платформа з питань біорізноманіття та екосистемних послуг IPBES представила нову, але пов'язану концепцію внеску природи людям (Díaz et al., 2018), що спричинило до певної неоднозначності у сприйнятті спільних і відмінних характеристик між ними. З метою пошуку зв'язків і розбіжностей між цими концепціями А. Kadykalo et al. здійснили їх поелементний аналіз, виявивши певні збіги за концептуальними позиціями щодо світогляду, культури, цінностей, соціально-гуманітарного розвитку, потреб місцевого населення, впливу на природне середовище, узагальнених перспектив та оцінювання, але водночас і певні розбіжності щодо контекстно-специфічних перспектив, реляційних цінностей, інклюзії та фреймінгу (Kadykalo et al., 2019). Отож, вплив цих концепцій на сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях можна вважати практично ідентичним, що дозволяє погодитись із пропозицією L. Bachi et al. сприймати екосистемні послуги як особливі нематеріальні туристичні послуги, які забезпечують фізичну, інтелектуальну та духовну взаємодію між просторами навколишнього середовища, культурними і рекреаційними практиками та зв'язками, встановленими в цих просторах (Bachi et al., 2020).

Окремої уваги заслуговують наукові дослідження, присвячені проблемі оцінювання еколого-економічних ефектів екосистемних послуг, оскільки на сьогодні єдиної системи оцінювання таких послуг науковцями не запропоновано, хоча ООН питання оцінювання екосистем виділила окремим документом Millenium Ecosystem Assessment (Millennium Ecosystem Assessment, 2005), наголосивши на прямих та опосередкованих вигодах екологічних систем для людини. Оцінювання ефектів екосистемних послуг зазвичай здійснюють за екологічним, економічним і соціальним напрямками (УкрНЦЕМ, 2017) щодо забезпечуючої (продовольство, сировина, матеріали, вода), регулюючої (клімат, якість повітря, землі та води), підтримуючої (грунтоутворення, фотосинтез) і культурної (освітня, рекреаційна, культурна, духовна тощо) функцій (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Л. Сова запропонувала загальну структуру та методика оцінювання за функціональними ознаками (Сова, 2024), яку презентувала як адаптацію до українських реалій військового часу методики

еколого-економічного обліку CICES, що охоплює такі категорії послуг, як забезпечення, регулювання та культурні (European Environment Agency, 2026). Дослідження з питань ідентифікації різних типів екосистемних послуг у туризмі на природоохоронних територіях здійснені Р. Norman et al., поєднали наявні наукові знання з практичним досвідом розвитку громад на окремих територіях (Norman et al., 2019), що дозволило виокремити просторові та часові характеристики і закономірності екосистемних послуг для оцінювання задоволеності туристів і привабливості дестинацій. Такий підхід, на нашу думку, може бути корисним для впорядкування взаємовідносин між людиною та природою на природоохоронних територіях за принципами, на яких у соціумі зазвичай ґрунтуються соціально-економічні взаємовідносини.

Управління сприйняттям туристами якості екосистемних послуг на природоохоронних територіях є необхідною управлінською практикою для узгодження туристичних пропозицій з очікуваннями туристів. О. Хитра вказує на відносну ірраціональність споживчої поведінки туристів і водночас існування феномену їх «масової персоналізації», що в сукупності призводить до синтезу колективного споживчого враження та формування нового типу споживання, за якого цінність переноситься з продукту на способи його отримання і споживання (Хитра, 2021). Отож, формування відповідальної етичної поведінки туриста і спрямування його туристичного досвіду у бік задоволення від отримання екосистемних послуг (рис. 1.5) потребує цілеспрямованого управлінського впливу. Водночас дослідження Н. Khawaldah надають більше розуміння про те, як туристи сприймають природоохоронні території з огляду на їх бачення когнітивних, афективних і конативних компонентів і сприятливих атрибутів іміджу туристичної дестинації (Khawaldah, 2023).

А. Pansari та V. Kumar стверджують, що використання стратегій залучення в управлінні формуванням задоволеності туриста від споживання послуги є основним фактором забезпечення стійкої конкурентної переваги туристичної компанії на природоохоронних територіях (Pansari & Kumar, 2017). У науковій літературі зазвичай досліджуються окремі аспекти залучення споживачів або працівників компанії (Suhartanto & Brien, 2018; Jung H. et al., 2021; Замула & Кирилюк, 2023) без охоплення цілісної перспективи шляхом їх інтеграції.

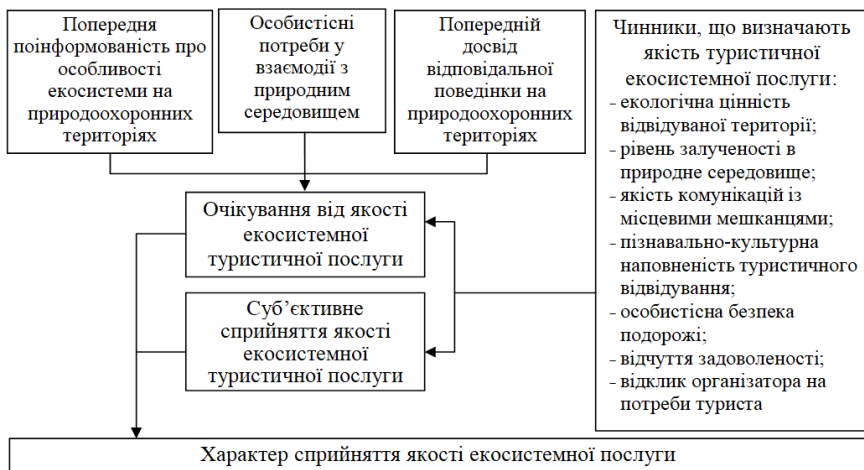

Рис. 1.5. Загальна схема формування задоволеності туриста від споживання туристичної послуги на природоохоронній території

Джерело: сформовано авторами.

Ця інтеграція забезпечує більш стійку конкурентну перевагу та керівні принципи і стратегії для менеджерів щодо розвитку та покращення взаємодії всередині фірми. Водночас X. Han et al. дослідили, що саме туристична компанія є постачальником платформи для залучення та фасилітатором взаємодії з іншими учасниками у спільному створенні вартості з використанням стратегій максимізації цінності для зацікавлених сторін. Турист у цій схемі взаємодії розглядається як основне джерело доходу компанії, за яким її працівники взаємодіють постійно і безпосередньо. У такому випадку логіка домінантної екосистемної послуги припускає, що на туриста покладається соціальна роль її співвиробництва (в процесі споживання), тоді як в економічному контексті турист залишається для компанії операційним ресурсом (Han et al., 2024).

Оскільки туризм на природоохоронних територіях несе ознаки творчої взаємодії надавача й отримувача послуги, можна припустити, що набуття креативного досвіду екосистемної послуги в конкретній дестинації охоплює як створення інноваційного продукту, так і втілення інноваційних концепцій розвитку туристичного ринку (Миронов & Свидрук, 2023; Миронов et al., 2025). Зазвичай у туристичній галузі орієнтація бізнесу на зміни

ринкової кон'юнктури супроводжується впровадженням бізнес-стратегій реагування на мінливість попиту. Однак особливістю набуття креативного досвіду щодо дестинації є інтеграція цих стратегій із плануванням вузької спеціалізації (або диверсифікації) набутих інноваційних досвідів) і впровадження спільних для всіх туристичних компаній дестинації засад дифузії нових знань. Позитивний ефект зосередження політики управління розвитком дестинації на можливостях накопичення і диверсифікації набутого досвіду за умов швидкоплинної кон'юнктури переконливо довели A. Benur і B. Bramwell (Benur & Bramwell, 2015). Таке бачення, на наш погляд, найкращим чином висвітлює поняття залученості як спільного створення цінності компанією та туристом через користування екосистемними послугами і дозволяє чітко визначати цілі й інструменти еколого-економічної взаємодії.

Важливий напрям у галузі туризму на природоохоронних територіях висвітлюють наукові дослідження, присвячені питанням мотивації, задоволеності та сегментації туристів, адже вони дозволяють спрогнозувати моделі відвідування та сформувані відповідні управлінські впливи для зростання стійкості як туризму, так і самих територій. Зазначимо, що попри те, що практично всі дослідники сталого розвитку туризму вказують на важливість управління мотивацією туристів, на сьогодні ця тема щодо особливостей на природоохоронних територіях є маловивченою. Зокрема, X. Ting та X. Aixín вказують на важливість дослідження моделей нормоактивації туристів на груповому рівні для кращого розуміння їх готовності брати участь у екологічному переоснащенні природоохоронних територій (Ting & Aixín, 2024). Рівні задоволеності туристів щодо отримання ними екологічного досвіду досліджували P. Bhalla et al. (Bhalla et al., 2020), С. Бардаш і Д. Черниш (Бардаш & Черниш, 2023), проблеми взаємозв'язку задоволеності та надмірного туризму висвітлювали A. Sæþórsdóttir і С. Hall (Sæþórsdóttir & Hall, 2020), А. Пильченко (Пильченко, 2022), впливу сприйняття якості та цінності екосистемних послуг на задоволеність – M. Oviedo-García (Oviedo-García et al., 2019). Привабливість туризму на природоохоронних територіях визначається чистотою повітря та води, сприятливим кліматом і навколишнім середовищем, незайманою природою, збереженою соціальною та культурною спадщиною, можливістю «занурення» в етнічні чи національні традиції, якісною інфраструктурою.

Взаємозв'язок між управлінськими практиками та задоволеністю є найбільш дослідженим сегментом управління мотивацією туристів, тут слід відзначити наукові роботи Л. Кучерявої (Кучерява, 2023), О. Хитрої (Хитра, 2021), V. Tung et al. (Tung et al., 2021), R. Baniya et al. (Baniya et al., 2021). Розуміння напрямів удосконалення політики управління задоволеністю в туристичних дестинаціях саме на природоохоронних територіях надають розробки X. Lv et al. щодо регулювання сенсорних вражень (Lv et al., 2020), J. Jiménez-Barreto et al. щодо управління брендами довіри (Jiménez-Barreto et al., 2020), Z. Alrawadieh et al. щодо управління іміджевими характеристиками дестинації (Alrawadieh & Kozak, 2019).

Планування сталого розвитку туризму є важливим елементом запобігання деградації екологічних цінностей, адже негативні впливи на якість довкілля спричиняються саме неефективним управлінням природними ресурсами (Миронов & Приндак, 2022). Незважаючи на широкий спектр запропонованих авторами метрик сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, ми стверджуємо про необхідність для кожної країни введення в систему аналізу показників, важливих для сталого розвитку національного внутрішнього туризму. Зокрема, для України в дослідженнях сталого розвитку туристичних дестинацій на природоохоронних територіях можна використовувати індикатори моніторингу ефективності реалізації програм стратегічного розвитку у сфері туризму із урахуванням вітчизняної специфіки (Борблік, 2019а). У цілому ж, основним орієнтиром оцінювання має бути Європейська система індикаторів туризму для сталих напрямків (ETIS) (European Commission, 2016), котра охоплює основні та додаткові індикативні показники у таких категоріях: управління місцем призначення; економічна результативність; соціальний та культурний вплив і вплив на довкілля (додаток А, табл. А.1), які в сукупності адекватно забезпечують цілісний підхід до сталого управління туристичними напрямками, заохочуючи залучення зацікавлених сторін до процесів моніторингу.

Аналіз спеціальної літератури показує розбіжність авторів у підходах до аналізу факторів сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Так, О. Чумаченко зі співавт. пропонують брати до уваги туристичний потенціал регіону, економічні зв'язки (мережеві, кластерні), роль туризму в місцевій

економіці, туристичну інфраструктуру та туристичну привабливість (Чумаченко et al., 2022), тоді як A. Mandić et al. вказують на першочергову доцільність аналізу усвідомлення екологічної відповідальності та проєкологічної поведінки туристів (Mandić et al., 2024). Окрім того, І. Білецька та М. Барна зауважують про необхідність інноваційних змін в організаційно-управлінській, інформаційно-технологічній, фінансово-інвестиційній, маркетинговій та інфраструктурній складових туризму (Білецька & Барна, 2018), які, на нашу думку, є важливими чинниками на різних етапах управління сталим розвитком туризму. Серед поодиноких досліджень значну цінність у висвітленні інноваційного досвіду в окремих захищених природно-рекреаційних середовищах мають наукові роботи О. Довгаль і Н. Моїсєєвої (Довгаль & Моїсєєва, 2019), І. Kiniorska та Р. Brambert (Kiniorska & Brambert, 2017), А. Sangchumnong (Sangchumnong, 2018), які надають краще розуміння можливостей і механізмів управління в туристичних дестинаціях. Водночас зауважимо, що комплексні проблеми управління інноваційним досвідом розвитку туризму на природоохоронних територіях мало вивчаються науковим середовищем.

1.3. Управлінські підходи до забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій

Динамічний розвиток туризму став одним із факторів прискореного формування туристично-рекреаційного сектору світової економіки. Втім, глобальні екологічні виклики та вплив збільшення обсягів туристичних потоків на можливість сталого розвитку туристичних дестинацій потребує особливої наукової уваги до питання пошуку інтегрованих підходів до управління туризмом, здатних сприяти збереженню природних ресурсів і біорізноманіття, покращенню якості життя місцевих громад, створенню нових робочих місць та збільшенню економічного добробуту регіонів.

Сучасні моделі управління туризмом акцентовані на досягненні соціальних та економічних цілей туристичного бізнесу при одночасному збереженні природних і культурних цінностей туристичних дестинацій для теперішнього та наступних поколінь, що зумовлює включення в управлінські практики таких специфічних компонентів, як екологічне просвітництво або

навчання учасників еколого-захисній діяльності (Миронов et al., 2024). Створення вигідних соціально-економічних умов у районах туристичного відвідування розглядається в таких моделях у якості додаткових мотиваторів залучення місцевого населення до участі в екотуристичних ініціативах, а основні прояви принципів екологічності в управлінні забезпечуються шляхом:

- дотримання прийнятних норм антропогенного впливу туризму на туристичні дестинації;
- виконання вимог щодо екологічної сумісності використовуваних у туризмі транспортних засобів;
- дотримання правил поведінки туристів на природоохоронних територіях;
- сертифікації екологічних маршрутів і послуг за міжнародно визнаними стандартами;
- використання екологічно безпечних туристичних практик і раціонального використання природних ресурсів (Нікітенко, 2023).

Екологічний, економічний, соціальний і політичний фактори сприяли стрімкому поширенню еколого-захисних моделей управління туризмом у всьому світі, що втілювалось у відповідні глобальні, національні, регіональні або місцеві стратегії розвитку туризму. За даними Eurostat, глобальна частка екотуризму становила у 2023 р. 12-15 % загальної кількості туристичних напрямів, при цьому сектор демонструє щорічне зростання на 30 % (Eurostat, 2023). Україна, з огляду на значні туристично-рекреаційні ресурси, володіє великим потенціалом для розвитку екологічного туризму, який UN Tourism виокремлює як ключовий напрям зростання вітчизняної туристичної галузі (WTO, 2002). Екотуризм природно спонукає до інновацій, включаючи бізнес-активність у регіоні, новітні сервіси, оригінальні організаційні та маркетингові стратегії, а також специфіку процесів і різноманітність турпотоків. А сучасні туристи демонструють зростаючу потребу в екологічно орієнтованих і сталих формах туристичної діяльності (Миронов, 2023а; Myronov & Rakowska, 2023). Однак, подальший прогрес у спрямуванні розвитку галузі на забезпечення сталості територій призначення потребує координації управлінських впливів у межах національної стратегічної політики, спрямованої на інноваційний соціально-економічний розвиток регіонів і збереження природного балансу. Особливості сучасного етапу розвитку суспільних відносин, потреба

у стратегічному баченні перспектив технологічних інновацій в Україні на шляху європейської інтеграції зумовлюють потребу в обґрунтуванні нових теоретичних і практичних засад технологічної модернізації систем управління туризмом.

Функціонування туристичної галузі спричиняє різновекторні впливи на можливість сталого розвитку територій призначення, який М. Smith et al. запропонували визначати як інтегральну характеристику екологічної недоторканості, соціальної значущості та фінансової життєздатності (Smith et al., 2021). Загалом дослідники доволі часто географічно пов'язують екологічно відповідальний туризм із природоохоронними територіями (Калина et al., 2017; Безсмертнюк & Мельнійчук, 2020; Bhammar et al., 2021), хоча досі існує розбіжність у їх науковому визначенні. Зауважимо, що в українському правовому полі поняття природоохоронної території не визначено, законодавчі акти оперують семантично близькими поняттями територій та об'єктів природно-заповідного фонду (Президент України, 2020; Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2022; Закон України, 2025). Природно-заповідний фонд України охоплює організаційно виділені для збереження природної різноманітності та забезпечення екологічного балансу довкілля природні комплекси (природні та біосферні заповідники, національні і регіональні ландшафтні парки, заказники) та штучно створені об'єкти з особливою природоохоронною, науковою, естетичною чи рекреаційною цінністю (Закон України, 2025).

Досліджуючи використання науковою спільнотою поняття сталого розвитку природоохоронних територій, ми зауважили, що воно охоплює ширші межі теоретико-методологічного та практичного застосування. Це підтверджують і результати здійсненого І. Ясінецькою зі співавт. аналізу концептуалізації поняття природоохоронної території, яке виявило неоднорідне структурно-системне наукове бачення (Ясінецька et al., 2021). Зокрема, Л. Касперевич зауважує, що природоохоронну територію варто розглядати як багаторівневу і багатофункціональну ресурсозберігаючу систему з різним ступенем залучення природно-антропогенних ділянок до господарського використання та забезпеченням природоохоронних цілей (Касперевич, 2016). О. Чумаченко зі співавт. дослідили основні засади управління природоохоронними територіями у межах ЄС і вказали на

необхідність системної державної підтримки та диверсифікації підприємницького господарювання для збереження біорізноманіття і розвитку екосистемних функцій таких територій (Чумаченко et al., 2022).

Водночас у науковому середовищі зустрічаються й інші погляди на феномен природоохоронних територій, зокрема І. Гиренко зі співавт. описують їх як об'єкт соціокультурного простору, наголошуючи на існуванні елементів культурного, духовного, морального й естетичного обслуговування особистості. Відповідно, автори наголошують, що управління туризмом на природоохоронних територіях передбачає зусилля зі збереження цінності природних та історико-культурних об'єктів, забезпечення умов для рекреаційної діяльності в природних умовах і сприяння екологічному вихованню (Гиренко et al., 2019). Н. Bhammar et al. запропонували ідентифікувати природоохоронну територію як чітко визначений географічний простір, керований за допомогою правових чи управлінських інструментів для досягнення тривалого збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами та культурними цінностями (Bhammar et al., 2021). І. Міщук запропонувала покласти у зміст поняття природоохоронної території протилежні принципи збереження для нащадків недоторканої природи та надання можливості безперешкодного відвідування природних і культурних об'єктів із туристичною метою (Міщук, 2007). Систематизація наукових поглядів дозволяє розглядати природоохоронну територію як системну сукупність об'єктів природно-заповідного фонду, історико-культурної спадщини, елементів охоронних територій національної екомережі та рекреаційно-туристичних ресурсів.

Зростання туристичних потоків може призвести до інтенсифікації природокористування, виснаження земельних, водних, лісових й інших природних ресурсів, зміни природного середовища, забруднення відходами та стічними водами, втрати біорізноманіття, посилення соціальної нерівності та сезонності праці в місцевих громадах (Ziegler et al., 2021). Водночас погодимось із зауваженням D. Noll et al., що екологічно відповідальний туризм може сприяти збереженню довкілля та забезпечувати соціальні й економічні вигоди місцевим громадам, мінімізуючи негативний вплив на природоохоронну територію (Noll et al., 2019).

Інтенсифікація процесів інтеграції України в європейську спільноту зумовила зміну орієнтирів і трансформаційних чинників розвитку туристичної індустрії, а прояви об'єктивних кризових тенденцій у галузі туризму визначили необхідність системного підходу до організації та регулювання в цій сфері, створення нової системної парадигми управління на засадах сталого розвитку. Комплекс правових, економічних, соціальних, екологічних, гуманітарних та організаційних засад державної політики розвитку природоохоронних територій є складовою внутрішньої політики України і регулюється в межах вітчизняного і міжнародного законодавства (додаток А, табл. А.2). Відтак управління туризмом на природоохоронних територіях здійснюється на двох рівнях: державного регулювання та безпосередньо на місці органом управління такої зони.

Принципи сталого розвитку стосуються екологічних, економічних і соціально-культурних аспектів розвитку природоохоронних територій, отож, основним завданням управління туризмом є встановлення балансу між цими вимірами для забезпечення їх довгострокової стійкості за рахунок інтеграції цілей економічного зростання з цілями соціального розвитку, забезпечуючи одночасно збереження унікальних природних та етнографічних особливостей. Водночас використання накопиченого досвіду інновацій туристично-рекреаційного напрямку для управління цільовими параметрами розвитку природоохоронних територій надає місцевим адміністраціям дієвий інструментарій об'єктивного оцінювання можливостей стратегічного розвитку територій для досягнення цілей економічного, соціального й екологічного характеру.

На макрорівні управління зосереджується, насамперед, на досягненні ефективного використання природо-ресурсного потенціалу шляхом інституційної підтримки або певних преференційних режимів діяльності суб'єктів підприємництва (Миронов, 2016). Це визначає пріоритетне завдання державної підтримки туризму – сприяння комерціалізації наукових ідей та інноваційних рекреаційних технологій, здатних мінімізувати споживання невідтворюваних ресурсів для зменшення негативного впливу туризму на довкілля і забезпечення сталого розвитку територій призначення. Зауважимо, що у контексті управління туризмом на природоохоронних територіях, сталість визначається

не лише можливістю отримання довгострокових вигод, але й здатністю відновлення природних ресурсів, збереження місцевої культури, традицій і цінностей.

Розглядаючи особливості сталого розвитку природоохоронних територій у якості туристичних дестинацій, зауважимо, що важливим елементом вибору стратегії їх розвитку є визначення стадій життєвого циклу. Зіставлення розвитку дестинації з її життєвим циклом вперше запропонував W. Christaller (Christaller, 1964), а пізніше розвинув R. Butler, сформулювавши S-подібну модель циклу, згідно з якою дестинація за умов вільного ринку та стійкого попиту проходить 5 еволюційних стадій: дослідження (exploration), залучення (involvement), розвитку (development), зміцнення (consolidation) і стагнації (stagnation) (Butler, 2006), причому остання стадія передбачає можливість розвитку різних сценаріїв (рис. 1.6).

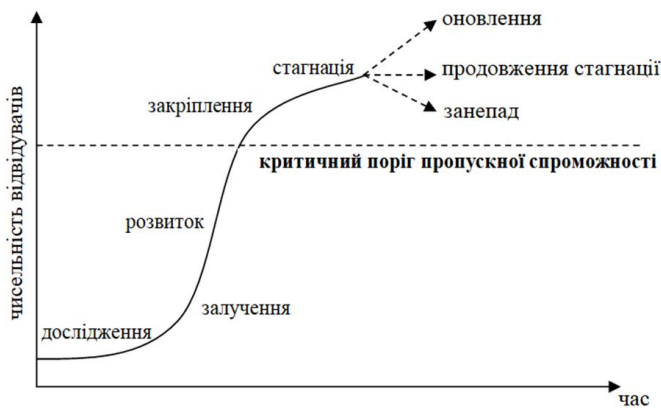

Рис. 1.6. Життєвий цикл туристичної дестинації

Джерело: побудовано авторами на основі моделі R. Butler (Butler, 2006).

Головними показниками переходу між стадіями є різка зміна кількості туристичних прибуттів, стану природного середовища та туристичної інфраструктури, ставлення місцевого населення до туристів. Зазначимо, що детермінізм моделі R. Butler став основною причиною її критики у науковій спільноті (Javed & Tučková, 2020), тим не менше, на її основі D. Weaver та L. Lawton запропонували альтернативні сценарії управління життєвим циклом туристичної дестинації (рис. 1.7).

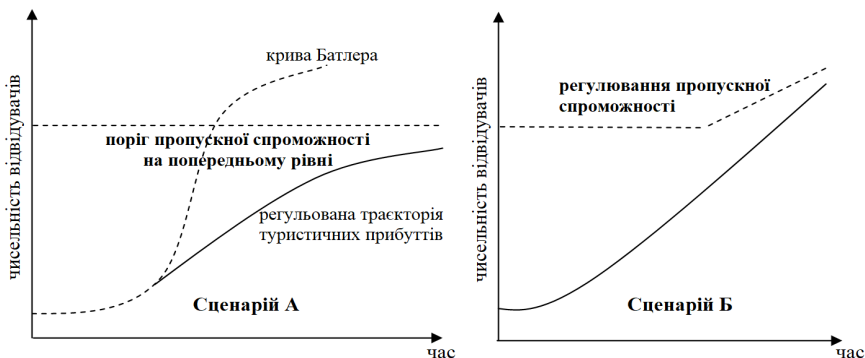

**Рис. 1.7. Альтернативні сценарії управління життєвим циклом
дестинації**

Джерело: побудовано авторами за матеріалами (Weaver & Lawton, 2014).

Перший сценарій визначається пропозицією, межа пропускної спроможності залишається незмінною, а управління дестинацією зосереджено на підтриманні кількості туристів нижче цієї межі за рахунок скорочення стадії розвитку. Таким чином, довга стадія залучення при повільному зростанні прибуттів переходить у стадію зміцнення, фактично минаючи стадію розвитку. Другий сценарій визначається попитом і передбачає традиційну послідовність стадій, управління зосереджено на підвищенні межі пропускної спроможності та збільшенні туристичних прибуттів внаслідок активізації соціально-культурного впливу туризму на розвиток території. При цьому нівелювання негативного впливу туризму на довкілля забезпечується посиленням регулювання природоохоронної діяльності, економічний вимір коригується шляхом активізації місцевого бізнесу, а соціальний – зростанням якості життя спільноти місця призначення (Uysal et al., 2011).

Отож, управління життєвим циклом передбачає прогнозування, аналіз зовнішніх чинників і внутрішніх факторів, які впливають на еволюцію дестинації, постійний моніторинг маркетингового середовища й інші управлінські дії, спрямовані на сталий розвиток природоохоронної території як дестинації (Миронов, 2020). Водночас підхід до стратегічного управління туризмом виключно на засадах управління життєвим циклом дестинації не може достатньою мірою забезпечувати оптимізацією рекреаційного природокористування як основного інструмента

досягнення сталого розвитку природоохоронних територій. Відтак варто погодитись із зауваженням Л. Шульги про необхідність пошуку компромісів між туристичним використанням рекреаційних ресурсів та охороною природного середовища (Шульга, 2012).

Найважливішими цілями управління туризмом на природоохоронних територіях є підвищення стійкості екосистем, включаючи їх здатність до оновлення в процесі надання туристичних послуг і підтримка культурних та суспільних цінностей. Зауважимо, що в науковій літературі представлено декілька концептуальних підходів до вирішення проблеми включення екологічних аспектів в управління туризмом. Управлінські рішення, спрямовані на захист природного середовища, визначаються IUCN як дії щодо захисту, сталого управління та відновлення природних або змінених екосистем, які ефективно й адаптивно вирішують суспільні проблеми, забезпечуючи благополуччя людини та збереження біорізноманіття (Cohen-Shacham, 2016). Такі рішення ґрунтуються на визнанні складності та динамічності соціально-екологічних систем, залишаючи можливості для їх самореорганізації та сталого розвитку (Garmestani & Benson, 2013), тому саме їх було покладено в основу політики ЄС щодо сталого природокористування для вирішення суспільних проблем (Faivre et al., 2017).

J. Shultis та P. Way пропонують зосередитись на питаннях управління туризмом для забезпечення екологічної цілісності природоохоронних територій у часовому та просторовому вимірах (Shultis & Way, 2006). Цей підхід ґрунтується на критичній оцінці кумулятивного впливу туризму на екологічні процеси, передбачаючи, що не кожне втручання діяльності людини в екосистему є загрозливим для неї, а також, що не всі природні катастрофи є шкідливими для збереження біорізноманіття. Подібні аргументи наводить І. Мішук, яка вказує, що ефективність управління визначається не лише розумінням окремих компонентів екосистеми, але й усвідомленням їх взаємодії для формування чи підтримання балансу природокористування (Мішук, 2008). Екосистеми реагують на соціальні та природні навантаження, які мають індивідуальні та синергетичний впливи, складними та нелінійними способами. Водночас наявність нелінійних реакцій середовища на зміни свідчить про можливість екосистеми природоохоронної території адаптуватись до певної кількості змін і

частково відновлюватись перед остаточною втратою цілісності. Парадигма збереження екологічної цілісності визначає адаптивні зміни в управлінні розвитком туризму, спрямовані на співпрацю з природоохоронними територіями і співіснування в глобальному масштабі, забезпечуючи поштовх для створення нової взаємодії між людьми та природою. Вагомою ознакою цієї моделі управління є необхідність організації міжвідомчого співробітництва з науковою спільнотою для забезпечення не лише екологічних, але й соціально-поведінкових управлінських ініціатив, які потребують включення у визначення бажаних майбутніх умов збереження екологічної цілісності як у межах природоохоронних територій, так і для розширеного біорегіонального планування. Проблема полягає у тому, що інституційні структури регулювання туризму зазвичай розділяють функції збереження природного середовища та споживання природних ресурсів, що надзвичайно ускладнює практичну реалізацію представленого завдання управління. Для подолання ситуації J. Shultis та P. Way пропонують такі шляхи, як запровадження громадських концепцій збереження заповідних територій на рівні національних і міжнародних законодавчих ініціатив, просування знань щодо ролі природоохоронних територій для забезпечення екологічної цілісності та посилення зв'язку між очікуваною результативністю туристичної діяльності та досвідом управління природними змінами в керованому середовищі (Shultis & Way, 2006).

Запропонована K. MacKinnon et al. концепція природоорієнтованого управління розвитку туризму зосереджена, насамперед, на запобіганні кліматичним змінам і пом'якшенні негативних впливів таких змін на біорізноманіття (MacKinnon et al., 2008) та зосереджує в собі еволюційний розвиток попередніх принципів екологічного управління, спрямованих на сталість розвитку екосистем, управління екосистемними послугами, розвиток зеленої інфраструктури, переорієнтовуючи туризм із пасивного споживання ресурсів на активний захист, управління та відновлення природних екосистем.

Сьогодні науковці визнають природоорієнтоване управління в якості основи управління туризмом на природоохоронних територіях (Kabisch et al., 2016; Faivre et al., 2017), адже воно охоплює управлінські підходи, які переорієнтовують традиційні принципи збереження й управління біорізноманіття, зосереджені на

розробленні системних рішень для подолання ризиків, на інтеграцію соціальних факторів, і спрямовані на забезпечення сталого розвитку територій:

- підходи екосистемного управління (комплексне управління природоохоронними територіями, інтегроване управління певними ресурсами територій);
- загальноорганізаційні підходи до захисту екосистем (збереження на основі територіальних підходів, управління охоронюваними територіями);
- підходи до відновлення екосистем (екологічна реставрація, екологічна інженерія, реставрація ландшафту);
- підходи до управління розвитком інфраструктури природоохоронних територій (створеної природної та зеленої інфраструктури);
- підходи, спрямовані на вирішення виявлених проблем екосистеми (екосистемна адаптація, екосистемне пом'якшення, послуги з адаптації до клімату, екосистемне зменшення ризику катастроф).

Таким чином, представлена концептуальна основа управління туризмом забезпечує передумови для сталого розвитку природоохоронних територій, а саме належного стратегічного й адаптивного поточного управління та моніторингу, адекватного регулювання потоків відвідувачів, стійкого фінансування, розбудови потенціалу й інфраструктури (рис. 1.8). Окрім того, управління туризмом у межах природоохоронних територій передбачає складні правові, політичні, економічні, соціальні й екологічні зв'язки між органами управління, комерційними туристичними підприємствами, місцевими громадами та неурядовими організаціями, в яких кожна група переслідує власні інтереси.

Враховуючи, що туризм може чинити різноманітний спектр несприятливих впливів на навколишнє середовище, управлінські заходи в цілому покликані забезпечити взаємодію стейкхолдерів для спільного пошуку інструментів пом'якшення проблем довкілля, пов'язаних із туристичними відвідуваннями. Саме системні підходи до формування партнерств на принципах стратегічної орієнтації та спрощеному інструментарії взаємодії, закладені у концепції природоорієнтованого управління, були покладені ЄС в основу рамкової програми фінансування досліджень та інновацій «Горизонт 2020» (Офіс Горизонт Європа в Україні, 2026).

Рис. 1.8. Концептуальна основа природоорієнтованого управління туризмом для сталого розвитку природоохоронних територій

Джерело: побудовано авторами.

Таким чином, можна стверджувати, що вказана концепція стала драйвером досліджень та інновацій на глобальному ринку туризму на природоохоронних територіях, метою яких є досягнення подвійної мети: економічного зростання галузі та сталого розвитку територій, яке дозволить уникнути незворотних зміни глобальної екосистеми.

Розвиваючи описану вищу концепцію, Н. Ху et al. зауважили про необхідність інтеграції в природоохоронне управління туризмом факторів ментальності, національних традицій, політичних і соціальних установок (Ху et al., 2014). Автори виходили з позиції, що це дозволить спрямувати доходи від туризму для забезпечення фінансування збереження біорізноманіття навіть в економічно нестабільних регіонах, де бюджети на екологічні заходи обмежені або відсутні. Натомість така позиція зазнала критики з боку F. Montaguti та E. Mingotto, які довели, що фінансові потоки від туризму не завжди здатні забезпечувати екологічну стійкість територій призначення, ситуаційне управління таким фінансуванням визначається різними факторами, насамперед, попитом на конкретні туристичні напрями та потребами і намірами суб'єктів, які отримують прибуток від туристичної діяльності (Montaguti & Mingotto, 2015). Пізніше S. Lucrezi et al. підтримали ці

зауваження, вказавши на можливість досягнення балансу інтересів за умови підтримання екологічного просвітництва в місцевих громадах і промоції унікальних особливостей природоохоронних територій (Lucrezi et al., 2017).

Компромісне рішення запропонували R. Badola et al., представивши структуру управління туризмом на природоохоронних територіях, яка передбачала залучення до управлінських процесів місцевих громад і приватних організацій за підтримки сприятливої національної політики екологічного захисту (Badola et al., 2018). Оскільки недостатність фінансування зумовлює активізацію приватного інвестування, зміни структури власності або аутсорсингу, така структура здатна забезпечити максимізацію вигод для всіх зацікавлених сторін за рахунок розвитку синергетичних взаємодій. Зазначимо, що описана модель управління туризмом отримали доволі широке поширення, останні тенденції в усьому світі вказують на щораз частішу відмову від виключно державного управління розвитком заповідних територій на користь поліцентричних управлінських моделей, які передбачають розподіл керівних впливів між державними, приватними та громадськими структурами. Крім того, M. Islam et al. зазначають про поступову зміну парадигми управління власне щодо природоохоронних територій, де традиційні ієрархічні управлінські впливи втрачають позиції на користь підходу «знизу вгору», коли до управлінських функцій щораз більше долучаються місцеві громади (Islam et al., 2017).

Таким чином, можна стверджувати про значну поширеність моделі адаптивного спільного управління, яку R. Plummer та D. Fennell визначили як модель, найкращим чином придатну для покращення поточного управління туризмом у природоохоронних зонах через поєднання кооперативних і адаптивних підходів (Plummer & Fennell, 2009). D. Stanford та J. Guiver також підкреслювали, що парадигма адаптивного спільного управління туризмом потребує чіткого визначених взаємозв'язків між діапазонами інтересів усіх зацікавлених сторін, що на практиці найчастіше втілюється в схеми довгострокового державно-приватного партнерства між природоохоронними установами та суб'єктами туристичного бізнесу (Stanford & Guiver, 2016).

Про суттєву управлінську проблему в контексті впливу туризму на розвиток природоохоронних територій вказують R.

Bushell та K. Bricker, котрі виявили інтерпретаційні розбіжності в сприйнятті суспільних інтересів щодо усталених уявлень про справедливість, моральність і доброчесність та реальними практиками управління туризмом у ринкових умовах, які орієнтовані зазвичай на організаційний розвиток або вирішення конкретних проблем бізнесу (Bushell & Bricker, 2016). Зауважимо, що для природоохоронних територій туризм часто є невід'ємною частиною їх розвитку, адже саме на туризм покладено основний тягар їх фінансового забезпечення. На практиці це може спричиняти конфлікт між пріоритетами зростання бізнесу та збереженням біорізноманіття. Ця проблема спонукала науковців до пошуку шляхів її вирішення і призвела до появи концепції інтеграції процесів збереження світової природної спадщини в управління туризмом. Більше того, M. Ali et al. наголошують на необхідності включення в управління туризмом цілі досягнення комплексного збереження природної та культурної спадщини (Ali et al., 2022).

Отож, розширення можливостей місцевої громади й інтеграція природних і культурних цінностей на природоохоронних територіях може вважатись фундаментальним елементом сучасних підходів до екологічного збереження. На користь цього твердження свідчить і політика ЄС у галузях охорони природи (Бісек, 2013) й управління культурною спадщиною (European Commission, 2017), яка передбачає ширшу інтеграцію секторів державного і корпоративного управління та зростання участі місцевих громад в управлінських процесах, що знайшло відображення у спільних підходах і стандартах отримання та зіставлення просторової інформації в рамках систем «INSPIRE» та «GMES», які забезпечують доступність екологічної інформації й оцінювання впливу бізнесу на довкілля на проектному та стратегічному рівнях управління.

Зауважимо однак, що слабкою ланкою цієї концепції є недосконалість розподілу фінансових вигод від туризму, зокрема R. Bushell та K. Bricker вказують на несправедливість щодо фінансових очікувань місцевих громад, які забезпечують різні елементи цілісного туристичного продукту (Bushell & Bricker, 2016). Відтак для забезпечення ефективнішої співпраці всіх зацікавлених сторін очевидною є потреба у справедливому розподілі доходів. Стале фінансування природоохоронних територій залишається проблемою незалежно від типу управління,

оскільки на більшості з них стабільно спостерігається нестача традиційних фінансових потоків, а неспроможність повного самофінансування зумовлює ризики згортання реальної природоохоронної діяльності. Свого часу G. Dharmaratne et al. детально розкрили сутність вартості екосистемної послуги, яка визначає її цінність для бенефіціарів (Dharmaratne et al., 2000), що дозволяє доволі достовірно оцінити їх готовність платити. Пізніше R. Rathnayake зауважив, що для планування фінансових потоків від туризму аналіз туристичного сприйняття цінності екосистемної послуги можна використовувати для прогнозування фінансової вигоди дестинації від туристичної пропозиції (Rathnayake, 2016).

Проаналізувавши фінансові вигоди від туризму для місцевих громад на природоохоронних територіях, F. Bello et al. зауважили, що на них впливають такі фактори, як форма організації туризму, рівень розосередженості природоохоронних об'єктів і соціальні установки, притаманні населенню місця туристичного призначення (Bello et al., 2016). Автори виділили низку управлінських принципів, застосування яких дозволяє збільшити спрямування фінансових і соціальних вигод до місцевих громад: зосередження на некапіталоємних формах організації туризму, максимальна орієнтація туризму на залучення місцевих етнографічних особливостей, заохочення гнучкого державно-приватного партнерства, інституційна підтримка справедливої політики розподілу доходів туристичного бізнесу. Перелічені принципи можна розглядати як дієвий управлінський інструмент подолання бідності серед мешканців у місцях туристичного призначення, тобто таким чином забезпечується перша і найважливіша ЦСР природоохоронних територій. Більше того, управління, орієнтоване на справедливий перерозподіл вигод, потенційно налаштовує громади на подальший розвиток туристичних і рекреаційних ресурсів, створення умов для функціонування мікро- та сімейного підприємництва із орієнтацією на природоохоронний туризм.

Н. Габчак зі співавт. вказують, що збільшення кількості малих туристичних підприємств на природоохоронних територіях сприятиме облаштуванню еколого-освітніх і науково-пізнавальних маршрутів між близько розташованими природоохоронними територіями і в межах транскордонних біосферних резерватів, що дозволить збільшити кількість туристів (Габчак et al., 2018).

Водночас доцільно сприйняти зауваження D. Weaver та L. Lawton, що збільшення туристичних відвідувань знижує ефективність усталених підходів до управління відвідуванням природоохоронних територій (Weaver & Lawton, 2017). Відтак новітні управлінські тенденції покликані забезпечити потребу у розвитку нової моделі туристичної подорожі, в якій моніторинг доповнено управлінням мотивацію туристів до проактивного збереження біорізноманіття і культурної спадщини (Katyukha et al., 2025). Попри це, економічні міркування можуть стати гальмівним чинником зростання пропускної здатності туристичних потоків на природоохоронних територіях, тому її обмеження стають важливим фактором прийняття управлінських рішень щодо збільшення потенціалу туристичних відвідувань.

Сучасні дослідження особливостей управління туризмом на природоохоронних територіях щораз частіше звертаються до проблеми включення в управлінські практики науково-технологічних рішень та інформаційних систем, причому не лише на етапах рекреаційного планування чи моделювання транспортно-логістичних, але й для створення систем smart-управління природоохоронними територіями, моделювання екологічної чутливості тощо (Fredman & Margaryan, 2021; Nautiyal et al., 2023). Стрімкий розвиток використання в управлінських процесах технологій великих даних, інтерактивних карт географічного націлювання й інших геопросторових інструментів зумовив розвиток інноваційних методів накопичення й опрацювання інформації щодо взаємодії людини з довкіллям з урахуванням сегментації туристів та їх рекреаційного досвіду. Сьогодні цифрові технології використовується для планування маршрутів і керування активністю відвідувачів із метою захисту природоохоронних територій від антропогенного впливу відвідувань та, одночасно, для покращення туристичного досвіду дестинації (Mandić, 2019). Погоджуємось із авторами, що цифровізація складних управлінських процесів дозволяє посилити сталість природоохоронних територій, проте зауважимо, що досягнення бажаного ефекту сталого розвитку потребує комбінування новітніх управлінських практик із усталеними технологіями, як-от управління людськими ресурсами, диверсифікація туристичних продуктів і ринків, зміцнення інституційної спроможності природоохоронних територій та інтеграція міжнародних

природозахисних новацій у національну політику.

Аналіз результатів дослідження науковців і запропонованих ними моделей дозволив систематизувати й узагальнити основні концептуальні положення та тенденції управління туризмом для забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Концептуальні рішення, тенденції та перспективи управління туризмом для сталого розвитку природоохоронних територій

Джерело: систематизовано авторами.

По-перше, стратегічні управлінські рішення для туризму охоплюють різні аспекти екологічної вразливості територій призначення, а отже, концентруючись на проблемах розвитку природоохоронних зон, можуть екстраполюватись на прилеглі території, забезпечуючи умови для соціально-економічного розвитку громад і збереження природного, культурного та рекреаційного балансу. Можна стверджувати, що сучасна візія управління туризмом ґрунтується на засадах охорони природного середовища, які узгоджуються з концепцією біорізноманіття ЄС (Українська природоохоронна група, 2020), позицією UNESCO щодо біосферних впливів (UNESCO, 2026), численними ініціативами міжнародного та вітчизняного законодавства.

По-друге, управління туризмом передбачає комплексне досягнення дуальної мети розвитку природоохоронних територій:

- ефективного використання екосистемних послуг для цілей туризму, що відповідає позиції IUCN щодо природного управління для вирішення глобальних суспільних проблем (Cohen-Shacham et al., 2016);
- забезпечення стійкого багатofункціонального розвитку екосистеми для цілей збереження природного середовища, що повністю узгоджується з політикою ЄС щодо охорони довкілля (Бізек, 2013).

По-третє, в управлінні туризмом щораз більше простежується етична тенденція відмови від управлінського реагування на соціальні, економічні й екологічні проблеми на природоохоронних територіях, пов'язаного з фізичним втручанням людини в закономірності розвитку екосистеми. В даному випадку можна говорити навіть про певну аналогію з латинською сентенцією *Primum non nocere* (найперше – не зашкодь), покладеною в основу медичної етики. Відтак управління, засноване на екологічній толерантності до процесів природного середовища, передбачає пом'якшення туристичного тиску на довкілля за рахунок синергетичної взаємодії таких чинників, як впровадження поліцентричних структур управління туризмом, розвиток різних напрямів екотуризму, слідування принципам smart-розвитку, адаптивного управління та приватного інвестування.

По-четверте, управління розвитком екологічних напрямів туризму передбачає широкий спектр сталих управлінських рішень і моделей, які дозволять місцевим громадам на природоохоронних

територіях справедливо отримувати вигоди. Таким чином, екотуризм можна одночасно розглядати і як фактор тиску на природне середовище для отримання соціальних та економічних переваг громади, і як рушійний фактор економічного забезпечення збереження довкілля.

По-п'яте, в управлінні туризмом активно інтегруються цифрові технології й інформаційно-комунікаційні рішення, причому не лише на рівні забезпечення бізнес-процесів планування туристичних маршрутів чи екологічної освіти відвідувачів, але і для розроблення вузькоспеціалізованих технологічних рішень щодо подолання зовнішнього екологічного тиску на розвиток природоохоронних територій (зокрема щодо кліматичних змін, екологічних катастроф або інноваційних методів захисту зникаючих видів біорізноманіття). Сучасна інформаційна інфраструктура, покладена в основу такого управління, не лише забезпечує якість туристичного досвіду в дестинації, але й встановлює партнерство між збереженням середовища та відпочинком, полегшує взаємодію туристів із природним середовищем, їх інтеграцію в природоохоронні практики, а також покращує якість життя мешканців місцевих громад.

По-шосте, адаптивний і цілісний підхід до управління туризмом із урахуванням сталого розвитку природоохоронних територій ґрунтується на рішеннях щодо сталого фінансування для забезпечення їх фінансової стабільності. Сталість території визначається її здатністю до фінансування природоохоронних і рекреаційних проєктів, що і спричинило до формування й поширення проактивних підходів до управління інвестиціями, зокрема на основі концепції оплати екосистемних послуг.

По-сьоме, нагальним пріоритетом управління туризмом на природоохоронних територіях є розвиток зеленої інфраструктури, що узгоджується зі стратегічним напрямом природоохоронної політики European Commission. Однак, попри декларування необхідності інтеграції зеленої інфраструктури в просторове планування для забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій, цей управлінський аспект залишається недостатньо висвітленим у наукових дослідженнях.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

2.1. Теоретико-методологічні основи оцінювання сталого розвитку туризму

Мультиплікативний вплив туризму на інші сектори економіки України підкреслює його роль як каталізатора економічного розвитку, що, своєю чергою, обумовлює потребу у визначенні економічних показників для оцінювання очікуваних результатів реалізації регіональних і національних програм сталого розвитку туризму. У численних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях проаналізовано різні підходи й методи оцінювання ефективності розвитку туристичної сфери. Разом із тим, багато теоретичних і методологічних аспектів оцінювання сталого розвитку туризму залишаються недостатньо вивченими та потребують ґрунтовнішого опрацювання. Тому актуальним є формування системи показників ефективності сталого розвитку туризму, яка б забезпечувала об'єктивну та комплексну оцінку продуктивності використання туристичних ресурсів, а також соціально-економічних наслідків реалізації чинних і перспективних заходів у цій сфері з урахуванням встановлених цілей і витрат на їх досягнення (Миронов & Миронова, 2019).

Розкриваючи зміст поняття ефективності сталого розвитку туризму, варто виходити з того, що результативність туристичної діяльності визначається не лише обсягами наданих послуг, а й чисельністю споживачів туристичного продукту. Тому оцінювати ефективність сталого розвитку туризму доцільно крізь призму узгодженої взаємодії туристичних і рекреаційних суб'єктів, які виступають рівноправними елементами у створенні цінності туристичного продукту. У цьому контексті соціально-економічна ефективність формується не стільки завдяки окремому функціонуванню кожного учасника, скільки через результативність їх спільної координації та співпраці. Варто також звернути увагу на зауваження Н. Статівки та М. Бублія щодо важливості урахування екологічного ланцюжка цінності (Статівка & Бублій, 2019), тобто виявлення міри вкладу туризму в досягнення стратегічних

природоохоронних Цілей сталого розвитку.

Розроблення методологічного підходу до оцінювання соціально-економічної ефективності сталого розвитку туризму варто починати з формування відповідного алгоритму (рис. 2.1) та добору аналітичних інструментів (Миронов & Миронова, 2020). Важливо підкреслити, що така структурована послідовність дій дає змогу не лише встановити рівень поточної ефективності сталого розвитку туризму, а й окреслити прогнози на майбутнє та визначити ключові стратегічні напрями подальшого розвитку галузі.

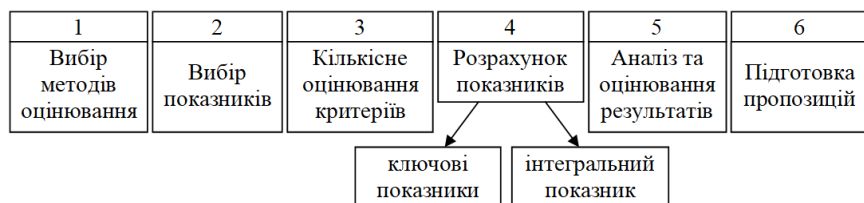

Рис. 2.1. Логічна схема оцінювання соціально-економічної ефективності сталого розвитку туризму

Джерело: (Миронов & Миронова, 2019).

Розв’язання питання щодо формування набору показників для оцінювання сталого розвитку туризму вимагає всебічного підходу, який дозволить охопити економічні, соціальні й екологічні аспекти аналізу поточної ефективності галузі та визначити ключові тенденції її розвитку. Економічний компонент такого оцінювання передбачає ідентифікацію чинників, що впливають на можливість сталого поступу туризму та проявляються у змінах динаміки й результатах створення і реалізації туристичних продуктів. О. Музиченко-Козловська пропонує п’ятиетапну модель узгодження процесів економічного аналізу та регулювання туристичної сфери відповідно до принципів сталого розвитку, яка охоплює:

- визначення туристичного потенціалу території;
- оцінювання її рекреаційної місткості;
- проведення маркетингових досліджень туристичного попиту;
- розроблення конкретних заходів для забезпечення сталого розвитку;
- регулювання сталого розвитку через уточнення державних і місцевих стратегічних програм (Музиченко-Козловська, 2018).

Прогностична цінність цього підходу полягає у гармонійному поєднанні аналітичних і регулятивних елементів оцінювання, що дає змогу формувати моделі можливих траєкторій розвитку туристичної сфери. Аналогічний спосіб визначення потенціалу сталого розвитку туризму пропонує Д. Петришин, наголошуючи на важливості декомпонування проблеми, побудови ієрархічної структури моделі, визначення локальних пріоритетів і формування підсумкових висновків для обґрунтованого прийняття рішень (Петришин, 2022). Водночас ключовою складністю залишається надмірно узагальнене трактування параметрів оцінювання, що ускладнює фіксацію фактичної результативності сталого розвитку туризму.

Погоджуючись із позицією В. Брич та Н. Галиш, слід зазначити, що результативність туристичної діяльності варто розуміти як інтегральну характеристику ступеня реалізації її соціальних, економічних і природоохоронних цільових орієнтирів (Брич & Галиш, 2020). У науковій літературі представлено різні підходи до формування системи індикаторів, що відображають окремі виміри результативності сталого розвитку туризму, зокрема його дієвість (як рівень досягнення Цілей сталого розвитку) (Kaur & Nasija, 2018; Нікітенко, 2023; Токарева & Горюнова, 2025), ефективність (як співвідношення витрат і соціально-економічного ефекту) (Eldridge, 2019; Миронов & Барна, 2022), якість (як ступінь задоволення потреб споживачів) (Pilving et al., 2019) та продуктивність (як комплексну характеристику використання туристично-рекреаційних ресурсів) (Білецька & Барна, 2018; Борблік, 2019а). Проте питання уточнення індикаторів, які могли б об'єктивно забезпечити повноцінне оцінювання сталого розвитку туризму, і надалі залишається відкритим і активно обговорюється в наукових колах.

Проведений огляд наукових підходів до теоретичних і феноменологічних засад добору оціночних показників засвідчив обґрунтованість використання індикаторів стійкості для цілей планування, прогнозування та здійснення поточного чи стратегічного управління туризмом. При цьому дослідники підкреслюють, що конкретний перелік метрик має визначатися завданнями та фокусом дослідження. Зокрема, А. Torres-Delgado та J. Saariinen звертають увагу на технічні й концептуальні складнощі у виборі та застосуванні індикативних показників сталого туризму,

підкреслюючи їхню залежність від соціально-просторових особливостей аналізованої території та масштабу розвитку туризму (Torres-Delgado & Saarinen, 2014).

В Україні методика та порядок обчислення показників, що використовуються для формування інформаційної бази й оцінювання стану туристичної сфери, регламентуються чинними методологічними положеннями державного статистичного спостереження (додаток А, табл. А.3).

З метою ефективного використання туристичних ресурсів і регулювання процесів, пов'язаних із організацією та провадженням туристичної діяльності, формується та контролюється низка показників: кількість суб'єктів туристичного бізнесу, чисельність туристів, обсяги витрат на послуги сторонніх організацій, що входять у вартість туристичного продукту, кількість проданих туристичних пакетів, їхня ціна, а також кількість ночівель у місцях перебування туристів. Як видно з даних (додаток А, табл. А.4), у чинну офіційну систему оцінювання не інтегровано показники, що характеризують сталий розвиток туризму.

В академічній площині сталий розвиток туризму здебільшого трактується як концепція мінімізації накопичувальних негативних ефектів туристичної діяльності на різні середовища (Bramwell et al., 2017; Pagliara et al., 2021; Миронов & Барна, 2022; Берестенко & Лисенко, 2024). Систематичне оцінювання слід розглядати як інформаційну основу для узгодженого досягнення економічних цілей розвитку туризму та збереження природного й соціального середовища. Сталий розвиток туризму прямо або опосередковано сприяє реалізації різних Цілей сталого розвитку, зокрема створенню нових робочих місць і розвитку локальних культурних продуктів (ціль 8.9), підвищенню економічних вигод від раціонального використання туристично-рекреаційних ресурсів (ціль 14.7), а також підтриманню біорізноманіття, екосистем і зменшенню обсягів споживчих відходів (ціль 15).

Таким чином, оцінювання стійкості туризму має бути спрямоване на аналіз чинних управлінських інструментів у галузі та формування заходів щодо їх удосконалення або оновлення для ефективнішої реалізації сталих цілей розвитку як туристичного сектору, так і приймаючих громад, а також об'єктів природної й культурної спадщини. Теоретичну основу для дослідження взаємодії людини та довкілля було закладено в моделі PSR

(Pressure-State-Response – Тиск-Стан-Реакція) та її розширеній версії DPSIR (Driver-Pressure-State-Impact-Response – Фактор-Тиск-Стан-Вплив-Відповідь) (European Environment Agency, 1999). Орієнтація цих моделей на екологічні аспекти взаємодії, їх здатність виявляти соціально-економічні наслідки та формувати висновки у контексті сталого розвитку зробили їх корисними орієнтирами для добору індикаторів у різних галузях. Водночас пряме перенесення логіки моделі DPSIR на систему оцінювання сталого розвитку туризму виявилось складним через необхідність попереднього встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими метриками та відповідними вимірами. Така складність зумовлена багатогранністю трактування впливів туризму через різноманітність параметрів, як-от географічні особливості, типи туризму, сезонність тощо.

Попри це, окремі дослідники звертають увагу на важливість використання описових індикаторів, що характеризують окремі види туристичної діяльності чи географічні простори дестинацій (Arbolino et al., 2021; Punzo et al., 2022), навіть з огляду на труднощі вимірювання неметричних параметрів. У науковому дискурсі пропонувалися й інші варіанти оцінювання. Наприклад, Pulido Fernández та Sánchez Rivero запропонували застосовувати індекс сталого туризму (STI – Sustainable Tourism Index) для оцінювання сталого розвитку туризму на основі аналізу складних кореляцій між показниками екологічного туризму (Pulido Fernández & Sánchez Rivero, 2009). Показники для цієї моделі були запозичені з системи метрик Монітору туристичної конкурентоспроможності Всесвітньої ради подорожей і туризму (WTTC) та Індексу екологічної стійкості ESI (Environmental Sustainability Index) Всесвітнього економічного форуму. Водночас індекс STI має суттєвий недолік – через недостатність даних щодо багатьох напрямів туризму він не забезпечує належної порівняльності результатів.

Варто врахувати напрацювання UN Tourism та Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), котрі надають перевагу використанню комплексних систем показників моніторингу сталого туризму. Такі системи розглядаються як ефективний інструмент формування політики розвитку галузі, оскільки забезпечують створення інтегрованих інформаційних платформ для оцінювання впливу туристичної діяльності на довкілля та соціальну сферу. Зокрема, UN Tourism запропоновано

структурований підхід до формування набору індикаторів (рис. 2.2), що охоплює 12 ключових показників (рівень задоволеності місцевих жителів туризмом, вплив туризму на громади, ступінь задоволеності туристів, сезонність, економічні вигоди, ефективність управління енергоресурсами, доступність води та систем водовідведення, якість питної води, управління очищенням стічних вод, поводження з твердими відходами, регулювання розвитку, контроль інтенсивності використання ресурсів), а також 150 додаткових метрик, що деталізуються через 768 елементарних індикаторів.

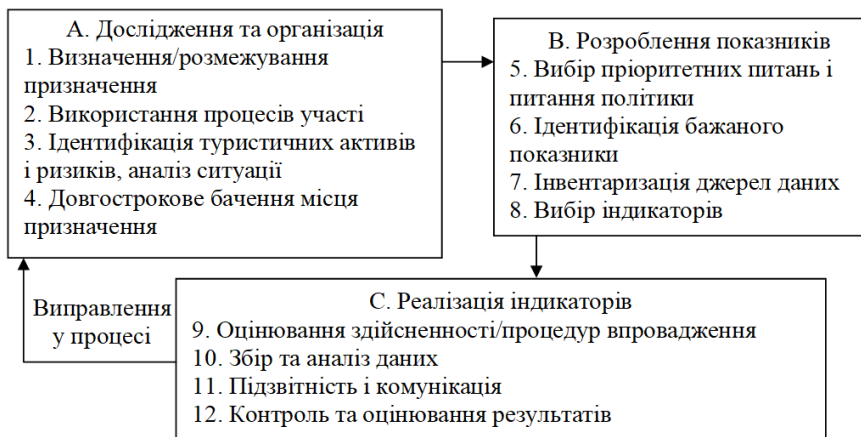

Рис. 2.2. Базовий алгоритм UN Tourism визначення індикаторів сталого туризму

Джерело: (Yunis, 2006).

У межах цієї системи використовуються різні групи показників стійкості, серед яких індикатори раннього попередження про можливе зникнення окремих видів флори й фауни, показники поточного функціонування туристичної сфери (рівень завантаженості, ступінь задоволеності туристів), індикатори результативності управління (динаміка забруднення, частка туристів, що повертаються), показники впливу туризму на довкілля (масштаби вирубки лісів, коливання цін на нерухомість), а також індикатори управлінських зусиль (витрати на очищення, обсяги інвестицій у збереження культурної спадщини) тощо.

Запропонована UN Tourism система індикаторів і метрик має відкритий характер, тобто може адаптуватися до різних вимірів аналізу з урахуванням унікальних характеристик конкретних туристичних destinations. Переваги такої системи полягають у підвищенні обґрунтованості управлінських рішень, зниженні ризиків та витрат, а також у можливості точніше окреслити межі та потенціал сталого розвитку туризму. Водночас значна кількість індикаторів ускладнює її практичне впровадження.

Європейська система індикаторів туризму ETIS (European Tourism Indicator System) є більш зручною для використання й охоплює чотири основні виміри сталого розвитку: вплив на довкілля, соціально-культурні наслідки, економічну цінність та управління destinations (додаток А, табл. А.1).

ETIS розглядають як універсальну систему індикаторів, придатну для будь-яких туристичних destinations і використовується як:

- інструмент управління процесами сталого розвитку;
- зручна система моніторингу, що дає змогу destinations контролювати результати діяльності;
- джерело інформації для представників туристичного бізнесу й інших зацікавлених сторін.

Серед недоліків ETIS називають надмірну кількість малоінформативних показників, відсутність визначених ваг для індикаторів і нечіткість методики розрахунку інтегральних характеристик (Алієва, 2021). Загалом система містить 43 основні та 33 додаткові індикатори, а рекомендації European Commission з оцінювання пропонують користувачам самостійно добирати метрики відповідно до специфіки туристичної destinations чи цілей аналізу. Так, досліджуючи можливості імплементації в Україні європейських норм і стандартів технічного регулювання у сфері сталого розвитку туристичних територій, Т. Тимошенко наголошує, що для оцінювання destinations за індикаторами ETIS важливими є показники, пов'язані з відповідальним управлінням, сталим економічним розвитком і доступністю територій для різних груп туристів (Тимошенко, 2021).

Ми пропонуємо доповнити систему індикаторів ETIS (European Tourism Indicator System) (European Commission, 2016) для українських природоохоронних територій специфічними показниками інклюзивності: відсоток маркованих інклюзивних

маршрутів від загальної протяжності туристичних шляхів; частка персоналу, що пройшла сертифіковане навчання з інклюзивного обслуговування; кількість ветеранів / осіб з інвалідністю, залучених до волонтерської чи професійної діяльності на природоохоронних територіях.

Для забезпечення об'єктивної оцінки та можливості порівняльного аналізу (бенчмаркінгу) різних дестинацій, зазначені параметри доцільно інтегрувати у єдину метричну систему. Це дозволить трансформувати розрізнені якісні характеристики у цілісний індикатор інституційної готовності природоохоронної установи до інклюзивної рекреації. З цією метою нами розроблено та пропонується до впровадження інтегральний коефіцієнт екосистемної безбар'єрності, який відображає синергію між фізичною доступністю ландшафту, фаховою підготовкою кадрів та суб'єктивним сприйняттям послуг споживачами. Розрахунок інтегрального індексу здійснюється за такою формулою:

$$K_{eb} = \frac{L_{inc}}{L_{total}} \cdot \frac{P_{cert}}{P_{total}} \cdot S_{sat}, \quad (2.1)$$

де K_{eb} – коефіцієнт екосистемної безбар'єрності; L_{inc} – протяжність інклюзивних маршрутів; L_{total} – загальна протяжність шляхів; P_{cert} – кількість працівників, що отримали сертифікати за програмами інклюзивної підготовки; P_{total} – загальна чисельність персоналу рекреаційного та охоронного профілю; S_{sat} – індекс суб'єктивної задоволеності інклюзивних груп.

Використання загальної чисельності персоналу (P_{total}) як знаменника у кадровому складнику формули дозволяє оцінити реальну питому вагу підготовлених фахівців у загальній структурі трудових ресурсів установи. Це унеможливорює ситуації, коли формальна наявність одного навченого співробітника прирівнюється до повної кадрової готовності великого національного парку чи іншої природоохоронної території.

Щодо показника S_{sat} , то він є синтетичним індикатором, що розраховується на основі результатів багатофакторного анкетування відвідувачів із функціональними обмеженнями. Описовий алгоритм його визначення базується на оцінюванні за 5-бальною шкалою чотирьох ключових параметрів (детермінант): технічного комфорту (покриття, нахил), інформаційної доступності (навігація, аудіодескрипція), якості сервісної взаємодії (емпатія та допомога персоналу) та відчутного реабілітаційного ефекту (стабілізація

емоційного стану). Фінальне значення індексу виражається у частках одиниці, де показник 1.0 свідчить про повну відповідність дестинації очікуванням інклюзивних груп.

Такий математичний підхід дозволить здійснювати об'єктивний моніторинг прогресу дестинацій у часовому вимірі.

Необхідно підкреслити, що розвиток безбар'єрності не суперечить принципам заповідності. Навпаки, використання інклюзивних технологій, наприклад, піднятих дерев'яних настилів, мінімізує витоптування вразливої флори та забезпечує каналізацію туристичних потоків. Сталий розвиток у цьому контексті набуває етичного виміру. Ми зберігаємо природу не від людини, а разом із людиною, забезпечуючи її право на зцілення. Інвестиції в інклюзивність природоохоронних територій є інвестиціями в соціальну резильєнтність нації, де заповідне середовище виконує роль фундаменту для фізичного та ментального відродження суспільства.

Підкреслюючи значущість індикативного вимірювання сталості туризму, багато дослідників звертають увагу на обмежену практичну ефективність комплексних індикаторів (Алієва, 2021; Punzo et al, 2022; Torres-Delgado & Saarinen, 2014). Це підтверджує і висновок щодо того, що чинні моделі оцінювання переважно зосереджені на окремих параметрах розвитку галузі. З огляду на це сучасні дослідники прагнуть розробити більш інтегровану систему, яка б поєднувала екологічні, соціально-економічні та політико-інституційні складники сталого розвитку туризму. Наприклад, L. Ruhanen та співавтори підкреслюють, що ключовим завданням оцінювання має бути створення цілісної інформаційної системи, здатної ефективно підтримувати процес ухвалення рішень для досягнення Цілей сталого розвитку у сфері туризму (Ruhanen et al, 2015).

Розвиваючи зазначений підхід, A. Asmelash і S. Kumar представили чотиривимірну модель оцінювання сталого розвитку туризму, у якій кожен вимір охоплює низку підвимірів із конкретизованими метричними показниками. Зокрема, економічна стійкість туризму оцінюється за базовими метриками, згрупованими у підвимірі якості зайнятості (4 показники), економічної життєздатності (3 показники) та місцевого добробуту (4 показники). Екологічний вимір автори пропонують визначати на основі показників фізичної цілісності, біорізноманіття, раціонального

використання ресурсів та екологічної чистоти – по 3 метрики в кожному підвимірі. Соціальна стійкість аналізується за індикаторами соціальної справедливості, культурного різноманіття (по 3 метрики), задоволеності туристів, якості локального управління та добробуту місцевих громад (по 4 метрики). Інституційний аспект сталого розвитку туризму автори пропонують оцінювати через підвиміри локальної політики регулювання, політичної участі, політичної підтримки та стратегічного планування розвитку туризму (по 3 метрики) (Asmelash & Kumar, 2019).

Очевидно, що запропоновані метрики не слід розглядати як універсальний і незмінний інструментарій для будь-яких завдань оцінювання сталості туризму – вони потребують емпіричного уточнення. Водночас концепція моделі є максимально наближеною до вимог системного аналізу сталого розвитку галузі. Цілісності підходу сприяє і набір статистичних методів, рекомендованих авторами для відбору індикаторів. Так, для формування фінального набору показників застосовується метод Delphi, який забезпечує участь широкого кола зацікавлених сторін і гарантує прозорість оцінювання. Крім того, модель дає змогу чітко структурувати систему аналізу та формувати набір метрик завдяки використанню експлораторного факторного аналізу (EFA – Exploratory Factor Analysis) і моделювання структурними рівняннями (SEM – Structural Equation Modelling) (Asmelash & Kumar, 2019). Разом з тим, запропонований А. Asmelash та S. Kumar підхід має й певні обмеження – його адаптація до регіонального або національного рівнів ускладнюється прив'язкою багатьох метрик до конкретної дестинації чи окремого суб'єкта туристичної діяльності.

Іншу концепцію оцінювання сталості туризму запропонували F. Blancas et al., визначивши ключові аспекти аналізу в кожному вимірі:

- економічний вимір: економічні вигоди для місцевих жителів і дестинації (11 метрик), підтримання задоволеності туристів (3), контроль розвитку (1), пропозиція туристичних вражень (6), сезонність (3), зайнятість у туризмі (2), транспортні потоки, пов'язані з туризмом (6), конкурентоспроможність дестинації (2);
- соціально-культурний вимір: соціокультурні наслідки туризму (7), охорона культурної спадщини (3), безпека дестинації (2),

вплив туризму на місцеве населення (9), соціальне навантаження (2), вплив туризму на добробут громади (5);

- екологічний вимір: охорона природних ресурсів (2), управління дефіцитними ресурсами (5), система поводження з відходами (9), атмосферне забруднення (3), вплив інфраструктури (4), інтенсивність використання природних ресурсів (4), екологічний менеджмент (1), специфічні показники сталості туризму (4) (Blancas et al., 2010).

Специфікою підходу F. Blancas et al. є включення синтетичного індикатора програмування чистої цілі (GPSIN – Net Goal Programming Synthetic Indicator), який дає змогу співвідносити фактичні значення метрик із бажаним рівнем сталого розвитку. Використання GPSIN є перевагою, оскільки дозволяє опрацьовувати реальні статистичні дані без нормалізації: індикатор обчислюється як зважена сума сильних і слабких характеристик досліджуваного туристичного об'єкта. Процедура оцінювання охоплює двоступеневу агрегацію: формування цього індикатора та визначення рівня його стабільності. Недоліком GPSIN є ризик суб'єктивності при встановленні апіорного рівня сталості та вагових коефіцієнтів для метрик.

У подальшому зазначені недоліки були враховані Lozano-Oyola et al., котрі розробили векторний динамічний композитний індикатор (VDCI – Vectorial Dynamic Composite Indicator). Він містить статичну та динамічну компоненти й поділяється, подібно до моделі F. Blancas et al., на економічний, соціальний та екологічний виміри (Lozano-Oyola et al., 2018). Висока структурна відповідність попередній моделі дає змогу не деталізувати ключові аспекти аналізу, проте важливо наголосити, що індикатор VDCI забезпечує можливість оцінювати рівень сталості напряму через порівняння сильних і слабких сторін кожного з аспектів. Водночас для проведення порівняльного аналізу необхідно визначити еталонні значення для статичної частини та сформувати набір спільних характеристик сталості, які дозволяють здійснювати коректне ранжування динамічних компонентів.

Подальшим удосконаленням цієї системи вимірювання став диференціальний динамічний індекс (DDI – Differential Dynamic Index), що об'єднує результати аналізу статичної та динамічної складових і базується на згаданій системі показників. Його характерною рисою є створення набору стійких тегів, які

узгоджують значення метрик із відповідними еталонними параметрами (Lozano-Oyola et al., 2018). Запропонований підхід має значні переваги завдяки використанню оціночних діаграм, що відображають поточний стан і динаміку сталості за кожним виміром. Водночас недоліком є необхідність застосування відносних динамічних метрик, які ускладнюють зіставлення туристичних об'єктів у межах їхнього еволюційного розвитку.

Проведений аналіз інституційних і наукових підходів до оцінювання сталого розвитку туризму свідчить, що попри відсутність узгодженої методології побудови та верифікації композитних індикаторів, більшість дослідників визнають доцільність опори на економічні, екологічні та соціальні групи базових показників. У цілому індикаторний підхід дає змогу отримувати кількісні чи якісні вимірювання у вигляді регулярних серій спостережень, що надалі можуть бути інтегровані для побудови узагальнених оцінних моделей на рівні туристичної галузі або конкретної дестинації. Згідно з рекомендаціями OECD, композитні індикатори варто формувати шляхом агрегування окремих показників у цілісний індекс, що забезпечує можливість лінійно описувати складні багатовимірні явища, такі як стійкість, ринкові процеси, конкурентоспроможність чи соціальна динаміка (OECD, 2008). У межах оцінювання сталого розвитку такі індикатори допомагають відслідковувати ключові тенденції, що робить їх дієвим інструментом моніторингу ефективності, порівняльного аналізу та стратегічного планування туристичного розвитку.

Аналіз також показав, що надмірна багатовимірність у підходах до оцінювання сталості у сфері туризму значно ускладнює процеси узагальнення даних і формування системи елементарних показників. Тому, зіставивши різні метричні моделі, запропоновані для різних цілей оцінювання, було обґрунтовано доцільність використання ієрархічної структури з обмеженою кількістю композитних індикаторів. Такі індикатори здатні найбільш адекватно відобразити поточний стан сталого розвитку туризму та забезпечити високий рівень достовірності при аналізі перспектив сталості за економічним, екологічним і соціальним вимірами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Набір метрик для оцінювання сталого розвитку туризму

Композитні індикатори	Елементарні метрики	Опис оцінювання
(1)	(2)	(3)
<i>А. Економічний вимір</i>		
А1. Економічна цінність	А1.1. Внесок туризму у ВВП	Частка ВВП, створеного туризмом, у загальному ВВП
	А1.2. Продуктивність праці в туризмі	Додана вартість у туристичному секторі, що припадає на 1 працівника
	А1.3. Інтенсивність туристичних потоків	Відхилення туристичного потоку від середнього значення для туризму загалом
	А1.4. Сезонність туризму	Кількість днів туристичної активності в різні періоди року
	А1.5. Працевлаштування в туризмі	Відсоток зайнятих у туристичному секторі
	А1.6. Ризик бідності в приймаючій громаді	Відсоток осіб з еквівалентним доходом до 60 % середнього доходу
А2. Стійкість туристичного бізнесу	А2.1. Туристичні підприємства	Кількість туристичних підприємств
	А2.2. Заклади розміщення	Аналіз місткості та заповнюваності туристичних закладів розміщення
	А2.3. Сертифікація ISO	Кількість туристичних об'єктів, сертифікованих у Системі менеджменту туризму ISO 18513
	А2.4. Ліцензія на екомаркування	Кількість ліцензій EU Ecolabel між послугами та продуктами
А3. Стійкість міжнародного туризму	А3.1. Туристичне перебування іноземців	Кількість іноземних ночівель
	А3.2. Квота іноземного туризму	Співвідношення іноземних і вітчизняних туристів
	А3.3. Витрати на іноземний туризм	Загальні витрати на іноземний туризм
	А3.4. Повторне іноземне відвідування	Кількість повторних відвідувань іноземними туристами
	А3.5. Прихильність приймаючої громади	Оцінювання за 5-бальною шкалою Лайкерта
	А3.6. Якість місцевої кулінарії	
	А3.7. Якість середовища відвідування	

продовження табл. 2.1

(1)	(2)	(3)
	A3.8. Значення відвіданих туристичних локацій	
A4. Туристичний попит	A4.1. Туристичні прибуття	Кількість туристів
	A4.2. Присутність туризму в закладах розміщення	Кількість туристів у закладах розміщення
	A4.3. Туристичне перебування	Середній термін перебування туриста
	A4.4. Туристичне навантаження	Співвідношення туристичних відвідувань до кількості населення
	A4.5. Навантаження на культурну спадщину	Кількість відвідувачів
A5. Управління культурною спадщиною	A5.1. Номінація всесвітньої спадщини UNESCO	Кількість об'єктів
	A5.2. Археологічна спадщина	Кількість пам'яток
	A5.3. Музейна спадщина	Кількість музеїв і галерей
	A5.4. Пам'ятні місця	Кількість пам'яток
	A5.5. Ступінь просування культурної пропозиції	Співвідношення платних і безкоштовних відвідувань
	A5.6. Витрати на культурну спадщину	Частка витрат на культурну спадщину в загальних витратах на туризм
<i>В. Екологічний вимір</i>		
B1. Споживання енергії та ресурсів	B1.1. Енергоспоживання мешканцями	Споживання енергії на 1 мешканця території призначення
	B1.2. Енергоспоживання сектором туризму	Споживання енергії туристичними підприємствами
	B1.3. Споживання води мешканцями	Споживання води на 1 мешканця
	B1.4. Споживання води сектором туризму	Споживання води туристичними підприємствами
	B1.5. Забруднення повітря	Кількість днів перевищення порогового значення твердих частинок
	B1.6. Викиди парникових газів індустрією туризму	Частка викидів вуглецю індустрією туризму від загального обсягу викидів

продовження табл. 2.1

(1)	(2)	(3)
В2. Стале управління енергією та водними ресурсами	В2.1. Споживання енергії з відновлюваних джерел	Частка споживання відновлюваної енергії у валовому внутрішньому споживанні електроенергії
	В2.2. Використання очищеної води	Відсоток очисних споруд вторинної та третинної очистки
В3. Поводження з відходами	В3.1. Відходи туристичного сектора	Кількість відходів, пов'язаних із туризмом, на 1 мешканця
	В3.2. Використання полігонів відходів	Відсоток відходів, що надходять на полігон, до загальної кількості відходів
	В3.3. Норма перероблення відходів	Співвідношення кількості перероблених відходів до загальної кількості відходів
В4. Екологічна цінність	В4.1. Реєстрація EMAS	Кількість об'єктів природного середовища, зареєстрованих у Схемі екологічного менеджменту та аудиту EMAS
	В4.2. Сприятливе збереження середовища	Відсоток місць зі сприятливим природоохоронним статусом
	В4.3. Зона особливого захисту	Відсоток природоохоронних територій від загальної площі місця призначення
<i>С. Соціальний вимір</i>		
С1. Безпека	С1.1. Рівень дрібної злочинності	Кількість крадіжок, від яких постраждали туристи
	С1.2. Рівень дрібної злочинності туристів	Відсоток злочинів, скоєних туристами, до загальної кількості злочинів
	С1.3. Рівень дорожнього травматизму	Рівень травмування у ДТП на 100 тис. мешканців
	С1.4. Рівень нещасних випадків у туристичному секторі	Рівень аварійності в туристичному секторі за кількістю працівників
С2. Здоров'я	С2.1. Смертність	Рівень смертності від основних причин на 100 тис. мешканців
	С2.2. Медичне обслуговування	Кількість лікувальних закладів на 100 тис. мешканців
	С2.3. Витрати на охорону здоров'я	На 1 особу, включно з витратами на медичні послуги і препарати
С3. Мобільність	С3.1. Пропускна здатність громадського транспорту	Середнє значення місце-км на 1 тис. мешканців

продовження табл. 2.1

(1)	(2)	(3)
	C3.2. Ступінь задоволеності залізничним транспортом	Відсоток туристів, задоволених сервісом (пунктуальність, наявність квитків, вартість, прибирання вагонів, зручність розкладу, інформаційний супровід)
	C3.3. Щільність велосипедних шляхів	Відсоток туристичних маршрутів, оснащених велодоріжками
C4. Гендерний баланс	C4.1. Гендерна зайнятість у туризмі	Відсоток жінок-працівників у туристичному секторі
	C4.2. Суспільно-політична роль жінок	Відсоток жінок на керівних посадах чи в органах місцевого самоврядування

Запропоновані композитні індикатори та базові метрики достатньо всебічно охоплюють ключові виміри сталого розвитку туризму. Зокрема, економічний вимір дає можливість проаналізувати результати та вплив туристичної діяльності, що стимулюють розвиток дестинації, підвищення рівня зайнятості, зміцнення стійкості туристичних підприємств і формування міжнародної конкурентоспроможності. Екологічний вимір спрямований на оцінювання стану матеріальних і нематеріальних ресурсів, пов'язаних із туристичною сферою, а також на виявлення особливостей їх різноспрямованої, а подекуди й суперечливої взаємодії з природним середовищем. Соціальний вимір фокусує увагу на соціальних аспектах розвитку туризму, які впливають на стабільність соціального середовища через забезпечення базових прав людини – здоров'я, безпеки, рівності та справедливості у гендерному й суспільно-політичному контекстах.

Виважене обмеження кількості метрик у поєднанні з чітким визначенням характеристик оцінювання сприятиме подальшому науковому прогресу щодо оптимізації системи індикаторів. Такий підхід забезпечить релевантність показників вимірам сталого туризму, відповідність напрямам сталого розвитку за класифікацією UN Tourism, доступність статистичних даних і можливість відтворення результатів у динаміці. У підсумку це зможе підвищити ефективність управління сталим розвитком туризму.

Перевірка якості сформованих композитних індикаторів є необхідною умовою отримання точних і надійних результатів

аналізу, особливо в ситуаціях, коли статистична інформація є частковою або неповною. Для підвищення достовірності оцінювання OECD пропонує застосовувати виміри Рамкової системи якості (Quality Framework) ОЕСР (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Схема перевірки якості композитних індикаторів

Етап конструювання індикаторів	Параметри якості						
	Релевантність	Точність	Достовірність	Своєчасність	Доступність	Інтерпретованість	Послідовність
Теоретичне підґрунтя	х		х			х	
Вибір метрик		х	х	х			
Багатофакторний аналіз		х				х	х
Заміщення відсутніх даних	х	х	х	х			
Нормалізація показників		х				х	х
Зважування й агрегування	х	х	х			х	х
Стійкість та адаптивність		х	х			х	
Візуалізація	х				х		

Джерело: сформовано за рекомендаціями (OECD, 2008).

Остаточний добір окремих елементарних метрик для інтеграції їх у загальну систему вимірювання сталості має базуватися на внутрішній логічній узгодженості всієї індикативно-метричної конструкції. Для перевірки такої узгодженості F. Pagliara et al. запропонували застосовувати метод аналізу головних компонент (PCA – Principal Component Analysis) (Pagliara et al, 2021), який дає змогу оцінити відповідність показників за динамікою коефіцієнта альфа Кронбаха. Варто також урахувати рекомендації OECD щодо прийнятного діапазону значень альфа Кронбаха на рівні 0,7-0,9; його перевищення сигналізує про наявність надмірних або дубльованих елементів у структурі оцінювання (OECD, 2008).

На якість аналітичних результатів – їхню точність, узгодженість і достовірність – суттєво впливають коректне визначення вагових коефіцієнтів та вибір моделі агрегації. Для отримання узагальнених оцінок найчастіше використовують методи, які зберігають початкову метричну природу показників:

лінійну або геометричну агрегацію, таксономічний підхід (ранжування метричних значень відповідно до їхньої евклідової відстані від еталонного рівня) та рейтингові методики.

Основним недоліком традиційної лінійної агрегації є ризик «перекриття» слабких результатів за окремими метриками високими показниками за іншими, що може спотворити загальну оцінку. Геометричний спосіб об'єднання значень усуває таку проблему в умовах багатокритеріального аналізу, оскільки фіксує горизонтальні варіації кожної метрики, застосовуючи скориговані стандартизовані індикатори (Mazziotta & Pareto, 2016). Очевидно, що така властивість особливо добре відповідає вимогам до оцінювання сталого розвитку туризму, проте складність проміжних обчислень і потреба враховувати напрям впливу кожного показника ускладнює впровадження цього підходу на практиці. Відповідно, оптимальним варіантом обчислення інтегрального показника O_{int} є поєднання формульної основи лінійної агрегації (2.2) з процедурами стандартизації і зважування метрик.

$$O_{int} = \sum_{i=1}^n k_i \cdot M_i, \quad (2.2)$$

де k_i – вагові коефіцієнти для кожної метрики M_i .

Враховуючи зауваження О. Пилип'яка щодо труднощів вибору методу стандартизації, пов'язаних із невідповідністю геометрії первинних і стандартизованих масивів даних (Пилип'як, 2020), пропонується застосовувати модель стандартизації, описану G. Punzo et al. (Punzo et al., 2022) за скоригованими відхиленнями для M_i . Такий підхід дозволяє сформувати релевантну матрицю значень і перевести всі показники до єдиної шкали вимірювання для їх подальшого агрегування.

$$Z_i = \frac{M_i - \overline{M_i}}{\sigma_i} \cdot 10 \cdot d + 100, \quad (2.3)$$

де Z_i – значення стандартизованої ознаки за i -м об'єктом спостереження; $M_i - \overline{M_i}$ – середнє відхилення; σ_i – стандартне відхилення M_i ; d – коригування спрямованості метрик за умови неузгодженості їх напрямку із загальним вектором індикатора ($d = 1$, якщо вищі значення показника означають кращі результати, в іншому випадку $d = -1$).

Коректне визначення критеріїв зважування дає змогу встановити значущість кожної елементарної метрики та загальну

вагу індикатора. Для обрання відповідної процедури враховано рекомендації F. Pagliara et al., які пропонують застосовувати метод РСА для ендегенного формування вагових коефіцієнтів на основі кореляційних зв'язків між показниками (Pagliara et al., 2021). Сума коефіцієнтів парної кореляції певного показника з усіма іншими співвідноситься із загальною сумою кореляційних коефіцієнтів у матриці. Оскільки ця матриця відображає взаємозв'язки між усіма показниками, отримані вагові коефіцієнти демонструватимуть частку внеску i -го показника в інтегральний індекс сталого розвитку туризму.

$$k_i = \frac{\sum_{j=1}^n r_{ij}}{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n r_{ij}}, \quad (2.4)$$

де r_{ij} – коефіцієнт парної кореляції між i -м та j -м показниками (метриками чи індикаторами).

Таким чином, комплексна структура запропонованої моделі оцінювання повністю враховує рекомендації UN Tourism, ETIS та IUCN щодо багатовимірного узагальнення результатів сталого розвитку туризму за допомогою широкого набору елементарних метрик, структурованих у композитні індикатори за економічним, екологічним і соціальним вимірами сталості. Методологічні переваги моделі забезпечуються стандартизацією та превентивним зважуванням елементарних метрик, що дозволяє використовувати спрощену інтерпретацію лінійної агрегації композитних індикаторів та обчислення інтегрального показника сталого розвитку туризму без ризиків компенсації негативного результату за окремими метриками.

2.2. Соціокультурні детермінанти управління природоохоронними територіями як туристичними destinations

Значимість туризму як виду рекреаційної діяльності та форми споживання, заснованих на переміщенні у просторі, визначається характером економічної системи, соціально-культурного середовища та природного довкілля. Споживання туристичного продукту визначено територіально, тобто здійснюється в обраному туристом місці, яке прийнято трактувати як туристичну destinations. Це ключовий елемент індустрії туризму, який поєднує територію

туристичного споживання із засобами обслуговування та послугами, де відбуваються процеси взаємодії туриста відповідно до моделі N. Leiper (Leiper, 2004), котра охоплює 5 взаємопов'язаних елементів (рис. 2.3)

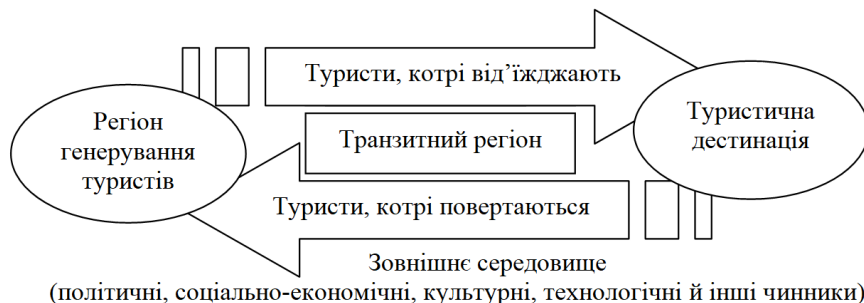

Рис. 2.3. Місце туристичної дестинації в моделі туризму N. Leiper

Джерело: побудовано за (Leiper, 2004).

За визначення UN Tourism, туристична дестинація є фізично й адміністративно обмеженим простором для проведення туристом мінімум однієї ночі, в якому визначено систему управління розвитком, іміджем і сприйняттям, що визначають ринкову конкурентоспроможність (WTO, 2007). Для визнання природоохоронної території туристичною дестинацією необхідне виконання умов:

- збереженість екосистеми;
- наявність об'єктів, які становлять туристичний інтерес;
- наявність засобів розміщення та харчування туристів, туристичної і транспортної інфраструктури;
- наявність інформаційно-комунікаційних систем (пошуку та бронювання турів, інформаційних туристичних порталів тощо).

Отож, туристичну дестинацію можна вважати інтеграційним елементом організації туризму на природоохоронних територіях, адже її імідж дозволяє мотивувати попит і залучати туристів для пізнання культурних та природних багатств.

Перший описаний науковцями досвід управління туристичними відвідуваннями на природоохоронних територіях стосується періоду кінця XIX ст. і вказує на чітко виражений антропоцентричний характер управлінських впливів, спрямованих

виключно на задоволення потреб відвідувачів шляхом сприяння туризму та розбудови інфраструктури (Weaver & Lawton, 2017). Викликане покращенням соціальних умов, розвитком транспорту та популяризацією рекреаційних заходів зростання туристичних відвідувань у незайманому природному середовищі зумовило ефект надмірного використання природоохоронних територій, посиливши несприятливий тиск на екосистеми. Своєю чергою відбувся управлінський зсув у протилежному напрямку, який зосереджувався на регулятивних заходах для усунення тиску туристичних відвідувань на природне середовище. Зрозуміло, що ці діаметрально протилежні управлінські підходи не могли забезпечити сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях через негативні впливи на цілісність екосистем та автентичність дестинацій.

Загальновизнано, що історія сталої туристичної взаємодії суспільства з природним середовищем розпочалась зі створення Yellowstone National Park (Єллоустоунського національного парку) у США (Пенсильванія) в 1876 р., ідеологія якого передбачала суворе збереження природи (Palomo et al., 2013). Хоча ця модель взаємодії швидко поширилась на управління туризмом в інших природоохоронних територіях через забезпечення якісного захисту ландшафтів і біорізноманіття, її недоліком було нехтування соціально-економічними процесами всередині та поза межами природоохоронних територій, що спричиняло технічні та соціально-етичні конфлікти і потребувало додаткових фінансових витрат для посилення ефективності управління туризмом. Переломним моментом у відносинах між природоохоронними територіями та туристичним бізнесом стало представлення ширшої стратегії досягнення стійкості на III Всесвітньому конгресі парків у 1982 р. Зауважимо, що концептуальне обговорення стосувалось не лише існуючих симбіотичних утворень туристично-природоохоронного напрямку, але й можливості проєкції окреслених управлінських засад на прилеглі території, тобто управління туризмом на природоохоронних територіях розглядалось із урахуванням інтересів приймаючих громад (Shafer, 1999). Результати обговорень на подальших Всесвітніх конгресах парків ще більше сприяли еволюції в сприйнятті сталості, що відобразилось у рекомендаціях урядам, суспільству в цілому і місцевим громадам на природоохоронних територіях щодо прийняття та просування

принципів сталого управління туристичним бізнесом для забезпечення вигоди як у межах, так і поза межами природоохоронних територій (IUCN, 2003), отож, їх можна вважати початком зародження сучасних принципів взаємодії природоохоронних територій і туристичних дестинацій.

Подальші зусилля щодо збереження та сталого розвитку природоохоронних територій зосереджувались на інтеграції природоохоронного управління в соціально-економічне середовище туристичних дестинацій. Ці зусилля чітко відображають часові межі якісної трансформації підходів до управління туризмом на природоохоронних територіях (рис. 2.4).

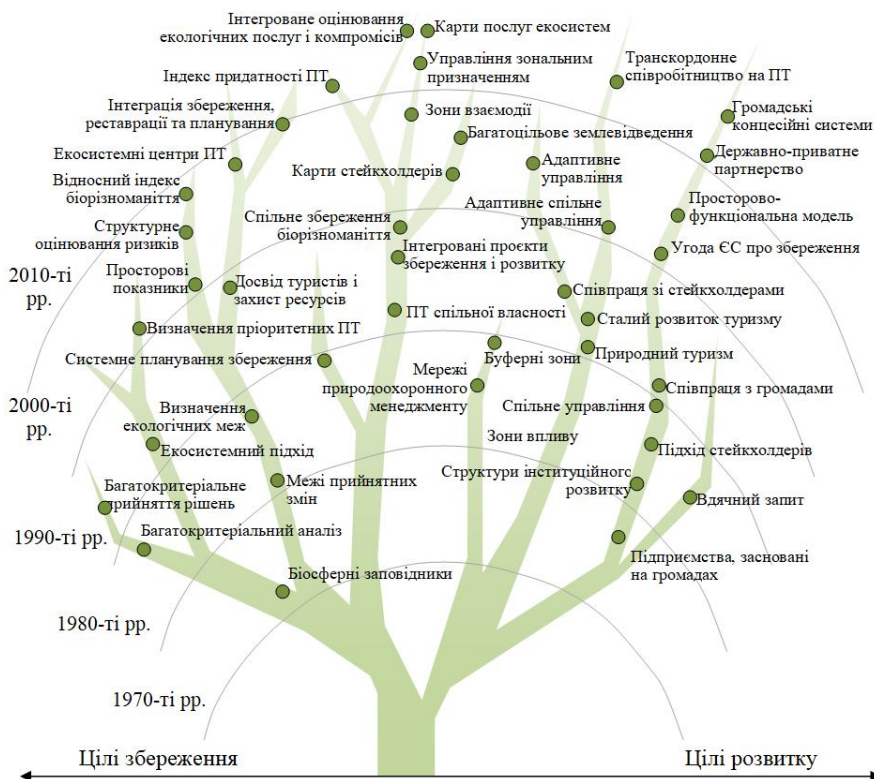

Рис. 2.4. Деревоподібна діаграма моделей управління туризмом, спрямованих на збереження та розвиток природоохоронних територій

Примітка: ПТ – природоохоронні території.

Джерело: побудовано за (Du et al., 2015).

Як бачимо, найбільшим чином на збереження природоохоронних територій була спрямована запропонована в 1970-х рр. управлінська концепція розвитку біосферних заповідників. 1980-ті рр. відзначились розвитком і широким поширенням буферних зон довкола природоохоронних територій для захисту від шкідливого впливу туризму на прилеглих територіях. Основні цілі проєктування буферних зон були спрямовані на розширення мережі національних парків та їх інтеграції в туристичні дестинації. Водночас розширення комерційного використання природного середовища призвело до виникнення управлінських підходів, орієнтованих на обмеження прийнятних змін екосистем і визначення екологічних кордонів.

У наступному десятиріччі спостерігалось поширення управлінських підходів, які виникли в результаті трансформації політики обмежень і переслідували мету ефективного збереження природоохоронних територій на основі різноманітних схем багатокритеріального оцінювання. А попередні концепції буферизації стали підґрунтям для запровадження систематичного районування та створення просторових моделей природоохоронних територій із моделюванням розподілу видів живої природи.

Також увесь описаний період відбувались трансформаційні процеси у підходах до управління сталим розвитком у межах симбіотичної взаємодії природоохоронних територій і туристичних дестинацій. Якщо первісні підходи орієнтувались на туристичні та сервісні підприємства, засновані приймаючими громадами, то пізніше в результаті розвитку відбувся значний зсув у відносинах власності, що спричинило до появи моделей управління природоохоронними зонами спільної власності й інтегрованих зон управління. С. Mestanza-Ramón et al. зауважили, що підприємства, засновані місцевими громадами, були особливо зосереджені на сталому розвитку туристичних дестинацій через набуття соціально-економічних вигод, а тому саме з їх ініціативи розпочався бурхливий розвиток таких напрямів туризму, як природоохоронний, зелений, сільський, етнографічний тощо (Mestanza-Ramón, 2019). З початку ХХІ ст. активно розвивалось адаптивне управління, в підґрунтя управлінських рішень щораз більше покладались результати просторово-функціонального моделювання, спостерігалась щораз більша інтеграція основних сфер управління природоохоронними територіями з управлінням сталим розвитком

туристичних destinations. Управлінські підходи переорієнтувались на використання комплексних методів для зонування, планування транскордонних природоохоронних територій, також розпочалось відновлення ушкоджених раніше екосистем.

На особливу увагу заслуговує трансформація управлінських підходів, спрямованих на управління інтеграцією туристичних destinations у природоохорону, наукову та пізнавальну діяльність природоохоронних територій. Зусилля щодо збереження та розвитку природоохоронних територій зосереджувались здебільшого у вимірах зміни землекористування, оцінювання ефективності природоохоронних проєктів й адаптивних екологічних впливів на критичні зміни середовища природоохоронних територій. Однак, зважаючи на те, що зростання туристичного використання має значний вплив на природозбереження, актуалізувались підходи, спрямовані на інтегроване управління проєктами збереження та розвитку з одночасним охопленням управлінськими впливами стратегічних ЦСР природоохоронних територій і створених у їх межах туристичних destinations. На нашу думку, ці управлінські трансформації були спричинені тим, що екологічні цілі щораз більше переплітались із цілями соціально-економічної взаємодії природоохоронних територій і стейкхолдерів як у межах цих територій, так і поза їх кордонами. Відтак досягнення балансу між досягненням цілей збереження природного середовища, розвитку екосистем і сталим розвитком громади туристичної destinations потребувало інтегрованих управлінських рішень.

Більш поглиблений аналіз описаних вище підходів дозволяє класифікувати їх за ознаками управлінської орієнтації на:

- територію (включаючи природоохоронні території, туристичні destinations та прикордонні місцеві громади);
- процеси, що охоплюють управлінські впливи, засновані на участі та систематичному управлінні.

Варто погодитись із висновком W. Du et al., що концептуально територіально-орієнтовані управлінські підходи ґрунтуються на диференціації управління збереженням середовища й управління розвитком туристичної destinations в межах конкретних природоохоронних територій через їх зонування або картографування (Du et al., 2015). Логіка такого розмежування полягає в чіткому визначенні функціональних зон із визначенням для кожної з них правил управління людською діяльністю (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Особливості моделей територіально-орієнтованого управління
розвитком природоохоронних територій**

Підхід	Управлінська модель	Призначення та характерологічні особливості
Підхід на основі зонування	Біосферний заповідник	Організаційно природоохоронна територія є внутрішнім «ядром», виключним пріоритетом якого є захист природного середовища; довкола центрального ядра будуються буферна й експериментальна зони, де можливі туристичні дестинації
	Буферизація	Класична стратегія захисту природоохоронних територій від негативних впливів діяльності туристичних дестинацій
	Зонування впливів	Вплив, спрямований на компенсацію втрати природних ресурсів, розташованих довкола природоохоронних територій
	Зонування взаємодії	Визначення меж і територій довкола природоохоронних територій для організації їх екологічної та соціально-економічної взаємодії зі сторонніми організаціями
	Управління зональним призначенням	Вплив, спрямований на уникнення (зменшення наслідків) конфлікту із сторонніми організаціями шляхом розподілу землекористування на основі цілей управління
Картографічний підхід	Екосистемне управління	Управлінський інструмент, спрямований на інтеграцію знань про екосистемні послуги у процеси прийняття рішень
	Структурна оцінка ризиків	Впровадження систем оцінювання ризиків для проактивного втручання, моніторингу та розподілу ресурсів туристичної дестинації в межах природоохоронних територій
	Інтегрована оцінка екологічних послуг і компромісів	Набір програмних моделей для картографування й оцінювання екосистемних послуг; у межах туристичної дестинації дозволяє приймати інвестиційні рішення за результатами оцінювання можливостей їх впливу на збереження і розвиток екосистем природоохоронних територій
	Індекс придатності природоохоронних територій	Логічний інструмент просторового планування, який інтегрує переваги та критерії збереження екосистем природоохоронних територій для туристичного використання

Джерело: сформовано авторами за рекомендаціями (Du et al., 2015).

Проведений аналіз управлінських моделей засвідчує чіткий взаємозв'язок соціокультурної трансформації територіально-орієнтованого підходу з когнітивними змінами у взаємодії між природоохоронними територіями і туристичними дестинаціями. Зокрема, простежується вектор концептуального розвитку, початкові координати якого вказують на переважання управлінських впливів для ізолюваного захисту екосистем шляхом відокремлення природоохоронних територій від зовнішнього середовища та розмежування їх стратегічних управлінських пріоритетів. Для України актуальним завданням державного управління у сфері сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях можна вважати впровадження інтегрованих управлінських підходів, які поєднують екологічні, соціальні й економічні цілі. Зокрема, необхідно на рівні державної політики закріпити практики просторового зонування та функціонального картографування природоохоронних територій, що дозволить чітко розмежувати зони охорони довкілля, туристичної діяльності та соціально-економічної взаємодії з місцевими громадами.

Важливою складовою має стати інституціоналізація механізмів міжгалузевої координації, а також забезпечення участі місцевих стейкхолдерів у процесах ухвалення управлінських рішень. Зокрема, на рівні державної політики та програм доцільно розробити інституційні програми:

- законодавчо закріпити зонування природоохоронних територій шляхом ухвалення відповідних підзаконних актів для визначення обов'язкового просторового зонування із поділом на зони суворої охорони, регульованого туризму та соціально-економічної взаємодії з громадами, що дозволить запобігти конфлікту природоохоронних і господарських цілей;
- створити міжвідомчу координаційну раду при Кабінеті Міністрів України з питань управління природоохоронними територіями та туристичними дестинаціями, до складу якої доцільно включити представників Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Міністерства розвитку громад та територій України та місцевих органів влади, що дозволить узгоджувати інтегроване планування розвитку територій;

- запровадити державну програму «Туризм і природа» з акцентом на сталий розвиток природоохоронних територій, яка включатиме фінансування наукових досліджень екосистем, підтримку екотуристичних стартапів і розвиток інфраструктури, орієнтованої на мінімізацію впливу на довкілля;
- запустити реально діючий механізм залучення місцевих громад за рахунок обов'язкового включення представників громад і суб'єктів бізнесу до консультативних рад при адміністраціях природоохоронних територій, що забезпечить урахування інтересів усіх стейкхолдерів у процесах управління;
- інтегрувати стандарти IUCN у загальнодержавну стратегію управління природоохоронними територіями через адаптацію міжнародних методичних рекомендацій до українських реалій і створення єдиної методики оцінювання впливу туристичної діяльності на екосистеми.

Такий підхід сприятиме досягненню балансу між збереженням природного середовища та розвитком туристичних дестинацій, водночас підвищуючи ефективність використання природних ресурсів відповідно до стратегічних цілей сталого розвитку.

Деякі десятиріч управлінські моделі на основі буферного й експериментального зонування розвивались як стратегія вирішення природоохоронних і соціальних конфліктів на територіях туристичного призначення, що межували із природоохоронними територіями. Натомість виникнення туристичних дестинацій та управлінські зусилля з їх інтеграції з навколишнім ландшафтом природоохоронних територій спричиняли до виникнення соціокультурних суперечок через невідповідність управлінських пріоритетів розвитку природоохоронних територій і соціально-економічних потреб приймаючих громад. Слід зазначити і про суттєвий вплив туристичних відвідувань на місцеве населення в межах туристичної дестинації, який лише посилював конфліктність ситуації. Вплив туристів на територію та місцеве населення дестинації також може мати різновекторні наслідки. Однак, міра соціокультурного впливу туриста на спільноту туристичної дестинації залежить не лише від його поведінкових і світоглядних переконань, але й від можливостей адаптації до місцевої культури, норм і традицій (рис. 2.5).

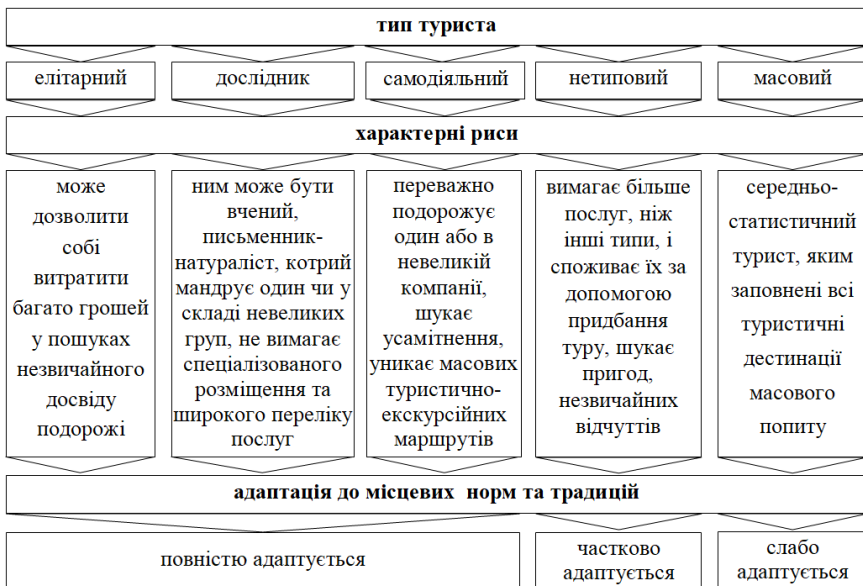

Рис. 2.5. Рівні адаптації туристів до місцевих норм і традицій

Джерело: побудовано згідно класифікації Вален Сміт (Smith & Brent, 2001).

Зауважимо, що туристи, котрі користуються стандартним турпакетом, менш схильні адаптуватися до місцевої культури дестинації, очікуючи високих стандартів обслуговування або наближених до звичайного проживання зручностей та умов. Натомість туристи, орієнтовані на екологічно-спрямовані форми туризму, з більшою готовністю адаптуються до нового соціокультурного середовища (Миронов & Рибчук, 2018). Зрозуміло, що місцеві громади в туристичних дестинаціях отримують від туристичних відвідувань переваги у вигляді соціальної стабільності, збільшених можливостей для збереження культурно-історичної спадщини та міжкультурного взаєморозуміння. Водночас туристичні відвідування несуть і ризики негативних змін для приймаючих громад.

Насамперед, йдеться про комерціалізацію культури дестинації, тобто про її перетворення на специфічний туристичний продукт у відповідь на туристичний попит, коли первісна значимість самотніх місцевих звичаїв чи обрядів втрачається на догоду комерціалізації культурної спадщини. Іншим суттєвим ризиком

втрата соціокультурної самоідентифікації місцевих громад у туристичних дестинаціях є перетворення місцевих мешканців на об'єкти туристичного споживання. Наприклад, туристична участь в автентичних обрядових атракціях перешкоджає природній поведінці місцевих мешканців, а добровільний дозвіл на втручання туристів у їх звичний спосіб життя пояснюється лише намаганням отримати додатковий дохід. Ще одним негативним соціокультурним наслідком для місцевої громади можна вважати виникнення ефекту туристичної імітації, тобто штучного додання значущості чи статусу за рахунок імітаційного наслідування невластивих для аборигенного соціуму поведінкових моделей туристів, що призводить до втрати культурної ідентичності, руйнування традицій, порушення соціальної стабільності у громаді.

Розуміння різновекторних впливів на розвиток приймаючих громад у туристичних дестинаціях знайшло відображення у підходах до управління, яке ставало щораз чутливішим до проблеми інтеграції екологічного, соціокультурного й економічного чинників розвитку як природоохоронних територій, так і туристичних дестинацій. Зрештою, ці управлінські тенденції спричинили до стійкого розуміння важливості співіснування дестинацій і природоохоронних територій та розроблення рекомендацій UN Tourism для кращого інтегрованого управління збереженням і розвитком (WTO, 2007). Таким чином, можна стверджувати, що управлінські моделі буферизації шляхом розроблення вдосконалених підходів трансформувались у моделі спільного впливу, взаємодії та позначення управління зональним призначенням.

Інший аспект в еволюції територіально-орієнтованого підходу до управління туристичними напрямками на природоохоронних територіях стосується власне інтересів їх розвитку за межами прямого призначення, а отже, можна стверджувати не лише про опосередковані, але і про прямі управлінські впливи на розвиток туристичних дестинацій. Йдеться про розвиток і поширення управлінських практик, заснованих на вимірюванні різних аспектів розвитку екосистеми природоохоронної території і соціальних взаємодій всередині та поза межами туристичної дестинації (Orsi et al., 2013). Більшість управлінських моделей у цьому підході ґрунтувались на картографуванні екосистемних послуг у туризмі, при цьому застосовувані методи дедалі ускладнювались, а

просторові зони довкола природоохоронних територій диверсифікувались із урахуванням розвитку громад відповідних туристичних дестинацій. Таким чином, територіально-орієнтований підхід до управління туризмом забезпечував узгодженість розвитку природоохоронних територій і дестинацій, розмежовуючи водночас їх функціональні зони для більш ефективного прийняття рішень.

Дослідження С. Baldauf показали, що вирішення екологічних проблем на природоохоронних територіях вимагало розуміння соціальних вимірів збереження для забезпечення активної участі корінних народів і місцевих громад туристичних дестинацій у природоохоронних ініціативах (Baldauf, 2020). Громадська участь як один із засадничих принципів демократичного розвитку суспільства охоплює широкий спектр факторів впливу на розширення культурно сконструйованих соціальних середовищ, політика управління якими перетинається із ЦСР у питаннях захисту та відновлення екосистем, боротьби із бідністю, забезпечення продовольчої безпеки, сталого економічного зростання, гідних умов праці тощо. Зазначимо, що для більшості природоохоронних територій у світі спостерігається недофінансування природоохоронних заходів, що призводить до збільшення їх операційної залежності від туристичних доходів.

Разом з тим, значна частина туристичних надходжень у дестинаціях спрямовується не на екологічний захист природоохоронних територій, а на потреби місцевої громади, реалізацію інфраструктурних проєктів і подальший розвиток туризму. Отож, управління, засноване виключно на територіально-орієнтованих підходах, виявляється неспроможним забезпечити зростання прихильності приймаючих громад до сталого розвитку природоохоронних територій. Результативна реалізація стратегій управління розвитком дестинацій потребує трансдисциплінарних підходів до інтегрованого вирішення завдань відновлення екологічної рівноваги та збереження соціально-культурного надбання туристичних дестинацій. А. García-Nieto et al. стверджували, що інтеграція колективних рішень у вирішенні природоохоронних і соціокультурних завдань сприяє кращому їх сприйняттю всіма зацікавленими сторонами, а тому управління і просторове планування екосистемних послуг доцільно здійснювати саме в межах міждисциплінарного підходу (García-Nieto et al., 2015), який, на нашу думку, має охоплювати не лише біофізичні й

економічні характеристики екологічного управління на природоохоронних територіях, але й соціальні аспекти розвитку й історико-культурну спадщину суспільства.

Тим не менше, територіально-орієнтовані підходи до управління приймаючими громадами в туристичних дестинаціях здебільшого орієнтовані на антропологічні та психологічні аспекти з врахуванням неоднорідності перспектив соціокультурного сприйняття розвитку туризму. Відтак подальший розвиток управлінських моделей характеризувався збереженням властивих територіально-орієнтованим підходам сильних сторін управління та доповнення їх управлінськими практиками, спрямованими на розвиток мотиваційного компонента для мешканців дестинацій щодо їх прихильності до збереження природних ресурсів природоохоронної території й історико-культурної спадщини дестинації. Для досягнення результативності такого залучення необхідно чітко розуміти цілі та мотиви позитивного сприйняття розвитку туризму населенням.

Зазначимо, що попри доволі значну кількість досліджень у галузі ставлення населення дестинацій до туризму (Brent Ritchie & Crouch, 2003; Benur & Bramwell, 2015; Alrawadieh & Kozak, 2019; Bachi et al., 2020), їх результати вказують на доволі суперечливий характер сприйняття мешканцями економічних і соціокультурних факторів впливу туризму на розвиток їх громади. Проведені E. Erdmenger et al. дослідження підтверджують, що мотивами заперечення мешканцями дестинацій власної участі у туризмі найчастіше є брак часу, обізнаності, кваліфікації та можливостей, а також інші соціальні установки та життєві пріоритети, хоча в загальному вони зазвичай зацікавлені в соціокультурному обміні з туристами і пишаються наявністю природоохоронної території (Erdmenger & Kagermeier, 2021). На нашу думку, наміри мешканців приймаючих громад щодо розвитку туризму мають враховуватись для реалізації інклюзивного управління екосистемними напрямками розвитку природоохоронних територій, адже політичне та психолого-соціальне розширення прав і можливостей управління дестинаціями може сприяти зростанню мотивації мешканців щодо включення в організацію туристичного обслуговування та, відповідно, опосередкованому зростанню їх соціально-економічного добробуту від розвитку місцевого туризму. Інклюзивне управління природоохоронними територіями

передбачає не лише формальне залучення місцевих громад до процесів прийняття рішень, а й створення інституційних механізмів, що гарантують реальний вплив мешканців на визначення пріоритетів рекреаційного розвитку, справедливий розподіл вигод від туристичної діяльності та збереження культурної ідентичності територій як невід’ємної складової їх екосистемної цінності.

Згідно теорії соціального обміну можна припустити, що мешканці DESTИНАЦІЙ підтримуватимуть туризм на природоохоронних територіях лише очікуючи, що потенційні економічні та соціокультурні вигоди перевищуватимуть витрати (рис. 2.6). Зрештою, розуміння намірів місцевих мешканців щодо включення у туризм дозволяє проактивно реалізувати більш сталий розвиток природоохоронних територій і туристичних DESTИНАЦІЙ, одночасно посилюючи соціокультурну складову розвитку та пом’якшуючи потенційні соціальні конфлікти.

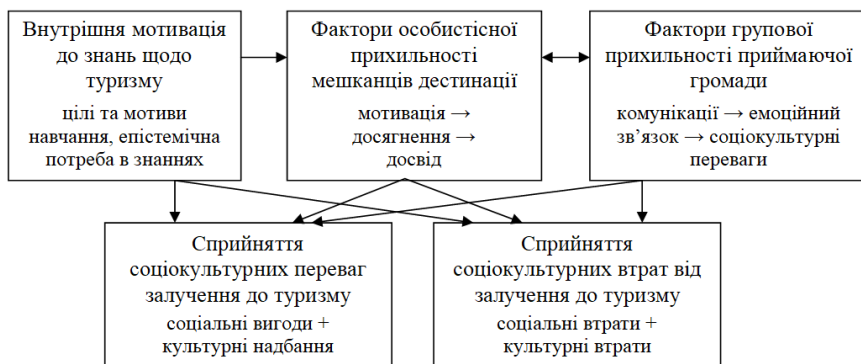

Рис. 2.6. Мотиваційна модель формування мешканцями DESTИНАЦІЙ соціокультурних очікувань від туристичного використання природоохоронних територій

Джерело: систематизовано авторами.

Отож, у цілому територіально-орієнтовані підходи до управління виявились придатними для застосування у природоохоронних територіях і туристичних DESTИНАЦІЯХ, у яких зосереджено основні природні та культурні ресурси для сталого розвитку туризму. Наш аналіз засвідчує чіткий взаємозв'язок їх результативності з концептуальними змінами у взаємовідносинах між природоохоронними територіями і місцевими громадами. Водночас через абсолютне переважання вертикально спрямованих

управлінських комунікацій ці підходи можна вважати дещо спрощеними та неспроможними вирішувати складні проблеми управління прихильністю громад до сталого розвитку природоохоронних територій у межах туристичних дестинацій.

Складна організаційна побудова людського втручання в екосистеми в і поза межами природоохоронних територій потребувала зміщення управлінських акцентів на поєднане управління соціокультурними, еколого-забезпечувальними та соціально-економічними елементами сталого розвитку дестинацій. Звернімо увагу, що у царині розвитку управлінських впливів практично всі дослідження вказують на стрімкий прогрес щодо аналізу, вимірювання й оцінювання елементів екосистем природоохоронних територій, що беруть участь в організації туризму, та якісних характеристик екосистемних послуг у туристичній дестинації (Costanza, 2020; Beall et al., 2021; Чумаченко et al., 2022; Сова, 2024); організації просторово-управлінських мереж для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку природоохоронних територій і відповідних дестинацій (Benur & Bramwell, 2015; Blanco-Cerradelo et al., 2018; Rasoolimanesh, 2023; Худавердієва, 2023) та управлінських впливів щодо маркетингового просування природоохоронних територій і туристичних дестинацій на внутрішніх і зовнішніх туристичних ринках (Alrawadieh & Kozak, 2019; Pásková et al., 2021). Послідовні покращення сприяли більш адаптивному та сталому управлінню природоохоронних територій за рахунок просторових диверсифікацій, водночас ускладнюючи практики управління розвитком дестинацій.

У науковому середовищі переваги туризму для розвитку дестинації ретельно проаналізовані й описані, основними з них дослідники вважають збереження екосистем, розвиток культурної ідентичності, соціальну згуртованість мешканців і підвищення якості життя (Dyer et al., 2007). Варто однак зазначити, що попри зростання уваги до соціальних елементів, жодна з управлінських моделей у межах територіально-орієнтованих підходів не спрямовувалась на управління прихильністю місцевих громад до туризму. Соціокультурна ідентичність громади, між тим, визначається історико-культурним середовищем, підсиленням обізнаністю про важливість збереження і реконструкції автентичного простору та сталого фінансування для розвитку інфраструктури культурної спадщини. Проведене S. Meimand et al.

дослідження соціокультурних перспектив розвитку туристичних дестинацій виявило прямий зв'язок між ставленням мешканців приймаючої громади до туризму й очікуваними соціокультурними надбаннями та витратами (Meimand et al., 2017). Отож, феномен макрокультурної психології громади, що проявляється через культурні концепції та артефакти, має вирішальне значення для забезпечення результативного управління туристичною дестинацією як соціальним інститутом.

Натомість у дослідженнях із приводу мотивації в туризмі в центрі уваги зазвичай перебувають мотиваційні моделі поведінки туристів (Jiménez-Barreto et al., 2020; Lv et al., 2020; Passafaro, 2020; Cotter et al. 2022), тоді як дотримання принципів раціональності управління вимагає розуміння мотивації та стимулів приймаючої громади до усвідомлення важливості власної залученості до туризму в межах розвитку туристичної дестинації. У соціальному контексті до факторів внутрішньої мотивації мешканців дестинації можна віднести відчуття потреби суспільству, самоповагу, спільну працю, нові комунікаційні надбання. Окрім цього, слід мати на увазі, що особистісні інтереси окремих членів громади можуть просуватись у єдиному просоціальному напрямі за умов посилення мотиваційно-маніпулятивних інформаційних потоків щодо важливості збереження екосистеми та культурних цінностей. Разом з тим, J. Garau-Vadell et al. продемонстрували існування оберненої залежності підтримки туризму приймаючою громадою від поточного економічного стану дестинації, вказавши, що зростання матеріального добробуту призводить до погіршення сприйняття туризму (Garau-Vadell et al., 2018).

У цьому сенсі процесно-орієнтовані підходи до управління природоохоронними територіями видаються нам більш наближеним до окресленої мети сталого розвитку туристичної дестинації, адже вони передбачають застосування соціальних методів та адаптивних процесів для інтеграції цілей розвитку приймаючих громад. В основу процесно-орієнтованого управління було покладено парситипативний і системний підходи (табл. 2.4), що певною мірою дозволяло поза межами реактивних впливів залучати населення дестинації до процесів планування, впровадження та розвитку природоохоронних туристичних проєктів на природоохоронних територіях, зосереджуючись на проактивних і випереджувальних стратегіях.

Таблиця 2.4

**Особливості моделей процесно-орієнтованого управління
розвитком туристичних дестинацій**

Підхід	Управлінська модель	Призначення та характерні особливості
Партисипативний	Спільне управління	Врахування в процесі прийняття управлінських рішень взаємодії природоохоронних інституцій та інтересів зацікавлених сторін, а також переваг від туризму для приймаючих громад
	Залучення стейкхолдерів	Комплексний інструмент для підтримання балансу між туристичною діяльністю та вирішенням соціокультурних й екологічних проблем розвитку туристичної дестинації
	Залучення місцевих громад	Зосередження на співпраці з громадами в управлінні природоохоронними територіями щодо питань планування та координації розвитку туризму в дестинації
	Адаптивне спільне управління	Стратегія планування для сприяння адаптивної участі зацікавлених сторін в управлінні дестинацією з акцентом на збереження та розвиток природних ресурсів і соціокультурних цінностей громади
	Державно-приватне партнерство	Використання механізмів спільного прийняття рішень державою та підприємствами, заснованими приймаючими громадами
Системний	Інтеграція збереження та розвитку	Управління соціально-економічним розвитком громади та комерційною діяльністю, сумісною з управлінням сталим розвитком природоохоронних територій і буферних зон
	Інтеграція збереження та відновлення з землекористуванням	Поеднання екологічних і соціально-економічних факторів для оптимізації просторового планування туристичних дестинацій та інших суб'єктів землекористування в межах природоохоронних територій
	Просторово-функціональна	Поеднання регіональної та функціональної співпраці підприємств індустрії туризму й інших галузей у туристичній дестинації
	Сталий туризм	Проекція принципів сталого туризму на екологічне, соціальне, культурне й економічне середовище розвитку дестинації

Джерело: сформовано авторами за рекомендаціями (Dyer et al., 2007; Du et al., 2015; Orsi et al., 2013).

Логіка процесно-орієнтованого управління передбачає використання всіх можливих видів взаємодії між зацікавленими сторонами і, відповідно, активізацію залучення місцевих громад до сталого розвитку природоохоронних територій.

Партисипативний управлінський підхід, який набув популярності на межі 70-80 рр. XX століття як реакція на центристські течії в плануванні у ранній період розвитку туристичних дестинацій, науковці розглядають у якості інструменту досягнення добровільного включення окремих персоналій до функціонування суб'єкта правління (Meimand et al., 2017; Ciro et al., 2019). Розвиток цього підходу ознаменувався появою управлінських моделей прямої участі територіальних громад і партисипативного збереження біорізноманіття та соціально-культурного середовища. Використання партисипативного підходу до управління дестинаціями певний час вважали безумовним шляхом вирішення проблеми конфліктного ставлення місцевого населення до активізації туристичної діяльності, але впровадження у реальну практику управління дестинаціями притаманних йому управлінських моделей зазнало труднощів через недостатність розуміння мотиваційних механізмів залучення.

Пізніше концепцію партисипативності було покладено в підґрунтя різних управлінських моделей взаємодії із зацікавленими сторонами. Отож, результатом розвитку проактивного управління туристичними дестинаціями стали управлінські моделі на основі участі громад, співробітництва та залучення зацікавлених сторін (Du et al., 2015). Однак, попри значну кількість позитивістських рекомендацій щодо вибору оптимальних схем партисипативного управління, соціальний конструкт стейкхолдерів залишався здебільшого незрозумілим. На початку XXI ст. трансформація вказаних управлінських моделей, зумовлена змінами у суспільному сприйнятті мешканцями туристичних дестинацій вагомості комерційного туристичного землекористування в межах природоохоронних територій, спричинила до розвитку таких управлінських підходів, як партисипативне планування в межах національних парків (Dyer et al., 2007) та інтеграція процесів залучення стейкхолдерів до прийняття рішень щодо зонування природоохоронних територій (Orsi et al., 2013).

Іншим типом процесно-орієнтованого управління є системний підхід, який можна розглядати як результат еволюції

партисипативного управління, адже він не лише підкреслює участь природоохоронних і культурологічних процесів в управлінні туристичною дестинацією, але й забезпечує раціональний та адаптований дизайн управління щодо систематичних інтегративних впливів для кращого досягнення цілей сталого управління природоохоронними територіями. Управління в межах цього підходу представлене системним плануванням і низкою процесно-функціональних моделей управління сталим розвитком туристичних дестинацій, в основу яких найчастіше покладено гетерархічну концепцію полісуб'єктного управління або принципи ринкового регулювання. Серед методів державного регулювання розвитку природоохоронних територій мету збереження та розвитку соціокультурного середовища туристичних дестинацій найкраще забезпечують стратегічне планування регіонального розвитку та політика управління розвитком природних і культурних екосистем. Аналізуючи інноваційні підходи до управління дестинаціями, І. Колосовська та М. Місик описують роль і функціональні особливості мережевої моделі як механізму публічного управління сталим розвитком туристичної інфраструктури природоохоронних територій (природними екосистемами та створеними людиною об'єктами історико-культурної спадщини), що забезпечує інтеграцію технологічних підходів спільного управління туристичними й екосистемними ресурсами для спільного досягнення цілей кожним із учасників взаємодії (Колосовська & Місик, 2020). В Україні Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 рр. запропоновано використання трирівневої (держава – регіон – громада) моделі стратегічного планування на основі концепції smart-управління, що передбачає каскадну систему сталого розвитку туристичних дестинацій із урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку співробітництва територіальних громад і природоохоронних територій (КМУ, 2020).

Управління природоохоронними територіями як специфічними туристичними дестинаціями може розглядатись як складна система з наперед невизначеною кількістю входів, результатів, суб'єктів і факторів впливу: некерованих або слабокерованих на рівні дестинації (погодні умови, сезонність, накопичені впливи різних типів забруднення і шуму тощо) та тих, що безпосередньо стосуються туризму (рівень розвитку туризму на природоохоронних територіях, етапи життєвого циклу

туристичного підприємства, просторові та часові моделі поведінки відвідувачів, функціональні зв'язки між суб'єктами призначення тощо). М. Pásková et al. вказують на існування зв'язку між насиченістю природоохоронних територій туристичним землекористуванням і причинно-наслідковими механізмами змін, породжених туризмом. Зокрема, однією з причин небажаних змін середовища призначення при активації потенціалу природоохоронної території для розвитку туризму автори називають перевищення обмежень допустимого використання (Pásková et al., 2021). Погодимося, що пропускна спроможність туризму залежить від структури й організаційних параметрів дестинації (тип, розмір, накопичення впливів), однак складність їх урахування для досягнення відповідального, заснованого на фактичних даних управління туристичними відвідуваннями потребує системного підходу, який здатен цілісно враховувати та вірно інтерпретувати не лише оцінку стану природоохоронної території як туристичної дестинації, але і як набору взаємопов'язаних екосистем.

Порівняно з територіально-орієнтованим управлінням, процесно-орієнтовані підходи є більшим адаптованими та стійкими щодо індивідуальних і суспільних соціокультурних очікувань приймаючих громад від туристичного землекористування на природоохоронних територіях. Забезпечуючи можливості для спільного прийняття рішень стосовно розвитку дестинації, ці підходи сприяють порозумінню зацікавлених сторін, а отже, результативність процесно-орієнтованого управління значною мірою визначається соціокультурними і суспільно-політичними контекстами розвитку туристичної дестинації.

Зазначимо, що у процесі трансформації управлінських підходів до розвитку природоохоронних територій і туристичних дестинацій між описаними управлінськими моделями утворились доволі складні мережі взаємозв'язків із нерівнозначним впливом на суб'єкти управління. Серед управлінських моделей очевидно виокремлюються три типи взаємодії:

- *групові*, за яких управління ґрунтується на спільних фундаментальних концепціях і принципах управлінського впливу, однак мають певні операційні відмінності та можуть зосереджуватись на різних аспектах функціонування природоохоронної території чи туристичної дестинації;

- *міжгрупові*, які проявляються під час спільного використання в управлінській практиці різних підходів, спрямованих на досягнення розрізнених цілей сталого управління, демонструючи натомість тісний взаємозв'язок результатуючих впливів;
- *похідні взаємодії*, дизайн яких визначається трансформацією результатів послідовно застосовуваних управлінських впливів.

Таким чином, соціокультурна трансформація підходів до управління природоохоронними територіями засвідчила перехід від ізольованого захисту екосистем до інтегрованого управління, що поєднає екологічні, соціальні й економічні цілі. Досвід світової практики підтвердив, що сталий розвиток туристичних дестинацій можливий лише за умов участі місцевих громад і впровадження просторово-орієнтованих моделей управління. Для України особливо важливою є інституціоналізація таких підходів на рівні державної політики й управління.

2.3. Формування концепції сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях спирається на розуміння глобального виміру соціально-економічних, екологічних і суспільних проблем розвитку людської цивілізації. Сталий розвиток як багатовимірна концепція охоплює питання збереження навколишнього середовища і ресурсів у виробництві та споживанні, отож управлінські впливи передбачають комплексні рішення для гармонійного забезпечення соціально-економічних і природоохоронних цілей. Водночас на природоохоронні території, який IUCN та UN Tourism характеризують як ключовий компонент глобальної стратегії збереження середовища (WTO, 2002; IUCN, 2022), покладається місія усвідомленого залучення відвідувачів до політики збереження природних і культурних цінностей (Leung et al., 2018). Виникнення концепції сталого туризму на межі 80-90-х рр. XX ст. науковці пов'язують із переорієнтацією моделей економічного зростання в бік інтенсифікації галузей, орієнтованих на ощадливе використання виснажливих ресурсів. Організація туристично-рекреаційної діяльності покликана не лише сприяти розвитку економіки, але й забезпечувати екологічну рівновагу, що знаходить відображення в

стратегічних ініціативах на всіх шаблях управління державною (Павленко & Жавнерчик, 2020). Зауважимо, що проголошеною метою ресурсозбереження в туризмі стало забезпечення функціональності діяльності з урахуванням пріоритетів збереження культурного та біологічного надбання (IUCN, 2022).

Туризм на природоохоронних територіях є значимою частиною світової туристичної індустрії, що відіграє важливу роль у генеруванні національного ВВП, створенні робочих місць і формуванні потреб у розвитку фундаментальної інфраструктури подорожей. Розвиток сталого туризму відповідає поточним потребам туристів і приймаючих громад щодо задоволення соціально-економічних потреб і збереження культурної цілісності, біологічного різноманіття й екологічних аспектів життєдіяльності (WTO, 2002; Касперевич, 2016). Водночас латентність і багатовимірність визначають концептуальну складність сталого туризму (Ziaabadi et al., 2017; Mandić, 2019; Жадько, 2025), який ґрунтується на екологічних, соціальних та економічних принципах сталості (рис. 2.7), забезпечуючи синергетичний ефект (Миронов, 2023b; Миронов & Мізюк, 2024) на всіх етапах управління розвитком природоохоронних територій.

Рис. 2.7. Схема організації сталого туризму на природоохоронній території

Джерело: систематизовано авторами.

Визначеними UN Tourism фундаментальними ознаками сталості в організації туризму є:

- ініціювання туристичної діяльності власними засобами місцевих громад, що дозволяє їм зберігати контроль за розвитком туризму в межах дестинації;
- забезпечення мешканців робочими місцями, що дозволяє покращувати якість життя громади;
- застосування міжнародних стандартів організації туризму як керівних принципів для туроператорів, що дозволяє здійснювати моніторинг туристичного впливу на природні й культурні ресурси та визначати, відповідно, межі прийнятності туризму для різних територій;
- реалізація освітніх програм із управління у галузях охорони природних і культурних ресурсів (WTO, 2005).

На етапі планування розвитку природоохоронних територій ухвалення рішення щодо доцільності організації туристичної діяльності, незалежно від визначеної IUCN категорії природоохоронної території (додаток А, табл. А.5), ускладнюється необхідністю узгодження низки адміністративно-правових та організаційних питань на різних рівнях управління:

- на глобальному рівні: щодо прийнятності впливу (біофізичного, на природне середовище, на біорізноманіття, на соціокультурні характеристики) комерційного природокористування з огляду на місію та цілі природоохоронних територій;
- на рівні держави: щодо наявності та результативності національного законодавства для сталого управління в галузях планування природоохоронних територій, природоохоронної діяльності і розвитку туристичної інфраструктури;
- на рівні місцевої громади: (1) щодо виявлення та документування всіх природних і культурних цінностей на природоохоронних територіях для їх подальшого комерційного використання й організації моніторингу впливу; (2) щодо планованих туристичних атракцій і послуг для можливого залучення місцевих громад до туристичного обслуговування; (3) щодо узгодження участі у розвитку туризму на природоохоронних територіях і розподілу вигод для мешканців;

- на рівні організатора (власника) туристичного бізнесу: (1) щодо обмежень комерційного природокористування, які обумовлюються місією та цілями конкретної природоохоронної території; (2) щодо визначення ринкових сегментів, політики просування туризму на природоохоронній території, масштабів інфраструктурних проєктів;
- на рівні стейкхолдерів: (1) щодо розподілу соціально-економічних вигод від туризму; (2) щодо організації та можливостей комунікацій із правовласниками та відвідувачами природоохоронних територій; (3) щодо організації контролю соціальних та екологічних аспектів комерційного природокористування.

Водночас туризм на природоохоронних територіях формує і представляє унікальні можливості для збереження та відновлення природних і культурних ресурсів. Грунтуючись на вказаних вище ознаках, можна окреслити основні ЦСР туризму на природоохоронних територіях (табл. 2.5).

Ідентифікація природоохоронних імперативів туризму на природоохоронних територіях дозволяє стверджувати, що властиві йому характеристики відіграють роль рушія збереження природних і соціально-культурних ресурсів у процесі їх комерційного використання, що сприяє досягненню глобальних цілей збереження і розвитку. Відповідно до системи індикативного оцінювання ETIS, вплив туризму на природоохоронні території рекомендується поділяти на екологічний (біофізичний), економічний і соціальний (культурний, суспільний та інші впливи, пов'язані зі соціокультурним розвитком громади) (European Commission, 2016)), які тісно переплітаються і взаємно підсилюють один одного.

Зокрема, доходи від туризму можуть бути використані для інвестування у стійку інфраструктуру (наприклад, виробництва відновлюваної електроенергії) як у межах природоохоронних територій, так і в місцевих громадах. Зауважимо, що поняття впливу є доволі нейтральним конструктом через суб'єктивність його сприйняття особою чи групою в якості позитивного або негативного чинника реалізації певного процесу. Водночас щодо оцінювання впливу туризму можна говорити і про певні ознаки об'єктивності, зокрема, до таких ознак варто віднести грошові внески туристів на природозахисну діяльність природоохоронних територій, здійснені через оплату туристичних послуг.

Таблиця 2.5

Цілі сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Цілі розвитку	Інструменти досягнення цілей
Захист природних і культурних туристичних ресурсів	- підтримання природного стану основних екологічних процесів на природоохоронних територіях; - сприяння відновленню природної спадщини та біорізноманіття; - підтримка місцевої культури й автентики
Забезпечення прав і соціокультурної автентичності корінних народів і місцевих громад	- збереження та відтворення культурної спадщини і традиційних цінностей; - сприяння міжкультурному взаєморозумінню та толерантності
Справедливий розподіл соціально-економічних переваг для власників природоохоронних територій і зацікавлених сторін	- створення можливостей для отримання доходу та соціальних послуг для приймаючих громад; - сприяння зменшенню бідності; - допомога у відновленні постраждалих від туризму об'єктів; - підтримка видів діяльності, спрямованих на збереження та відновлення ресурсів на природоохоронних територіях
Виховання у туристів і приймаючих громад почуття піклування про природну та культурну спадщину на природоохоронних територіях	- сприяння значущому та якісному туристичному досвіду; - екологічно-просвітницька та інтерпретаційна діяльність; - залучення місцевих громад до управління та збереження спадщини

Джерело: адаптовано авторами за рекомендаціями (WTO, 2005).

Серед потенційних переваг сталого туризму на природоохоронних територіях для збереження та відновлення ресурсів природного і культурного середовища IUCN виокремлює:

- організацію суспільно-освітніх проєктів щодо питань збереження та потреб розвитку природоохоронних територій для кращої інтерпретації туристами природних і культурних цінностей і ресурсів;
- формування обізнаності про важливість захисту ресурсів, які попередньо не мали або мали невелику сприйману цінність для приймаючих громад;

- забезпечення можливостей для моніторингу стану природного та культурного середовища;
- підтримку наукових досліджень і кращих екологічних практик та систем управління туристичним бізнесом і поведінкою туристів у місцях призначення (Leung et al., 2018).

Серед екологічних переваг туризму на природоохоронних територіях дослідники називають також перешкоджання незаконному використанню природних ресурсів і збереження природного стану типових або унікальних природних біосферних комплексів (Мілінчук, 2017), забезпечення життєстійкості екологічних систем і збереження біорізноманіття (Беспалова, 2020; Чумаченко et al., 2022), протидію кліматичним змінам (MacKinnon & Magee, 1990; Буканов, 2020; Scott, 2021; Germanwatch, 2024), сприяння збереженню природно-заповідного фонду та виховання екологічної культури туристів (Giampiccoli & Saayman, 2018; Kadykalo et al., 2019; Паньків & Скрипник, 2022).

Економічні можливості та переваги сталого туризму на природоохоронних територіях UN Tourism визначає як створення економічних вигод для нації, регіону чи громади для посилення зобов'язань щодо збереження природної території та її дикої природи (WTO, 2005). Природоохоронні території можуть отримувати економічні вигоди безпосередньо або опосередковано через позитивний вплив туризму на місцеву економіку. Так, витрати туристів можуть стимулювати працевлаштування та підприємницьку діяльність безпосередньо через робочі місця в туристичних підприємствах або опосередковано через роботу в інших компаніях, які підтримують туризм. Зростання робочих місць відбивається на місцевій економіці, стимулюючи збільшення витрат населення на товари і послуги та зростання податкових надходжень. Туристичний досвід також може дозволити працівникам набути навички для перенесення в інші галузі.

Проаналізувавши наукові дослідження відповідного напрямку (Benur & Bramwell, 2015; Bello et al., 2016; Білецька & Барна, 2018; Божко & Зайцева, 2021; Борблік, 2019а; Brida et al., 2020; Горіна, 2023), вважаємо за доцільне до основних економічних вигод туризму на природоохоронних територіях віднести:

- збільшення робочих місць і доходів для жителів місцевих громад;

- вихід природоохоронних територій і туристичних дестинацій на нові внутрішні та зовнішні туристичні ринки із відповідним наповненням їх бюджетів;
- зростання місцевих податкових надходжень;
- диверсифікацію місцевої економіки у туристичних дестинаціях;
- розвиток об'єктів місцевої інфраструктури;
- стимулювання появи та розвитку нових туристичних підприємств;
- додаткову фінансову підтримку природоохоронних територій за рахунок туристичних зборів.

Критеріями позитивного впливу сталого туризму на соціокультурний розвиток туристичної дестинації (а у ширшому сенсі – і на організацію соціально-суспільної взаємодії в межах регіону країну чи на міжнародному рівні) GSTC називає:

- підвищення рівня життя населення приймаючих громад;
- стимулювання у них позитивного ставлення до місцевої культури та заповідних територій;
- підтримання екологічної освіти для туристів і місцевого населення;
- створення привабливого середовища для розвитку туристичних напрямів, які потенційно спроможні підтримувати інші сумісні види діяльності;
- активізацію міжкультурного співробітництва щодо розвитку та збереження культури, ремесел і мистецтв, пропагування естетичних, духовних та інших цінностей;
- покращання фізичного здоров'я населення в результаті рекреаційних заходів та усунення стресів (GSTC, 2025).

Окрім того, у літературі зустрічаються вказівки на такі соціокультурні переваги сталого туризму на природоохоронних територіях, як підвищення профілю збереження на міжнародному, національному та місцевому рівнях (Маслиган & Касинець, 2020; Заваріка & Зеленко, 2022; Кравченко & Бабій, 2023), позитивна інтерпретація цінностей збереження й управління (Олійник & Гетьман, 2002; Yacout, 2022), позитивні ефекти впливу на фізичне та психологічне здоров'я нації (Aerts et al., 2018), розвиток публічно-приватного партнерства (Xiong et al., 2020; Паньків & Гаврилишин, 2021; Ghanem et al., 2022), підтримання проєктів місцевої громади з розширення доступу до чистих ресурсів,

покращення сільськогосподарської практики, постачання для місцевих шкіл тощо (Zhang et al., 2023).

Попри описані безумовні переваги сталого туризму для розвитку природоохоронних територій, важливим завданням управління є завчасне виявлення негативних впливів для пом'якшення чи мінімізації шкоди навколишньому середовищу. Будь-яка туристична діяльність (від МСП до масштабних інфраструктурних проєктів забезпечення доступу і розміщення) несе ризики прямого чи опосередкованого негативного впливу на цінність природоохоронних територій. UN Tourism вказує, що порушення біофізичної рівноваги охоплює впливи різної інтенсивності на ландшафтному рівні, погіршення якості повітря і води, порушення середовища існування дикої природи, інтродукцію інвазивних видів як на рівні об'єкта туристичного споживання, так в цілому на природоохоронній території (WTO, 2005).

Водночас результати наукових досліджень свідчать, що визначення негативних соціокультурних впливів залежить від обраних часових або просторових масштабів. Потенційні соціальні, культурні й економічні наслідки туризму для приймаючих громад на природоохоронних територіях можуть бути доволі гострими у перспективі, але водночас непомітними в момент їх реалізації, що призводить до загрози «культурного розмивання» (до прикладу, компромісна відмова населення приймаючої громади від традиційного стилю життя на догоду туристичному попиту). Отож, напрацювання конкретних управлінських пріоритетів має ґрунтуватись на результатах аналізу політики розвитку природоохоронних територій, яка призводить до виникнення як безумовних, так і відтермінованих негативних соціальних наслідків.

Таким чином, можна стверджувати, що генеруючи доходи для підтримки національної та регіональних соціально-економічних систем, сталий туристичний бізнес для зростання власної результативності потребує взаємодії з іншими секторами економіки, що зумовлює як появу нових можливостей для позитивного впливу туризму на функціонування природоохоронних територій, так і про виникнення широких за діапазоном управлінських викликів щодо поєднання комерційної та захисної складових діяльності (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Можливості діяльності щодо збереження і розвитку природи та культури та виклики для управління туризмом на природоохоронних територіях

Можливості	Управлінські виклики
Підтримка збереження природи та культури через формування інтерпретованого туристичного досвіду, який містить цінності природоохоронних територій	1. Сприйняття природоохоронних територій у якості додаткового ресурсу для туристичного досвіду. 2. Переважання цілей забезпечення прибутковості над цілями збереження природи та культури
Внесок у збереження середовища через фінансове залучення туристів до виконання завдань збереження природи та культури	Антагонізм інтересів туризму та цілей збереження природи та культури природоохоронних територій
Політико-інституційна підтримка (включаючи фінансування) через визнання важливості туризму на природоохоронних територіях	Надмірні комерційна діяльність і розвиток інфраструктури на природоохоронних територіях й у відповідних туристичних дестинаціях
Зменшення негативних і посилення позитивних наслідків туризму на збереження природи та культури через планування та розбудову якісної інфраструктури	Негативний вплив на середовище таких явищ, як забруднення (утилізація відходів, викиди вуглецю), нераціональне використання ресурсів і пошкодження чутливих ландшафтів
Зростання соціокультурних переваг природоохоронних територій через збереження та популяризацію місцевої культури	1. Негативний вплив на приймаючу громаду через перетворення культури в комерційний товар (комодифікація культури), втрату доступу до традиційних ресурсів, тиск високого рівня відвідування. 2. Зростання вартості життя внаслідок туризму
Стимулювання місцевих громад до діяльності зі збереження природи та культури через прямі соціальні та фінансові вигоди	Відсутність вигод призводить до активізації діяльності, що супроводжується подальшим виснаженням природного та культурного середовища.
Посилення економічних зв'язків у межах природоохоронних територій у туристичних ланцюгах постачання	Недостатність інформації чи можливостей доступу до фінансування унеможливають формування позитивних економічних зв'язків

Джерело: систематизовано авторами.

Погодимося із висновками О. Бабчинської, що в контексті сталого розвитку екологічний менеджмент комплексно охоплює питання виробництва, розроблення нової продукції, фінансів, маркетингових операцій, управління розвитком персоналу (Бабчинська, 2020). Проектуючи означену позицію на предмет нашого дослідження, зазначимо, що комплексне використання засад адміністративного, виробничого, освітнього та фінансового менеджменту може бути покладено у підґрунтя реалізації екологозабезпечуючого механізму управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Загальна схема механізму екологозабезпечуючого управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях

Джерело: систематизовано авторами.

Загальною передумовою сталого розвитку туризму і туристичного споживання відвідувачами природоохоронних територій є формування позитивних факторів для збереження природного та культурного середовища і для розвитку приймаючої громади. Практичне застосування природоохоронного управління може також сприяти реалізації широкого спектру еколого-соціальних цінностей. Відтак, основними завданнями управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях ми вважаємо:

- забезпечення відвідувачів туристичними послугами шляхом невиснажливого використання природних, культурних і духовних ресурсів природоохоронних територій;
- забезпечення рекреаційного розвитку природоохоронних територій і переваг стейкхолдерам за рахунок зростання якості туристичних послуг.

Разом з тим, туризм суттєво залежить від таких факторів невизначеності, як коливання ринкового попиту та зміна політики інвестування у пов'язану інфраструктуру, отож для цілей сталого туризму на природоохоронних територіях розв'язання цих завдань має знаходитись на перетині описаних вище екосистемних принципів управління природоохоронними територіями і сформульованих IUCN принципів туризму й управління відвідуваннями (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Основні принципи управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях

Принципи управління	Сутність застосування принципу для розвитку туризму на природоохоронних територіях	Особливості управлінських впливів
(1)	(2)	(3)
1. Відповідність цілей розвитку туризму цінностям природоохоронних територій	- визначення бажаних орієнтирів розвитку туризму на природоохоронних територіях; - визначення управлінських стратегій для досягнення прийнятного збереження ресурсів	- включення до планування туризму цілей екологічного та соціального збереження; - доручення стейкхолдерів до визначення цілей
2. Проактивне планування туризму для зростання ефективності	- формулювання критеріїв зростання ефективності туризму на природоохоронних територіях; - створення можливостей для розширення обсягів туристичної діяльності на природоохоронних територіях	- ознайомлення туристів із цінностями природоохоронних територій; - розроблення інноваційних туристичних послуг або моделей управління розвитком

(1)	(2)	(3)
3. Адаптивне управління змінами умов туристичного споживання ресурсів природоохоронних територій	- виявлення впливів туризму на стан екологічного і соціального збереження природоохоронних територій; - управління рівнем впливу для досягнення прийнятного збереження ресурсів	- зонування природоохоронних територій для організації туристично-рекреаційного обслуговування; - відокремлення комерційно спрямованих рішень від ціннісно орієнтованих
4. Адаптивне управління еколого-соціальними змінами на природоохоронних територіях внаслідок туристичного споживання	- виявлення конфлікту між збереженням і цілями розвитку; - визначення меж прийнятності впливу; - організація екологічної освіти для туристів і місцевих громад	- надання пріоритетності цілям збереження природоохоронних територій; - ухвалення рішень для управління прийнятним впливом
5. Управління поведінковими намірами туристів для мінімізації негативних змін на природоохоронних територіях	- орієнтація на управління змінами на природоохоронних територіях, спричиненими туристичним споживанням ресурсів; - стимулювання поведінкових намірів, потенційно здатних активізувати природоохоронну діяльність	- діагностика управлінських впливів на поведінку туристів і визначення найбільш ефективних
6. Моніторинг стану збереження ресурсів природоохоронних територій, соціально-економічного розвитку громад	- генерація даних про ресурси, соціальні та економічні умови; - дії, спрямовані на систематизацію моніторингу та забезпечення результативності метрик	- залучення стейкхолдерів до моніторингу; - запровадження освітніх програм для туристів і громадськості

(1)	(2)	(3)
7. Диференціація управлінських рішень щодо туризму та стану природоохоронних територій	- визначення технічних пріоритетів управління туризмом на природоохоронних територіях (розташування туристичних об'єктів, дизайнерські рішення тощо); - визначення міри використання оціночних суджень про ресурсний стан природоохоронних територій	
8. Консенсус і партнерство як умова управління сталим туризмом на природоохоронних територіях	- визначення об'єктності управління туризмом; - визначення рівнів впливу управлінських рішень на стейкхолдерів	- залучення право-власників природоохоронних територій та інших стейкхолдерів до визначення цінностей природоохоронних територій і розроблення метрик впливу туризму; - залучення право-власників природоохоронних територій та інших стейкхолдерів до моніторингу, управління та навчання
9. Розвиток комунікацій для підтримки сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях	- ознайомлення стейкхолдерів із результатами моніторингу впливу туризму на охорону природи; - дифузія знань щодо збереження екосистем	- запровадження комунікаційних стратегій для підтримки процесів управління сталим туризмом на природоохоронних територіях

Джерело: адаптовано авторами за матеріалами (IUCN, 2003; Leung et al., 2018).

Невід'ємною складовою сучасного управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях стає цифровізація, яка докорінно змінює інструментарій моніторингу, планування та взаємодії зі стейкхолдерами. Цифровізація на

природоохоронних територіях – це цілеспрямований процес впровадження цифрових технологій, інформаційних систем і даних у діяльність із управління, охорони та рекреаційного використання природоохоронних територій, що забезпечує підвищення ефективності моніторингу екосистем, оптимізацію туристичних потоків, розширення доступності природних ресурсів для відвідувачів і підтримку прийняття управлінських рішень на основі даних у реальному часі з метою збереження біорізноманіття та забезпечення сталого розвитку територій. Застосування геоінформаційних систем (ГІС), безпілотних літальних апаратів (БПЛА) і сенсорних мереж дозволяє в режимі реального часу відстежувати екологічний стан природоохоронних територій, контролювати туристичні потоки та виявляти відхилення від встановлених меж прийнятності змін значно ефективніше порівняно з традиційними методами спостереження. Цифрові платформи обліку відвідувачів і смартфон-застосунки з елементами доповненої реальності водночас слугують інструментами інтерпретаційної діяльності, формуючи у туристів глибше розуміння природоохоронних цінностей і стимулюючи відповідальну поведінку в межах екосистем. Такий підхід органічно доповнює принцип управління поведінковими намірами туристів (принцип 5, табл. 2.7), надаючи йому технологічного підґрунтя.

Цифровізація також суттєво розширює можливості для реалізації принципу консенсусу і партнерства (принцип 8, табл. 2.7), забезпечуючи прозорість комунікаційних каналів між усіма категоріями стейкхолдерів. Онлайн-платформи спільного управління даними дозволяють правовласникам природоохоронних територій, місцевим громадам, туристичним операторам і органам державного управління оперативно обмінюватися результатами моніторингу та узгоджувати управлінські рішення, що відповідає рекомендаціям ETIS щодо інтегрованої системи оцінювання впливу туризму. Впровадження систем динамічного ціноутворення на основі алгоритмів аналізу великих даних відкриває нові можливості для реалізації стратегій демаркетингу (Миронов, 2025с) та регулювання попиту (Миронов, 2024d), дозволяючи рівномірно розподіляти туристичні потоки у часі та просторі й тим самим мінімізувати негативні наслідки надлишкового відвідування для природних і культурних ресурсів природоохоронних територій.

Ґрунтуючись на запропонованому у табл. 2.7 поєднанні екосистемних принципів, можна виокремити чотири основні напрями управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях:

- розвиток рекреаційно-туристичних можливостей;
- регулювання пропускної спроможності туризму;
- визначення меж прийнятності екосистемних змін;
- формування метрик сталого туризму.

Встановлення чіткого зв'язку між ЦСР туризму та цінностями збереження природоохоронних територій є корисним інструментом управління туризмом у межах стратегічного планування (Борблік, 2019а), окреслення масштабів розвитку та видів туристичних послуг, управління впливами туризму на середовище природоохоронних територій, дотримання угод щодо узгоджених видів обслуговування туристів і спільного з приймаючими громадами використання набутих від туристичної діяльності вигод.

Проактивне планування сталого туризму базується політиці розвитку природоохоронних територій, включає етапи проектування й експлуатаційного обслуговування та передбачає використання різних інструментів для масового комерційного туризму та для індивідуальних туристів. Концептуальні аспекти політики розвитку природоохоронних територій визначаються принципами державного стратегічного управління та стратегіями конкретних природоохоронних територій щодо власності, принципів та обмежень землекористування, участі місцевих громад і приватного капіталу в управлінні збереженням навколишнього середовища (Леоненко, 2019).

Вплив туристичної інфраструктури на природне та культурне середовище природоохоронних територій визначається насамперед дизайном розташування туристичних об'єктів і їх відповідністю місцевій екосистемі та культурним цінностям дестинації (Брич & Галиш, 2020). Оцінювання такого впливу дозволяє визначати масштаби туристичного використання ресурсів (Пилипак, 2020), які потенційно можуть сприяти взаємовигідному розвитку туризму на природоохоронних територіях. Зменшення кількості чи повна відмова від будівництва інфраструктурних об'єктів на природоохоронних територіях несуть загрозу скорочення туристичних потоків і відповідного скорочення надходжень від туризму для фінансування природоохоронних і культурних проєктів

(Косташук, 2020). Отож, дотримання оптимального балансу між сталим розвитком туризму та цілями збереження ресурсів природоохоронних територій потребує активної інфраструктурної розбудови туристичних дестинацій, що сприятиме покращенню значущого туристичного досвіду, забезпечуватиме повторні відвідування та, відповідно, сталий розвиток приймаючих громад.

Варто зауважити про територіальну неоднорідність видів туристично-рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях і можливість їх реорганізації під впливом природоохоронних чи соціокультурних обмежень. Зонування природоохоронних територій дозволяє чітко визначати оптимальні можливості туристичного природокористування за результатами метричного оцінювання дотримання стандартів якості (Du et al., 2015). Структурований підхід до оцінювання забезпечує високу релевантність даних щодо стану використовуваних туризмом ресурсів природоохоронних територій (Зігунова et al., 2022), результативності управлінських практик і якості туристичних вражень відвідувачів, що робить його одним із провідних інструментів визначення рівня сталості розвитку туризму на природоохоронних територіях і забезпечує ефективність адаптивних управлінських дій, спрямованих на усунення виявлених відхилень від узгоджених меж прийнятності змін (Ahn et al., 2002).

Дискусійним питанням у науковому середовищі залишається проблема визначення впливу надлишкових туристичних відвідувань на стан екосистеми природоохоронних територій (Manning et al., 2017; Смирнов, 2020; Sæþórsdóttir & Hall, 2020; Ferrari & Iaffaldano, 2021; Миронов, 2025b). Варто погодитись із авторами, що зростання кількості відвідувачів природоохоронних територій потенційно загрожує збільшенню негативних екологічних і соціальних наслідків, нагромадження яких у певний момент може становити загрозу цілям збереження природних і культурних цінностей. Також цінним вважаємо повідомлення IUCN, що відмова від масового туризму на користь індивідуального може стати вагомим чинником збереження природних ресурсів природоохоронних територій під час отримання високоякісного туристичного досвіду (Leung et al., 2018). Тим не менше вважаємо, що зосередження лише на такій практиці, з повною відмовою від масового туризму, може перешкоджати сталому розвитку туристичної дестинації, оскільки з організації індивідуального туристичного обслуговування

практично виключаються мешканці місцевих громад, а це становить загрозу для сталого соціально-економічного розвитку дестинації. Для мінімізації негативних впливів надлишкових туристичних відвідувань на природні та культурні цінності природоохоронних територій R. Manning et al. запропонували використання стратегій, що ґрунтуються на ринковій концепції попиту та пропозиції, які дозволяють рівномірно розподіляти туристичні потоки через регулювання туристичних пропозицій або управління змінами поведінкових моделей туристів (Manning et al., 2017). Варто погодитись із висновками авторів, що перенесення пікового туристичного навантаження на періоди з меншим відвідуванням дозволить знизити негативний тиск надмірного туристичного використання природоохоронних територій. Іншим шляхом є регулювання попиту (Миронов, 2024d), що потребує зміни характеру використання природоохоронних територій із туристичними намірами, що дозволить організувати розсосереджене у часі туристичне споживання.

Існування ризиків особистої небезпеки для туристів можна вважати ще одним критичним фактором сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Загрози можуть виникати як із боку інших туристів або незаконної діяльності в межах природоохоронних територій (наприклад, браконьєрство, вирубка лісів чи видобуток корисних копалин), так і з боку дикої природи (небезпечні ландшафти, отруйні рослини, хижаки у природному середовищі). Потенційним рішенням проблеми є партнерство туристичних організації зі службами надзвичайних станів, неурядовими організаціями та мешканцями місцевих громад для патрулювання природоохоронних територій і в разі необхідності надання допомоги туристам. Також правовласники й адміністрація природоохоронних територій зобов'язані дотримуватись інтегрованого в систему управління чіткого плану реагування на надзвичайні ситуації для організації допомоги туристам, працівникам туристичних підприємств і місцевим громадам.

Ще однією суттєвою проблемою для сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях є необхідність зусиль для підвищення довговічності природних і культурних ресурсів туристичного споживання. Зрозуміло, що існують визначені IUCN категорії природоохоронних територій, на яких будь-яка комерційна діяльність повністю заборонена або чітко

регламентується національними дозвільними системами (IUCN, 2008). Зазвичай норми туристичного використання ресурсів природоохоронних територій визначають обмеження щодо розміру груп та обмежень тривалості відвідування, можливостей створення маршрутів чи розміщення кемпінгів, заборон рекреаційної діяльності з істотним впливом на ресурси (Андрієнко & Шако, 2017). Слід відзначити, що негативні впливи туристичного використання природоохоронних територій можуть бути неочевидними, відтермінованими або взагалі проявляться за межами природоохоронних територій. Для протидії таким впливам принципи сталого розвитку надають інструменти не лише обмеження та регламентування туристичної поведінки, але й використання освітніх та інформаційних програм. Непрямий вплив на регулювання відвідуваннями може мати запровадження диференційованого ціноутворення для формування бажаних туристичних потоків, регулювання часу відвідування або запровадження соціальних чи вікових обмежень.

Отож, можна стверджувати, що на природоохоронних територіях, де туристична діяльністю визнається однією з цілей розвитку, вирішення проблеми довговічності ресурсів забезпечується:

- адекватним нормативно-правовим регулювання туризму;
- застосуванням схем ціноутворення для управління відвідуванням;
- створенням функціональних зон безпроблемного споживання для поглинання прямих фізичних впливів туристичного відвідування (прокладання туристичних стежок, велосипедних доріжок, виділення чітко означених ділянок для кемпінгів тощо);
- інформуванням туристів про потенційні шкідливі впливи для посилення їх мотивації до збереження природних ресурсів і культурної спадщини природоохоронних територій.

У цьому контексті варто зазначити про пізнавальну цінність природоохоронних територій у сталому туризмі, яка визначається можливістю отримання туристичного досвіду екологічного споживання природи та культури, вихованням позитивного ставлення до природоохоронної діяльності (Jiménez-Barreto et al., 2020; Хитра, 2021). Водночас інтерпретація цього досвіду розглядається науковцями як комунікаційний процес формування

інтелектуально-емоційних зв'язків між туристом і закладеними в ресурсі природоохоронних територій природоохоронним значенням (Дичковський, 2019; Kahraman & Cifci, 2023). На нашу думку, ширше розуміння освітніх цілей сталого туризму полягає у розвитку культури туристичного споживання, що ґрунтується на поглибленні особистих знань і моральних переконань туристів у цінностях збереження природних ресурсів і культурної спадщини природоохоронних територій. Туристична індустрія, враховуючи прагнення туристів до автентичного культурного досвіду через занурення у традиційні форми мистецтва, ремісничі практики, гастрономічну спадщину й етнокультурні традиції, демонструє потенціал для реалізації принципів сталого розвитку. Такий підхід забезпечує досягнення економічної ефективності та маркетингових переваг через диверсифікацію туристичного продукту, що сприяє підвищенню атрактивності дестинації і формуванню унікального культурно-пізнавального досвіду для відвідувачів (Миронов, 2024а; Барна & Миронов, 2026).

Беззаперечно важливим елементом сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях науковці називають організацію взаємодії зі стейкхолдерами (García et al., 2012; Івашова, 2018; Heslinga et al., 2021; Тарасенко & Тарасенко, 2022). Успішність партнерства визначається:

- розумінням і відповідальним сприйняттям усіх зацікавлених сторін власних ролей у забезпеченні цілей збереження природних і культурних ресурсів природоохоронних територій;
- справедливим розподілом вигод від туристичної діяльності, що ґрунтується на прийнятних для всіх стейкхолдерів механізмах оцінювання вкладу;
- налагодженням чітких і прозорих комунікаційних каналів.

Спільне планування природоохоронної діяльності може бути проактивним підходом до досягнення консенсусу щодо залучення ресурсів для управління наслідками туризму на природоохоронних територіях, однак налагодження партнерства туристичних підприємств із громадськими організаціями, місцевими громадами чи суб'єктами нетуристичної діяльності ускладнюється тим, що кожна група стейкхолдерів переслідує власні цілі та використовує різні шляхи досягнення взаємодії (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Підходи сталого туризму до організації взаємодії зі стейкхолдерами

Типи партнерства	Характеристика взаємодії
Маніпулятивна участь	Вдавання взаємодії попри відсутність повноважень впливати на природоохоронну діяльність
Пасивна участь	Взаємодія без можливості приймати власні рішення щодо охорони середовища природоохоронних територій
Участь шляхом консультацій	Взаємодія в якості консультування природоохоронних проєктів без можливості спільного прийняття рішення
Участь за матеріальні стимули	Взаємодія полягає у наданні ресурсів (наприклад, для мешканців місцевих громад – власної праці) в обмін на матеріальні стимули чи пряму винагороду
Функціональна участь	Взаємодія розглядається як засіб досягнення природоохоронних цілей, передбачає можливість спільного прийняття рішень
Інтерактивна участь	Взаємодія є структурованим процесом, що ґрунтується на спільному аналізі та розробленні планів природоохоронних заходів
Самомобілізація	Стейкхолдери проявляють незалежну ініціативу, зберігаючи контроль над використанням ресурсів і прийняттям рішень

Джерело: узагальнено авторами.

Зрозуміло, що ефективність взаємодії залежить від налагодження комунікаційних каналів та організації маркетингу, який у сталому туризмі на природоохоронних територіях зазвичай зосереджується на дослідженні потреб, характеристик і поведінкових пріоритетів потенційних туристів.

Незвичним для інших видів туристичної діяльності є досвід запровадження стратегії демаркетингу, метою якої є зниження попиту на певні туристичні послуги для пом'якшення чи усунення наслідків негативних впливів туризму. Стратегія передбачає використання методів диференційованого ціноутворення, створення системи черговості відвідувань, зменшення рекламних заходів (Миронов, 2025с).

Важливим компонентом сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях є забезпечення систематичного моніторингу для відстеження поточних впливів туристичного споживання природних і культурних ресурсів для визначення

необхідності коригувального управління. Цінність моніторингу для забезпечення цілей збереження природних і культурних ресурсів природоохоронних територій підкреслюється у рекомендаціях ETIS (European Commission, 2016) та щорічних звітах Всесвітньої комісії з охорони територій IUCN (IUCN, 2024). Натомість на практиці кожна природоохоронна територія використовує власні моніторингові схеми для оцінювання сталого туризму за моніторинговими фокусами (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Узагальнення підходів до моніторингу впливу туризму на збереження природних і культурних ресурсів природоохоронних територій

Фокус моніторингу	Інструменти моніторингу		
	Низька вартість	Помірна вартість	Висока вартість
Інфраструктура відпочинку (стежки, місця для кемпінгу, краєвиди тощо)	Повторна фотографія	Фіксовані трансекти	Комплексна інвентаризація
Екологічні ресурси (грунти, рослинність, дика природа, вода)	Повторна фотографія	Фіксовані трансекти, фотопастки	Детальна екологічна експертиза
Використання ресурсів і поведінка туристів (тип і розподіл використання, докази невідповідної поведінки)	Підрахунок туристів	Спостереження за поведінкою туристів; картографування	Відеомоніторинг; опитування туристів

Джерело: узагальнено авторами.

Ефективний екологічний моніторинг є надзвичайно вартісною процедурою та передбачає виявлення екологічних загроз шляхом регулярних вимірювань фізичних, хімічних і мікробіологічних параметрів, визначення популяції представників живої природи під загрозою зникнення, виявлення дифузних впливів інвазивних видів рослин, тварин або патогенів. Соціальний моніторинг передбачає відстеження впливу різноманітних чинників ставлення мешканців місцевих громад до туризму, рівня екологічних знань, комунікаційні та демографічні характеристики, а також якість туристичного досвіду відвідувачів. На наше переконання, забезпечення систематичного моніторингу сталого туризму на

природоохоронних територіях доцільно покласти на Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України у співпраці з Державною службою статистики України та органами місцевого самоврядування. Розподіл функцій дозволить інтегрувати екологічні та соціальні дані у єдину систему управління, забезпечити належний рівень фінансування та методичної підтримки, а також гарантувати адаптацію міжнародних стандартів (IUCN, ETIS) до національних умов. Участь місцевих громад у процесі моніторингу сприятиме підвищенню його ефективності та забезпечить прозорість управлінських рішень.

Туристична сертифікація видається нам надзвичайно потужним інструментом просування сталого туризму на природоохоронних територіях, оскільки передбачає неупереджене оцінювання незалежними експертами відповідності туристичного підприємства ЦСР. Попри це відзначимо, що на сьогодні не існує консенсусу щодо однозначного впливу сертифікації на прийняття споживачем рішення про туристичне відвідування природоохоронних територій. Тим не менше, туристичні оператори мають можливість звертатися до міжнародних (Green Globe, Sustainable Tourism Eco-certification Standard) або національних сертифікаційних центрів для отримання екомаркування туристичного бізнесу ISO 14001. Більше того, природоохоронні території мають можливість участі у системах сертифікації для підтвердження досягнення ЦСР. Зокрема, Європейська хартія сталого туризму визначає необхідні критерії та стандарти моніторингу, необхідні для сертифікації сталого туризму на природоохоронних територіях (Europarc Federation, 2010).

Таким чином, ретельний аналіз компонентів, особливостей розвитку та підходів до управління забезпечують концептуальне підґрунтя для розуміння сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, фундаментальною характеристикою якого є визнання унікальних природних і соціокультурних особливостей природоохоронних територій, відповідно до яких формується візія туристичного бізнесу з пріоритетними цілями збереження середовища, встановлюються реалістичні метрики для оцінювання природоохоронного прогресу та сприяння екосистемному досвіду туристів, налагоджуються комунікації та партнерства з правовласниками природоохоронних територій і стейкхолдерами.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

3.1. Сучасний стан і потенціал розвитку природоохоронних територій України

Основним критерієм прогресу природоохоронної діяльності в наш час і ближчі десятиліття є досягнення природоохоронними територіями ЦСР щодо збереження біорізноманіття, інтеграції захищених природних ресурсів та пошуку шляхів вирішення глобальних кліматичних, продовольчих і безпекових проблем людства (Бабчинська, 2020; Маджд, 2020; Миронов & Барна, 2022; Берестенко & Лисенко, 2024). Феномен природоохоронних територій полягає у поєднанні економічних, екологічних та соціокультурних ресурсів і потенціалів як фундаментальної цінності людства. Створені як заповідники для захисту екосистемних цінностей, природоохоронні території сприймаються зазвичай як виокремлені ареали для рідкісних чи зникаючих видів живої природи, середовища існування яких особливо чутливі до наслідків діяльності людини чи кліматичної нестабільності (Haight & Hammill, 2020). Відповідно, втручання зацікавлених сторін у практику управління природоохоронними територіями ґрунтується зазвичай на механізмах встановлення охоронних меж і збереження природних цінностей. Критеріями визначення меж природоохоронних територій IUCN називає візуальну безперервність ландшафту, наявність природних або штучно створених кордонів, місцезнаходження особливо цінних видів, екологічні пріоритети тощо (IUCN, 2022). Водночас враховуючи системний характер екологічних процесів сьогоденні функціонування природоохоронних територій не обмежується лише адміністративним і правовим регулюванням, потребуючи управління, узгодженого з процесами захисту екосистеми.

Однак, усталена в Україні практика використання природоохоронних територій указує на відсутність системного підходу до їх розвитку, зокрема, управління захистом природоохоронних територій на інституційному рівні, спрямоване на збереження і відтворення біорізноманіття та культурного

ландшафту, по-суті, не має точок перетину із управлінням комерційним використанням, у межах якого захисні функції здебільшого використовуються власниками бізнесу лише з метою відтворення соціально-економічної спроможності природоохоронних територій для задоволення бізнес-потреб у різних галузях економічної діяльності. Так, наприклад, на сьогодні законодавчо визначено, що для комерційного, наукового, культурно-освітнього, виховного чи естетичного використання рослинних і тваринних об'єктів на природоохоронних територіях суб'єктам підприємництва необхідно отримати спеціальні дозволи КМУ (Закон України, 2025), натомість досі не передбачено регулювання комерційного використання природно-рекреаційних, промислових і соціокультурних ресурсів природоохоронних територій із боку органів виконавчої влади, на яких покладено формування та реалізацію державної політики охорони природного середовища.

Ще однією визначальною характеристикою природоохоронних територій є статичність їх розташування, що в принципі заперечує динамізм розвитку екосистемних мереж, який визначається мобільністю значної кількості охоронюваних видів живої природи (Cohen-Shacham et al., 2016). Територіальні моделі управління передбачають розроблення стратегій, спрямованих на збереження природних цінностей і біорізноманіття, однак потребують додаткового визначення інструментів залучення фінансових, матеріальних і людських ресурсів. Традиційна концептуалізація природоохоронних територій ґрунтується на класичній дихотомії природного середовища на екосистемний і техногенний простори (Rathnayake, 2016). Діяльність лісових, сільськогосподарських господарств чи видобувних підприємств, скотарство, морські промисли, мисливство відбувались на багатьох природоохоронних територіях ще до моменту визначення їх природоохоронного статусу. Отож, переважно ландшафти природоохоронних територій є результатом інтеграції діяльності людини в екосистемні процеси та взаємозв'язки.

Природні ресурси на природоохоронних територіях найчастіше поділяють на невідновлювані (наприклад, корисні копалини) та відновлювані (наприклад, сонячна чи геотермальна енергія) ресурси. Державне управління природними ресурсами зазвичай ґрунтується на встановленні певних обмежень чи навіть

повної заборони їх комерційного використання для збереження їх цілісності для теперішнього і майбутніх поколінь. Тим не менше, поточні цілі управління потребують більш активного використання ресурсів природоохоронних територій, тому постає питання адекватного їх оцінювання з погляду на теперішню цінність і потенціал отримання економічних і соціокультурних ефектів у майбутньому.

Усвідомлення взаємопов'язаності природних і соціальних ресурсів природоохоронних територій потребує формування системи цінностей, інструментальна складова якої охоплювала б економічні, культурні, функціональні, науково-виховні й естетичні цінності, а внутрішня складова була націлена на формування ментального сприйняття природоохоронних територій як неподільного елементу біосфери, цінних для людства вже за фактом створення (існування), а не через призму прямої корисності (Cohen-Shacham et al., 2016; Коніщева & Ткачова, 2020). Сконцентрований у природоохоронних територіях природний капітал, як показує G. Voccardi, умовно можна представити як циклічну систему запасів і ресурсів, у межах якої, за умови набуття реально відчутної корисності від споживання, запаси можуть перетворюватись на ресурси, які, своєю чергою, в певний момент знову можуть виявити потенціал збереження та розглядатись як природний резерв чи запаси (Voccardi, 2019).

Водночас результати контент-аналізу наукової літератури вказують на відсутність консенсусу щодо мети і показників оцінювання стану та потенціалу розвитку природоохоронних територій, а наукові роботи за заявленим напрямом зосереджуються здебільшого на прицільному, але обмеженому аналізі окремих параметрів розвитку чи цінностей природоохоронних територій. Так, A. Chauvenet за допомогою просторового моделювання та проєктування показників екологічної цілісності пропонує визначати природоохоронний потенціал природоохоронних територій щодо забезпечення кліматичної стабільності та надання екосистемних послуг (Chauvenet, 2023), A. Rodríguez-Darias та P. Díaz-Rodríguez пропонують зосереджуватись на окремих аспектах природоохоронних територій як артефакту відносин людини із навколишнім середовищем у межах моделі територіального управління екосистемами в процесах соціального розвитку, пов'язаних із обмеженнями екологічної політики (Rodríguez-Darias

& Díaz-Rodríguez, 2023). Водночас Європейська комісія пропонує зосереджувати аналіз на вартості екосистемних послуг природоохоронних територій, включаючи послуги забезпечення (постачання сировинних ресурсів, забезпечення чистою водою), регулювання (запобігання кліматичним змінам, забезпечення якості повітря, регулювання вуглецевого сліду, захист від наслідків екстремальних природних явищ – пожеж, повеней), культурні послуги (рекреація, туризм, духовний розвиток, естетична цінність) і послуги середовища проживання (забезпечення видів середовищем існування, захист генетичного біорізноманіття) (European Parliament, 2015).

На нашу думку, з погляду на територіальне управління природоохоронними територіями, доцільно визначати економічне значення їх просторових цінностей. За глобальним сенсом організації та функціонування природоохоронну територію доцільно розглядати як географічно визначений простір, керований правовими й іншими ефективними інструментами для досягнення довгострокового збереження природи з пов'язаними екосистемними послугами та культурними цінностями (IUCN, 2008). Відповідно, територіальне управління природоохоронними територіями базується на встановленні меж між певними частинами ландшафту, які вважаються особливо цінними, та рештою території, а також розробленні певних природоохоронних стратегій управління в цих межах. Цінність природоохоронних територій підтверджується такими критеріями, як щільність, рідкість, чисельність або стабільність видів, геоморфологічні структури або екосистеми й унікальність чи збалансованість ландшафту, а також рівнем узгодженості з домінуючими стереотипами про природність. Із огляду на це, очевидно, що природоохоронні території є результатом певної моделі територіального управління, своєрідним артефактом взаємовідносин людини із навколишнім середовищем.

Станом на 1 січня 2022 р. в Україні налічувалося 24 заповідники (19 природних та 5 біосферних) і 56 Національних природних парків у різних регіонах загальною площею 2125,5 тис. га, у т. ч. по 5 парків у Львівській, Івано-Франківській та Херсонській областях, по одному – в м. Київ та АР Крим, 3 парки розташовано в суміжних областях (додаток Б, табл. Б.1), жодного парку не створено в Дніпропетровській, Житомирській і Кіровоградській областях (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Динаміка кількості та площ заповідників і національних природних парків в Україні у 2000-2023 рр. (станом на початок року)

Джерело: побудовано авторами за даними (Вернер, 2024).

Серед інших природоохоронних територій в Україні функціонують 13 зоологічних та 62 дендрологічні парки, 802 заповідних урочища, 3398 заказників, 28 ботанічних садів та 558 територій зі статусом пам'яток природи, 85 регіональних ландшафтних парків. Природоохоронні території в Україні є поліфункціональними утвореннями, на території яких здійснюється природоохоронна, наукова, екопросвітницька, еколого-виховна та рекреаційна діяльність. Виконуючи функцію ядра регіональних екосистем, національні парки забезпечують розвиток функціональних інтеграційних потоків (додаток Б, табл. Б.2).

За даними IUCN, база даних якого містить відомості про 261766 природоохоронних територій у світі, їх площі у 2023 р. перевищили 15 % загальної площі поверхні суші та 7,4 % Світового океану, а в країнах ЄС – 21 % (IUCN, 2022). Стрімке зростання охоронюваних територій та об'єктів цілком узгоджується із Конвенцією про біологічне різноманіття (Закон України, 1994), цільові показники якої (ціль 3) передбачають до 2050 р. ефективне збереження 30 % території світу й управління ними в охоронюваних і заповідних зонах. Порівнюючи світові досягнення з українськими реаліями, зауважимо, що в Україні, яка займає близько 6 % площі Європи, зосереджено понад 35 % її біологічного різноманіття, а її

біосфера нараховує понад 27 тис. видів флори та 45 тис. видів фауни. За роки незалежності площі природоохоронних територій України збільшились майже в 3 рази за рахунок розширення існуючих і створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

За даними Держкадастру, в 2023 р. було створено 123 нових, скасовано статус 10 та змінено межі 11 природоохоронних територій, отож, станом на початок 2024 р. загальнодержавна система природоохоронних територій охоплювала 9002 захищених територій та об'єктів загальною площею 4,569 млн га (показник заповідності 6,93 %) (Єдиний державний вебпортал відкритих даних, 2024). Законодавчо передбачалось досягнення цільових показників заповідності на рівні 10,5 % в 2015 р. та 15 % у 2020 р. (Закон України, 2019), отож, можна стверджувати, що означені орієнтири досягнуті не були. Крім того, внаслідок війни до 44 % природоохоронних територій України опинились поза межами управлінського впливу з боку державних органів через активні бойові дії чи тимчасову окупацію, а недосконалість системи стратегічного управління розвитком заповідних територій (Тестов & Василюк, 2023), недостатність фінансування природозахисних проєктів, невідповідний сучасним вимогам рівень екологічного просвітництва несуть загрози втрати частини природоохоронних територій у подальшому. Водночас розроблена в Україні національна система ЦСР (Президент України, 2015) забезпечує підґрунтя для подолання описаних загроз соціально-економічного й екологічного характеру та формування науково обґрунтованих засад політики екологічно збалансованого природокористування для гармонійного поєднання інтересів суспільства щодо збереження природних і культурних цінностей природоохоронних територій.

Однак зауважимо, що якісний моніторинг прогресу в досягненні вказаної мети потребує надійного методологічного підґрунтя для оцінювання не лише кількості, але й якості використання територій, що перебувають під природоохоронним управлінням. Ефективність є категорією, яку достатньо складно піддати стандартизованому оцінюванню, особливо в такій багаторівневій еколого-соціально-економічній системі управління, як природоохоронна територія. Переважна більшість наукових досліджень щодо ефективності природоохоронних територій у контексті концепції сталого розвитку сконцентрована на питаннях результативності природоохоронних заходів на природоохоронних

територіях (Orsi et al., 2013; Kabisch et al., 2016; Бабчинська, 2020) або оцінюванні екосистемних послуг (García et al., 2012; УкрНЦЕМ, 2017; Costanza, 2020; Чумаченко et al., 2022), а не власне на ефективності чи потенціалі їх використання. Лише поодинокі дослідження орієнтовані на виявлення соціальних проявів ефективності систем управління природоохоронними територіями (Palomo et al., 2014; Ciro et al., 2019; Borrie et al., 2022).

Українським законодавством, яке регулює функціонування природно-заповідного фонду України, питання ефективності управління природоохоронними територіями не регламентовані, акцентується лише на забезпеченні екологічного компоненту управління (Закон України, 2025). Між тим, IUCN наголошує на важливості саме ефективного розвитку природоохоронних територій як середовища забезпечення збереження різноманіття, покращення умов життя місцевих громад і стимулювання сталого розвитку (IUCN, 2022). Втім, презентуючи таку позицію, IUCN не пропонує точних інструментів вимірювання ефективності розвитку природоохоронних територій. Натомість, у якості глобального орієнтиру результативності екологічного управління, IUCN розробив Стандарт сталого розвитку Зеленого списку, тобто електронного реєстру природоохоронних територій, у систему управління якого запроваджено стандарт якості щодо покращення продуктивності та досягнення цілей збереження (IUCN, 2017). Зокрема, критерій гарантії легітимності відповідає 5, 13 та 16 ЦСР і містить індикатори відповідності природоохоронних територій національному законодавству, узгодженості механізмів управління інтересам стейкхолдерів і забезпечення законних інтересів місцевих громад; критерій досягнення прозорості та підзвітності відповідає 12 та 16 ЦСР і забезпечує вимогу доступності та відкритості структур управління і ключових управлінських документів, залучення до суспільно значимих рішень представників стейкхолдерів і місцевих громад, інструменти вирішення суперечливих питань; критерій адаптивності реагування відповідає 12, 15 та 16 ЦСР і визначає використання результатів моніторингових програм для управління та планування, включаючи встановлення (коригування) цілей і завдань (IUCN, 2017).

Загалом, критерії Зеленого списку передбачають наявність в управлінні природоохоронними територіями чітких довгострокових цілей щодо збереження екосистем, заснованих на розумінні їх

природних, культурних і соціально-економічних цінностей і контексту наукового, пізнавального чи комерційного використання. Натомість соціально-економічний аспект управління природоохоронними об'єктами визначається не як інструмент і джерело, а, скоріше, як позитивний чи негативний наслідок природокористування. Відповідаючи 1, 11 та 15 ЦСР, критерії соціально-економічного контексту регламентують збереження культурних, духовних і рекреаційних цінностей, доступ до управління правовласників чи стейкхолдерів та умови організації комерційної експлуатації прилеглих територій. Найбільшу відповідність ЦСР (1-4, 6, 8, 10-15 цілі) рекомендації Зеленого списку виявляють щодо розроблення та впровадження довгострокових стратегій управління природоохоронними територіями, які стосуються довгострокового планування дозволених видів діяльності, знову ж таки з акцентуванням на пріоритетності функцій збереження. Критерії управління в соціально-економічному контексті ґрунтуються на відповідності 6, 8 та 10 ЦСР і передбачають відповідний комплекс управлінського впливу адаптивного характеру (покращений доступ, економічні стимули для місцевих громад, можливості для відпочинку, туризму, працевлаштування, освіти та наукових досліджень). Найбільш наближеним до цілей нашого дослідження є критерій управління використанням ресурсів і відвідуванням природоохоронних територій, який відповідає 4, 8, 12 та 13 ЦСР. Відповідно до цього критерію, дозволена діяльність має бути сумісною зі збереженням основних цінностей природоохоронних територій, а послуги мають задовольняти потреби відвідувачів без нанесення шкоди природоохоронним об'єктам і підтримувати цілі та завдання розвитку природоохоронних територій.

Із представленого аналізу стає зрозуміло, що навіть такий поважний міжнародний регулятор як IUCN, по суті, здійснює підміну понять, акцентуючи увагу не на економічному розумінні ефективності, а на соціальних (меншою мірою на економічних) та екологічних результатах певної господарської (наукової, експлуатаційної, природоохоронної чи комерційної) діяльності на природоохоронних територіях.

Створення й ефективне управління системою природоохоронних територій потребує довгострокового фінансового планування. Належне фінансування дозволяє

природоохоронним територіям утримувати кваліфікований персонал, використовувати сучасне обладнання та забезпечувати інші потреби управління розвитком. В Україні економічними інструментами забезпечення функціонування природоохоронних територій є обґрунтування розвитку, кадастрова й економічна оцінки територій і відповідних об'єктів, диференційоване визначення джерел фінансування (табл. 3.1), застосування податкових пільг, які спрямовуються на забезпечення функціонування природоохоронних територій (Закон України, 2025).

Таблиця 3.1

**Класифікація капітальних інвестицій на охорону
навколишнього середовища природоохоронних територій**

Класифікаційна ознака	Складові ознаки
Джерела фінансування	- кошти Державного та місцевого бюджетів; - власні кошти підприємств і організацій, кредити банків; - міжнародні фонди та невідплатна міжнародна допомога
Напрями природоохоронної діяльності та витрат	- збереження біорізноманіття; - попередження змін клімату; - запобігання забрудненню атмосферного повітря; - забір і очищення стічних вод; - поведження з відходами усіх класів небезпеки; - захист ґрунтів від ерозії та фізичної деградації; - зниження шумового (вібраційного) впливу; - заходи з радіаційної безпеки; - інші види природоохоронної діяльності

Джерело: сформовано авторами за даними (Державна служба статистики України, 2023).

Отже, основою фінансового забезпечення діяльності українських природоохоронних територій є залучення коштів Державного бюджету. Оцінюючи відповідний розподіл Державного бюджету за функціональною класифікацією 0520 «Збереження природно-заповідного фонду в національних природних парках та заповідниках» (рис. 3.2) зауважимо, що набувачем бюджетного фінансування є Міністерство економіки, довкілля та сільського

господарства України, в підпорядкуванні якого перебуває більшість природоохоронних територій, Апарат Державного управління справами, якому підпорядковані Азово-Сиваський національний природний парк (Херсонська обл.), Національні природні парки «Білоозерський» та «Залісся» (Київська обл.) і Національний природний парк «Синьогора» (Івано-Франківська обл.), а також Національна академія аграрних наук України, в управлінні якої перебуває біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонська обл.).

Рис. 3.2. Розподіл видатків Державного бюджету за функціональною класифікацією «Збереження природно-заповідного фонду в національних природних парках та заповідниках» за набувачами у 2017-2024 рр.

Джерело: сформовано авторами за даними (Міністерство фінансів України, 2025).

Загальний рівень видатків із Державного бюджету на підтримання функціонування природоохоронних територій коливався на рівні від 0,03 % (2022-2024 рр.) до 0,05 % (2019 р. та 2021 р.). Збільшення видатків у 2019 р. логічно пояснюється активізацією євроінтеграційного руху економічної системи України та, відповідно, намаганням наблизити вітчизняну систему природокористування до міжнародних і європейських стандартів

якості. Разом з тим, після початку повномасштабної війни з Державного бюджету не фінансувались заходи з реалізації пріоритетів розвитку сфери охорони природного середовища, хоча інші показники бюджетного фінансування стабільно зростали (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Видатки з Державного бюджету України на фінансування діяльності природоохоронних територій у 2017-2024 рр. (млн грн)

Найменування видатків	Роки								Абс. відх., ±	Темпи змін, %
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024		
Збереження природно-заповідного фонду	332,3	385,4	501,1	561,6	719,8	857,3	848,4	1136,0	803,7	341,8
Здійснення природоохоронних заходів	360,3	361,1	423,4	16,5	165,9	228,6	111,0	75,1	-285,2	20,8
Наукова та науково-технічна діяльність	25,7	31,8	34,5	56,1	56,9	91,8	55,3	58,0	32,3	225,4
Підвищення кваліфікації, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів	23,7	26,6	28,7	47,7	45,6	55,3	46,7	53,0	29,3	224,0
Реалізація пріоритетів розвитку	1,0	1,0	0,5	0,5	0,5	—	—	—	x	x
Всього видатків	743,0	805,8	988,2	682,4	988,7	1232,9	1061,5	1322,1	579,1	177,9

Джерело: сформовано і розраховано авторами за даними (Міністерство фінансів України, 2025).

Іншим джерелом фінансування природоохоронних територій є власні кошти розташованих на них підприємств та організацій. Кабінетом Міністрів України чітко визначено перелік платних

послуг, які можуть надаватись бюджетними установами природно-заповідного фонду (КМУ, 2024), доходи від яких природоохоронні території можуть використовувати відповідно до власних кошторисів. Такі послуги включають забезпечення рекреаційної та туристичної діяльності, організацію природоохоронних й освітніх заходів, реалізацію продукції тваринництва та рослинництва, виготовлення і продаж предметів декоративно-прикладного мистецтва, послуги ландшафтного планування тощо.

Основними напрямками науково-технічної діяльності на природоохоронних територіях, відповідно до законодавства, є організація моніторингу за динамікою природних об'єктів, екосистем і клімату, інвентаризацію об'єктів флори, фауни й інших природних середовищ, дослідження історико-культурних цінностей, створення наукових баз даних, інформаційних систем і розроблення наукових рекомендацій щодо збереження та відтворення цінностей природоохоронних територій, а також щодо умов здійснення просвітньої, наукової, рекреаційної й інших дозволених видів діяльності (Міністерство екології та природних ресурсів України, 2015). Для цього в межах природоохоронних територій створюються наукові або науково-технічні ради, до яких включаються керівники установ та працівники окремих підрозділів. Разом із бюджетними коштами, доходи від здійснення науково-технічної та іншої дозволеної діяльності (додаток Б, табл. Б.3) складають дохідну частину кошторисів природоохоронних територій (рис. 3.3).

Кількість штатних працівників бюджетних установ на природоохоронних територіях щороку зростає, хоча залишається традиційно низькою. Так, у 2014 р. в усіх бюджетних установах на природоохоронних територіях працювало лише 92 працівники для забезпечення діяльності з охорони та використання природних і культурних цінностей, а до 2024 р. їх чисельність зросла до 350. Зважаючи на те, що на початок 2024 р. у різних регіонах України функціонувало 660 природоохоронних територій загальнодержавного значення (додаток Б, табл. Б.2), очевидно, що в даному випадку слід говорити навіть не стільки про нереалізований потенціал управління, скільки про суттєвий організаційний недолік або про намагання значної частини природоохоронних територій протистояти вимогам щодо прозорості та підзвітності.

Рис. 3.3. Формування дохідної частини кошторисів установ на природоохоронних територіях України у 2017-2023 рр.

Джерело: сформовано за даними (Державна служба статистики України, 2025; Міністерство фінансів України, 2025).

Бюджетні установи, які забезпечують функціонування і розвиток природоохоронних територій, не націлені на отримання надприбутків, однак показово, що обсяги реалізованої продукції в перерахунку на 1 працюючого на природоохоронних територіях за весь період спостереження коливались у межах 0,08-0,2 млн грн (додаток Б, табл. Б.3), тоді як у цілому по Україні цей показник щороку збільшувався і становив у 2015 р. 0,5 млн грн, у 2019 р. – 1,2 млн грн, і навіть під час війни зріс до 1,8 млн грн (2023 р.). Вказане, очевидно, є наочним підтвердженням системної неефективності господарської діяльності установ з охорони та використання природних і культурних цінностей природоохоронних територій (додаток Б, табл. Б.4, табл. 3.3).

Зауважимо, що серед господарюючих суб'єктів на українських природоохоронних територіях немає представників великого бізнесу. Діяльність із охорони та використання природних цінностей природоохоронних територій здійснюється середніми (сукупний прибуток у 2022 р. становив 2,1 млн грн, сукупний збиток у 2023 р. – 150,5 тис. грн) і малими (сукупний збиток

становив 45,7 млн грн у 2022 р. та 29,7 млн грн у 2023 р.) підприємствами, а діяльність із охорони та використання культурних цінностей – лише малими підприємствами (сукупний збиток становив 23,9 млн грн у 2022 р. та 21,3 млн грн у 2023 р.). Зрозуміло, що під час повномасштабної війни збитковість діяльності у сфері заповідної справи значною мірою визначається військовими втратами (тимчасова окупація, бойові дії, порушення господарських зв'язків і логістичних шляхів, зниження споживчого інтересу до послуг тощо). Водночас аналіз показує, що і в попередні періоди господарська діяльність здійснювалась неефективно.

Таблиця 3.3

**Фінансові результати установ на природоохоронних територіях
у 2017-2023 рр. (млн грн)**

Показники	Роки						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	24,2	28,7	38,6	40,9	45,1	29,2	29,4
Інші операційні доходи	33,7	36,2	51,5	72,3	48,9	72,8	74,8
Інші доходи	6,4	11,0	7,3	8,0	11,1	13,6	20,6
Разом чисті доходи	64,2	75,9	97,4	121,2	105,1	115,6	124,8
Операційні витрати	65,3	78,0	102,5	136,2	98,9	146,5	131,9
Інші витрати	3,5	7,0	16,5	21,9	16,6	35,2	43,6
Витрати усього	69,0	85,2	119,6	159,1	116,4	183,0	176,0
з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	10,9	19,0	20,6	23,6	19,9	34,6	26,1
Чистий прибуток (збиток)	-0,4	-3,8	-12,9	-20,5	14,1	-39,3	-23,4

Джерело: сформовано та розраховано авторами за даними (Державна служба статистики України, 2025).

Стан лісостепових і морських екосистем, а також об'єктів природно-заповідного фонду в районах активних бойових дій і на прифронтових територіях є вкрай екологічно небезпечним з огляду на розміщення атомних електростанцій, морських портів, підприємств хімічної, нафтопереробної та металургійної галузей, численні пошкодження очисних споруд і систем водопостачання, а також хімічне забруднення ґрунтів і вод у межах природоохоронних територій унаслідок обстрілів, пожеж і потрапляння нафтопродуктів. Усе це спричинило виснаження або навіть

знищення рідкісних видів флори та фауни. Так, у 2023 році в Україні було зафіксовано 743, а у 2024 році – 450 випадків потенційної шкоди довкіллю (рис. 3.4). Відтак розроблення програм післявоєнного відновлення українських екосистем має спиратися на детальний комплексний аналіз кожної постраждалої природоохоронної території, оцінку рівня забруднення та визначення можливостей і доцільності очищення або консервації територій шляхом мінімізації антропогенного впливу й відмови від комерційного, у тому числі туристичного, використання.

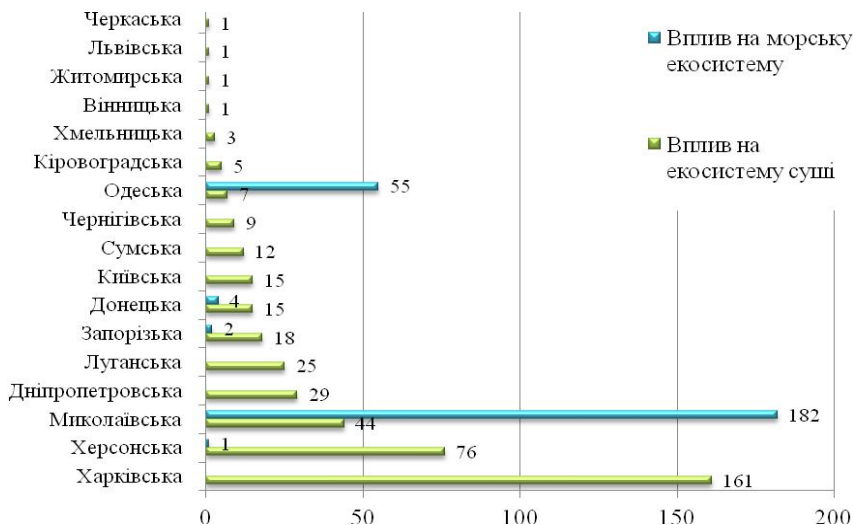

Рис. 3.4. Кількість випадків нищівного впливу війни на екосистему природоохоронних територіях різних областей України у 2024 р.

Джерело: побудовано за даними (Екодія, 2025).

Відновлення туристичної діяльності на природоохоронних територіях має будуватися на засадах сталого розвитку з урахуванням потреб мандрівників у безпеці, доступності та належному рівні комфорту під час споживання туристичних послуг. Зокрема, розвиток транспортних маршрутів доцільно здійснювати з використанням принципів мультимодальності, створюючи передумови для екологічно відповідального й

багатофункціонального використання відновленої інфраструктури. У процесі спорудження нових і реконструкції пошкоджених засобів розміщення варто максимально урізноманітнювати джерела виробництва енергії та збільшувати частку відновлюваних ресурсів в енергетичному балансі, що сприятиме підвищенню енергонезалежності туризму на природоохоронних територіях і ефективнішому досягненню кліматичних орієнтирів. Водночас надзвичайно важливо, щоб поряд із програмами відбудови туристичної інфраструктури реалізовувалися комплексні заходи з відновлення екосистем природоохоронних територій, які зазнали руйнувань унаслідок воєнних дій. У межах проєктів реконструкції слід також передбачати фінансування впровадження цифрових систем моніторингу стану атмосферного повітря, водопостачання та водовідведення.

Суттєвим системним чинником, що стримує ефективне відновлення туризму на природоохоронних територіях, залишається інфраструктурна недосконалість туристичного обслуговування. Вона проявляється, зокрема, у дефіциті якісної туристичної інформації, застарілих підходах до категоризації готелів і інших засобів розміщення, а також у відсутності автоматизованої системи збору й аналізу туристичної статистики, яка дала б змогу об'єктивно оцінювати стан галузі, її доходи та витрати і використовувати ці дані для формування національної туристичної політики. Реалізація завдань із модернізації інфраструктурного забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях істотно ускладнюється масштабними воєнними руйнуваннями, сукупний обсяг яких, за оцінками Київської школи економіки (KSE), перевищує 4 млрд дол. США (Андрієнко et al., 2024) (табл. 3.4).

Загалом інфраструктурні збитки туристичної сфери, спричинені війною, мають значно ширший масштаб, оскільки вони посилюються руйнуванням суміжних інфраструктурних елементів, зокрема транспортної, медичної, рекреаційної сфер, систем зв'язку та комунікацій, а також закладів харчування. Наразі відомості щодо кількості зруйнованих і пошкоджених об'єктів як готельного господарства, так і об'єктів, опосередковано пов'язаних із туристичною діяльністю, залишаються фрагментарними й несистематизованими.

Таблиця 3.4

Кількість випадків пошкоджених внаслідок війни об'єктів туристичної та дотичної інфраструктури в Україні у 2024 р.

Інфра-структурні об'єкти	Первісна кількість (од.)	Зруйновано (од.)	Ушкоджено (од.)	Збитки (млрд дол. США)
Культурні	34340	541	3380	3,0
Спортивні	16199	59	284	0,6
Релігійні	дані відсутні	64	335	0,1
Туристичні	дані відсутні	50	114	0,1
Разом		714	4113	4,0

Джерело: сформовано за даними (Андрієнко et al., 2024).

Накопичена інформація потребує ґрунтовної перевірки та верифікації з використанням різних джерел, зокрема даних місцевих органів влади, Державної служби статистики України та волонтерських ініціатив. У зв'язку з цим подолання проблеми вимагає комплексного підходу, що забезпечив би міжсекторальну координацію процесів відновлення в різних галузях із урахуванням потреб та пріоритетів сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Враховуючи результати нашого аналізу, зауважимо, що соціально-економічна й екологічна роль державного управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях має забезпечуватись відповідними завданнями та функціями (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Ролі державного управління у забезпеченні сталого туризму на природоохоронних територіях

Роль	Функція управління	Інструменти забезпечення
(1)	(2)	(3)
Екологічна	Розроблення й імплементація стандартів охорони природи	Адаптація міжнародних вимог (IUCN, ETIS, GSTC) до національного законодавства та управлінських практик
	Створення системи екологічного моніторингу	Забезпечення інституційної координації для проведення регулярних вимірювань стану екосистем, впливу туризму на біорізноманіття, визначення навантаження на ґрунти, водні ресурси, флору та фауну

продовження табл. 3.5

(1)	(2)	(3)
	Екологічна експертиза туристичних проєктів	Включення обов'язкового оцінювання впливу на довкілля при плануванні нових туристичних об'єктів чи маршрутів
	Захист екосистем від перевантаження	Впровадження механізмів обмеження туристопотоку, зонування природоохоронних територій, запровадження «екологічних квот»
Економічна	Фінансово-бюджетне стимулювання	Підтримання екологічно орієнтованих туристичних бізнесів через податкові пільги, гранти й інвестиційні програми
	Модернізація інфраструктури	Державні інвестиції у стійку транспортну, енергетичну та туристичну інфраструктуру (еко-транспорт, енергоефективні об'єкти)
	Підтримка місцевих громад	Забезпечення економічної вигоди для територіальних громад шляхом залучення їх до управління туристичними ресурсами та створення нових робочих місць
	Розвиток державно-приватного партнерства (ДПП)	Формування спільних інвестиційних моделей між державою та приватним сектором для розвитку сталих туристичних дестинацій
Соціальна	Формування екологічної свідомості	Реалізація освітніх програм і комунікаційних кампаній для туристів і місцевих мешканців.
	Залучення громад до управління	Впровадження моделей партисипативного управління, де громади беруть участь у плануванні, моніторингу та розподілі вигід від туризму
	Збереження культурної спадщини	Інтеграція елементів нематеріальної та матеріальної культурної спадщини у туристичні маршрути з одночасним захистом автентичності
	Соціальний моніторинг	Відстеження впливів туризму на якість життя місцевих громад, рівень підтримки туризму населенням, туристичний досвід і задоволеність відвідувачів

Джерело: сформовано авторами.

Із точки зору людської свідомості, цінності невикористання є, скоріше, екзистенційними, а отже – предметом всебічного розгляду науковців не стільки економічного, скільки філософського спрямування. Однак, усвідомлення людством необхідності захисту природного середовища і, як наслідок, формування мереж захисту у формі природоохоронних територій, на яких одночасно із еколого-захисною та науково-технічною діяльністю, спрямованою на цілі збереження, провадиться комерційна діяльність, зумовлює необхідність певного міжпредметного аналізу. Включення екологічно значимих природних територій у національну мережу природоохоронних територій указує на ментальну готовність нації до захисту цінностей невикористання екологічного чи культурного характеру з високою неспоживчою вартістю, оскільки вони відіграють значиму роль у розвитку національної свідомості, культури й ідентичності. Усвідомлення необхідності якісного сприйняття нематеріальних природних і культурних цінностей є джерелом формування пріоритетності неспоживчого підходу до управління природоохоронними територіями.

Отож, функціонування природоохоронних територій може принести користь місцевим громадам, зменшуючи рівні безробіття та бідності, але так само вони можуть закрити місцевим громадам доступ до природних ресурсів або можливостей розвитку через обмеження розвитку інфраструктури, заборону чи обмеження ведення сільського господарства, лісозаготівлі чи видобутку корисних копалин. Тому стрімке розширення природоохоронних територій, попри значний потенціал природозбереження, несе загрози виникнення соціальних конфліктів у місцевих громадах. Відтак реалізація потенціалу природоохоронних територій на принципах сталого розвитку потребує пошуку компромісів між ефективністю захисних функцій і комерційним використанням природних ресурсів.

3.2. Тенденції розвитку туризму на природоохоронних територіях України

Основною метою функціонування природоохоронних територій є збереження ендемічних особливостей, культурної спадщини й атмосфери певного територіального утворення для задоволення як теперішнього, так і майбутніх поколінь. Хоча

ініціатива створення природоохоронних територій є зазвичай прерогативою уряду, спрямованою на збереження певного типу біофізичного процесу чи стану (популяцій дикої природи, середовищ існування, природного ландшафту тощо) або культурної спадщини, водночас органи управління природоохоронними територіями є відповідальними користувачами, в компетенцію і обов'язки яких входить забезпечення ефективного та сталого планування, у т. ч. розвитку туризму відповідно до вимог чинного законодавства. Належне управління туризмом на природоохоронних територіях дозволяє відвідувачам відчувати природу навколишнього середовища та водночас дізнатися про важливість її збереження. Важливими елементами такого управління є оцінювання ризиків для безпеки відвідувачів, а також оцінювання якості послуг для пом'якшення впливу на дику природу, флору, фауну та місцеві громади природоохоронних територій.

Туризм як форма суспільного використання природоохоронних територій є, таким чином, однією з гармонійних цілей їх розвитку. Туристи відвідують природоохоронні території для задоволення власних потреб у «спілкуванні» з живою природою або традиціями чи соціокультурним надбанням, отримуючи вигоду від розуміння та сприйняття отриманих цінностей, водночас підтримуючі такі цінності.

Функціонування у динамічному соціально-політичному середовищі зумовлює не лише особливості поточного управління, але й довгострокове планування Національних природних парків та інших природоохоронних територій. Багато факторів впливають на здатність нації створювати й управляти своєю природною та культурною спадщиною, наприклад демографічна структура населення, економічні умови, вимоги до якості життя, ефективність роботи уряду, технологічні зміни, природні катаклізми, війни та тенденції міжнародного туризму. Водночас ключовим інституційним механізмом, що використовується урядом України для забезпечення природоохоронної діяльності є формалізація статусу об'єктів природно-заповідного фонду, який є власністю українського народу (Закон України, 2025). Попри зусилля IUCN (IUCN, 2003, 2017, 2022, 2024), Європейського агентства з охорони навколишнього середовища (European Environment Agency, 1999), більшість країн використовують суверенні підходи до управління

природоохоронних територій, залучаючи як державні інституції, так і неурядові організації. Пропоновані ними адміністративні рішення, тим не менше, стратегічно націлені на збільшення громадського використання природоохоронних територій. Зокрема, в Україні умови збереження та відновлення природоохоронних територій загальнодержавного значення, їх науковий профіль і режим функціонування визначаються Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України як центральним органом виконавчої влади, що формує та реалізує політику у сфері охорони природного середовища, для природоохоронних територій місцевого значення цю діяльність покладено на обласні державні (військові) адміністрації (Закон України, 2025). Відтак існує гостра необхідність виявлення основних значущих тенденцій у політичному, соціальному, демографічному та технологічному секторах, які виникають у відповідь на зміни соціальних потреб та екологічних умов і впливатимуть на планування еколого-захисних заходів, вимагаючи управлінських реакцій передовсім у середньостроковій перспективі, забезпечуючи екосистемам можливості отримання переваг, пов'язаних із туризмом.

Насамперед слід відзначити безупинне зростання туристичної зацікавленості до відвідування природних та історико-культурних об'єктів на природоохоронних територіях. Так, наприклад, за інформацією Херсонської обласної державної адміністрації, у 2019 р. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна НААН України відвідали 88,7 тис. туристів, у 2020 р. – 97,5 тис. туристів, а доходи від надання послуг цим суб'єктом природно-заповідного фонду становили 8,3 млн грн у 2019 р. та 9,7 млн грн у 2020 р. Водночас протилежна ситуація із відвідуванням другого біосферного заповідника області – Чорноморського, який у 2019 р. відвідало 2218 туристів, а у 2020 р. – лише 400. Отож, попри те, що в заповіднику функціонує екологічний центр й організовано туристичні екологічні стежки, доходи від надання послуг цим біосферним заповідником у 2019 р. становили 40,5 тис. грн, а у 2020 р. – лише 5,7 тис. грн.

Суб'єктами природоохоронної діяльності на природоохоронних територіях державного значення у 2020 р. було укладено 259 договорів про рекреаційну діяльність із 101 туристичними підприємствами-юридичними особами та 131 ФОП на загальну суму понад 1,7 млн грн (Державна регуляторна служба

України, 2021). Насправді такий обсяг надходжень є надзвичайно низьким у порівнянні із загальним обсягів надходжень установ на природоохоронних територіях за класом економічної діяльності «Функціонування ботанічних садів, зоопарків і природних заповідників» від реалізації туристичного продукту (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Показники діяльності суб'єктів господарювання на природоохоронних територіях щодо пропозиції туристичного продукту «Спортивні та рекреаційні послуги» у 2014-2022 рр.

Показники	Роки								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість суб'єктів господарювання, од.	17	23	32	34	38	41	43	39	34
Кількість зайнятих працівників, ос.	52	68	137	217	313	д.в.	331	395	236
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн	4,9	7,0	26,5	34,2	42,4	д.в.	40,3	58,0	14,5
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн	1,7	3,0	16,7	30,0	37,7	д.в.	78,2	н.о.	н.о.
Частка підприємств, які одержали прибуток, до загальної кількості, %	д.в.	71,4	72,7	53,8	76,9	д.в.	40,0	54,5	71,4
Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності	д.в.	-2,6	-18,3	-22,9	-29,5	д.в.	-19,6	21,6	-31,4

Примітки: д.в. – статистичні дані відсутні.

Джерело: сформовано авторами за даними (НТОУ, 2023).

Як видно з наведених статистичних даних, до повномасштабної війни кількість суб'єктів економічної діяльності, які займалися організацією відпочинку та рекреації на природоохоронних територіях щороку зростала. Після кризи туристичної галузі у 2019 р. через пандемію, зацікавленість у туристичних відвідуваннях природоохоронних територій стрімко зросла, у 2021 р. навіть було подолано стабільну збитковість діяльності, однак через повномасштабну війну у 2022 р. відбулось різке падіння обсягів реалізації туристичних послуг.

Попри те, що більшість суб'єктів господарювання, які надавали туристичні послуги на природоохоронних територіях, стабільно отримували прибуток, у цілому ця діяльність виявилась збитковою. Насамперед це пов'язано із застарілими моделями ціноутворення, які регулюються не ринковими механізмами, а нормами ще 1996 р., які передбачають використання спеціальних коефіцієнтів для визначення оплати за туристичну послугу на природоохоронних територіях (КМУ, 2025).

$$P_{тур} = k_1 \cdot k_2 \cdot C, \quad (3.1)$$

де k_1 – коефіцієнт співвідношення територій та об'єктів природоохоронних територій і категорій ландшафтних комплексів (рівнинні чи гірські з відповідними підкласами); k_2 – коефіцієнт співвідношення територій та об'єктів природоохоронних територій і категорій рекреаційних територій (для короткочасної чи тривалої рекреації з відповідними підкласами); C – собівартість туристичної послуги.

$$C = B_{\Pi} + B_{нз} + B_H, \quad (3.2)$$

де B_{Π} – прямі витрати на організацію і надання туристичних послуг; $B_{нз}$ – витрати на природоохоронну діяльність, безпосередньо пов'язану із туристичним обслуговуванням у межах природоохоронної території; B_H – непрямі витрати на утримання рекреаційної території на природоохоронній території.

Таким чином, механізм визначення ціни за надану туристичну послугу на природоохоронній території є доволі трудозатратним, потребуючи визначення складних співвідношення територій та об'єктів природно-заповідного фонду із категоріями ландшафтних комплексів і рекреаційних територій, натомість під час ціноутворення поза увагою залишаються питання цінності, унікальності, можливостей відтворення та розвитку природних ресурсів на природоохоронних територіях. Лише в 2022 р. колишнє Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України сформувало положення про рекреаційну діяльність на природоохоронних територіях, яким визначило напрями розвитку туризму в природному середовищі з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів (Міністерство екології та природних ресурсів України, 2015), проте в цьому документі відсутні рекомендації щодо методик ціноутворення за туристичне використання об'єктів природоохоронних територій.

Вагомою тенденцією розвитку туризму на природоохоронних

територіях є поширення практики стандартизації та сертифікації об'єктів туристичної інфраструктури для забезпечення належної якості туристичного продукту. Поєднання туристичного обслуговування та природоохоронної діяльності надає унікальні можливості для туризму на природоохоронних територіях, водночас посилюючи роль якості в процесах створення і реалізації туристичних послуг. Визначальною особливістю туристичного продукту є одночасність створення та споживання, отож туристичні підприємства не мають можливості коригування результатів власної політики взаємодії з відвідувачами, а відтак намагаються прагнути досконалості на всіх етапах реалізації туристичного продукту.

Визначальним фактором рівня якості в туризмі на природоохоронних територіях є споживач, який орієнтується на власні культурні чи психологічні здібності й уподобання, формуючи особистісний висновок щодо рівня якості отриманої туристичної послуги за суб'єктивною оцінкою рівня особистої задоволеності, приділяючи увагу як технічному компоненту якості, так і її функціональній складовій. Вказаний суб'єктивізм призводить до необхідності пошуку й удосконалення методів оцінювання якості для якомога повнішого охоплення різноманітних споживацьких уявлень та оціночних суджень, а загальноприйнятї методики оцінювання якості в туризмі потребують перегляду для врахування особливостей організації туризму на природоохоронних територіях.

Для визначення рівня задоволеності туристів послугами ми модифікували методику SERVQUAL (рис. 3.5), використовуючи принципи оцінювання 10 параметрів, що охоплювали найважливіші критерії під час перебування на природоохоронних територіях та формування туристичних очікувань:

- якість організації тимчасового розміщення, у т. ч. естетичність і пристосованість домогосподарств до надання туристичних послуг та стан туристичних об'єктів на розташованих поблизу природоохоронних територій;
- якість організації харчування;
- якість організації інтеграційних програм на природоохоронних територіях (пішохідні та велосипедні маршрути, екскурсійний супровід, залучення до пізнавальних програм і природоохоронних заходів тощо);
- прийнятність рівня цін на проживання, харчування, прокат туристичного спорядження, екскурсійного обслуговування.

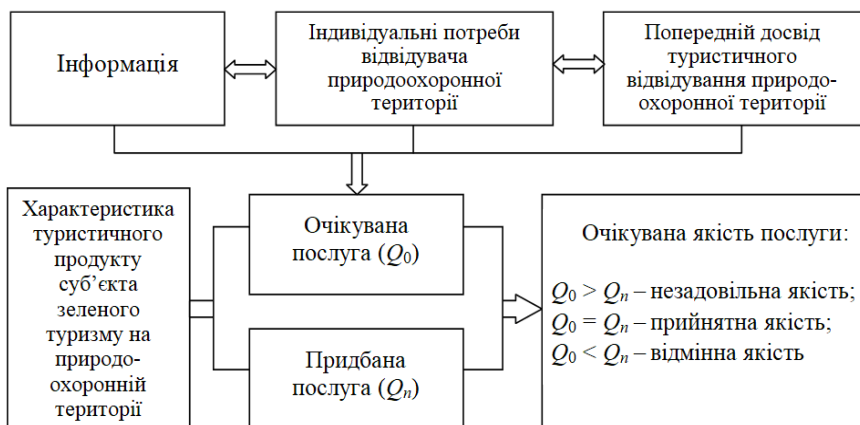

Рис. 3.5. Сприйняття якості туристичних послуг за моделлю SERVQUAL

Джерело: власна розробка авторів.

Розглядаючи організацію туризму на природоохоронних територіях з огляду на системний підхід до сталого розвитку, зазначимо, що індустрія туризму залучає до обслуговування туристів велику кількість суб'єктів господарювання суміжних галузей.

Отож, організацію туризму доцільно розглядати як симбіотичну систему виробництва специфічних продуктів і послуг, зорієнтованих на задоволення очікувань споживачів та одночасне забезпечення природоохоронних пріоритетів. При цьому, кожна залучена підсистема має власну функціональну специфіку, що в кінцевому підсумку відображається на забезпеченні якості кінцевого туристичного продукту.

Іншим спонукальним чинником для запровадження систем стандартизації та сертифікації є наявність значної кількості нематеріальних компонентів туристичного продукту на природоохоронних територіях, сприйняття яких із боку туристів складно визначити наперед. Це питання психосоціального характеру вирішується надавачами туристичних послуг зазвичай за рахунок втілення програм управління враженнями клієнтів чи формування їх поведінкових моделей. Крім того, туристичний продукт, який пропонується відвідувачам природоохоронних територій, зазвичай має складну багатоланкову конструкцію, отож,

нехтування питаннями забезпечення якості обслуговування на будь-якій із ланок може спричинити до негативного сприйняття не лише конкретного турпродукту, але й природоохоронних територій у цілому.

Таким чином, у контексті поширення стандартизації та сертифікації гостро постає питання розвитку національної системи якості в туризмі. Управління якістю є одним із найважливіших елементів управління розвитком туризму, який потребує системності у плануванні, формуванні та реалізації завдань і контролюванні результатів діяльності суб'єктів туристичної діяльності на природоохоронних територіях. У системі міжнародних стандартів відображено основні принципи формування політики управління якістю: спрямованість на задоволення потреб споживачів, залучення всіх працівників у процеси управління якістю, безупинне вдосконалення процесів і продуктів, прийняття обґрунтованих управлінських рішень, формування взаємовигідних відносин зі стейкхолдерами (Болквадзе & Козак, 2020).

Зазначимо, що туристична діяльність в Україні регламентується низкою орієнтованих на євроінтеграційні процеси галузевих стандартів (додаток В, табл. В.1), які певним чином регулюють можливості впливу туристичної діяльності на довкілля (УкрНДНЦ, 2018). Слід вказати, що діяльність із гармонізації національних стандартів з інтернаціональними стандартами системи ISO є доволі новим явищем для туристичної галузі України, тому значна їх частина все ще ґрунтується на положеннях ДСТУ, а не ISO. Зокрема, з чотирьох стандартів, які регламентують засоби розміщення, гармонізація відбулась лише до ДСТУ ISO/TS 13811:2016 (ISO/TS 13811:2015, IDT) «Туризм та пов'язані з ним послуги. Інструкція з розроблення екологічних специфікацій щодо розміщення закладів». Натомість стандарти, якими визначаються терміни у нормативних документах щодо сертифікації послуг з тимчасового розміщення і категоризації готелів та інших об'єктів (ДСТУ 4527:2006; ДСТУ 4268:2003; ДСТУ 4269:2003), потребують перегляду описаних норм і вимог для забезпечення міжнародних вимог до якості туристичного обслуговування (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Міра відповідності національних стандартів у сфері туризму
інтернаціональним нормам ISO станом на кінець 2024 р.**

Напрямок регулювання	Кількість галузевих стандартів	З них приведено у відповідність до європейських норм
Вимоги до окремих туристичних послуг	11	10
Вимоги до засобів розміщення	4	1
Вимоги до закладів ресторанного господарства	2	0
Вимоги до професійної підготовки кадрів	1	1
Вимоги щодо туристично-екскурсійного обслуговування	5	1
Вимоги до туристичних інформаційних офісів	1	1
Вимоги та специфікації для людей з інвалідністю й інших маломобільних груп населення	2	2
Туризм пригодницький	3	3
Технічні умови щодо туристичного спорядження	5	3

Джерело: систематизовано авторами за матеріалами (Міністерство економіки України, 2024).

Розвиток євроінтеграційних процесів і вимоги сталого розвитку до туристичної діяльності на природоохоронних територіях зумовлюють необхідність постійного покращення організації послуг тимчасового розміщення, що потребує забезпечення відповідності готелів і подібних закладів державним стандартам. Однак, на сьогодні регламентовано лише загальні вимоги з безпеки туристів.

Ще гіршою є ситуація із державними стандартами, які регламентують вимоги до закладів ресторанного господарства, оскільки жоден із них досі не орієнтований на міжнародний рівень якості туристичного обслуговування. Державними стандартами визначається лише клас закладу, його тип і функціональне призначення. Важливим забезпечувальним елементом для якості туристичного обслуговування на природоохоронних територіях є частка трансферних перевезень. Попри активний розвиток цього

напрямку, в Україні він взагалі не сертифікується, що не може гарантувати високу якість таких послуг. Тим не менше, зростання комфортності транспортного забезпечення призводить до збільшення туристичного попиту на природоохоронних територіях, які розташовані далеко від місця проживання споживачів.

Отож, управління розвитком природоохоронних територій має охоплювати відслідковування пасажиропотоків і розвитку транспортної інфраструктури для виявлення тенденцій подорожей і належного планування туристичних потоків. Зростання транспортної доступності зумовлює також збільшення зусиль менеджменту природоохоронних територій щодо забезпечення особистої безпеки туристів. Водночас зростання кількості туристичних відвідувань зумовлює процеси постійного вдосконалення інформаційних систем природоохоронних територій. Розвиток цифровізації відкриває відвідувачам природоохоронних територій віртуальний доступ до цифрової інформації в реальному часі. Використання систем географічного позиціонування (GPS) дозволяє відвідувачам точно визначати місцезнаходження туристичних об'єктів на природоохоронних територіях, а використання Інтернет-технологій дозволяє здійснювати онлайн-спілкування в режимі реального часу або бронювання ексклюзивних можливостей для подорожі. При цьому, онлайн-зворотній зв'язок менеджменту природоохоронних територій із туристичними підприємствами чи безпосередньо з потенційними туристами дозволяє достатньо достовірно оцінити розмір і розподіл надходжень та витрат щодо пропонованих туристичних програм, визначити міру споживчої привабливості певного туристичного продукту та своєчасно коригувати програми для відвідувачів.

Основою інформаційного забезпечення туризму на природоохоронних територіях є Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, який почав формуватись у 2005 р. відповідно до програми формування національної екологічної мережі з урахуванням рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, яка передбачала зміни у структурі земельного фонду України (Єдиний державний вебпортал відкритих даних, 2024). Зрозуміло, що норми 2005 р. не могли у наступних роках задовольнити вимоги сучасного цифровізованого суспільства щодо належної якості інформаційних мереж. У 2024 р. було затверджено

сучасні правила складання державного кадастру природоохоронних територій із використанням індивідуальних ідентифікаторів територій та об'єктів природно-заповідного фонду для забезпечення оцінювання їх складу, стану та перспектив розвитку щодо охорони і використання (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2024). Завданнями реєстру є:

- формування електронного документа первинного обліку й архівування документів щодо основних характеристик природоохоронних територій і природоохоронних об'єктів;
- визначення чітких меж, функціональних зон і режимів використання природоохоронних територій;
- накопичення інформації щодо біорізноманіття природоохоронних територій і об'єктів;
- накопичення інформації про основні характеристики розвитку природоохоронних територій;
- формування даних таксономічного переліку;
- формування даних про туристичні маршрути або еколого-освітні стежки, екологічні центри, музеї природи, постійні чи мобільні виставки;
- формування бази даних працівників установ на природоохоронних територіях (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2024).

Природоохоронні території традиційно використовуються як регіональні, національні та міжнародні центри екологічної освіти, розповсюдження природознавчої, еколого-біологічної, краєзнавчої, історико-культурної інформації, організації екскурсій і маркованих екологічних стежок. У 2020 р. значного розповсюдження отримала відносно нова для України, але поширена в країнах ЄС практика створення та просування туристичних магнітів. Концепт цієї ідеї як туристичної атракції з ядром в об'єктах соціокультурної чи історичної (подекуди релігійної) спадщини виявився надзвичайно популярним для природоохоронних територій України, і на сьогодні Державне агентство розвитку туризму України зібрало колекцію з понад 170 туристичних магнітів (табл. 3.8), довкола яких розвивається (або планується) сучасна туристична інфраструктура. Разом з тим, використання туристичного магніту є законодавчо невизначеним, а отже, не існує регламентації та чіткого визначення відповідності туристичного обслуговування параметрам якості.

Таблиця 3.8

Концентрація туристичних магнітів України станом на початок 2024 р.

Туристичні об'єкти	Туристичні регіони						Всього
	Центр	Захід	Південь	Крим	Північ	Схід	
Палаці та фортифікаційні споруди	1	17	1	3	2	1	25
Музеї	5	2	2	—	3	1	13
Заповідники та національні парки	8	8	5	1	12	8	42
Природні об'єкти	12	16	12	1	2	5	48
Релігійні об'єкти	2	6	—	—	4	—	12
Культурно-туристичні об'єкти	4	11	6	—	4	5	30
Разом	32	60	26	5	27	20	170

Джерело: сформовано авторами за матеріалами (ДАРТ, 2023а).

Планування розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях планується на можливості використання місцевого потенціалу, що, своєю чергою, дозволяє стимулювати економічний розвиток місця призначення та забезпечує накопичення позитивних ефектів у межах територіальних громад.

Для прикладу розглянемо результативність розвитку туризму на природоохоронних територіях у Західному (Карпатському) туристичному регіоні України, котрий охоплює Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську і Чернівецьку області та найменше серед усіх туристичних регіонів постраждав внаслідок агресії рф. У 2020 р. Україна підписала з урядами Польщі, Угорщини та Словаччини спільну декларацію про наміри щодо створення макрорегіональної стратегії ЄС для Карпатського регіону (Представництво України при Європейському Союзі, 2020), спрямовану на поживлення транскордонного співробітництва, інституційну співпрацю та реалізацію спільних ініціатив для туристично-рекреаційної розбудови українських Карпат. Крім того, на законодавчому рівні було ухвалено план заходів UNESCO щодо збереження української частини Карпат (КМУ, 2023), який передбачає впровадження

інтегрованої системи управління розвитком Карпатського біосферного заповідника.

Загалом кількість суб'єктів туристичної діяльності в регіоні стабільно зростає незначними темпами, як і обсяги реалізованого туристичного продукту (рис. 3.6).

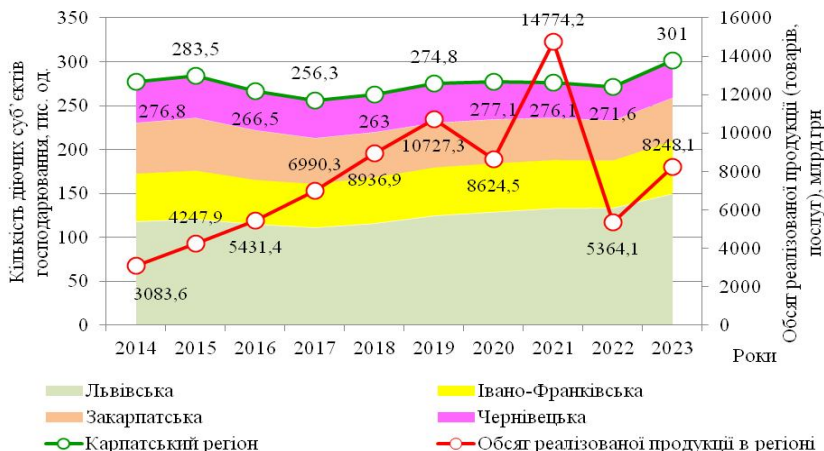

Рис. 3.6. Динаміка основних показників туристичної галузі в Карпатському туристичному регіоні України у 2014-2023 рр.

Джерело: побудовано за даними (Державна служба статистики України, 2025).

Як бачимо, у 2020 р. через пандемію продажі туристичного продукту дещо впали, однак вже у 2021 р. спостерігалось їх суттєве зростання. Друге падіння продажів пов'язано із початком повномасштабної війни, але правильно обрані управлінські стратегії та відносна регіональна безпека сприяли поступовому виправленню ситуації.

Загальна площа Карпатського туристичного регіону становить 56,6 тис. кв. км, (9,4 % площі України), населення на початок 2022 р. становило 5,9 млн ос., рівень зайнятості населення у туризмі становив у 2023 р. становив 4,7 % усіх зайнятих, що на 0,3 % перевищувало відповідний рівень 2021 р. (додаток Г, табл. Г.1). Частка суб'єктів господарювання туристичного напряму в 2023 р. в загальній структурі регіону становила 49,7 % (найбільше у Закарпатській області – 69,9 % всіх суб'єктів економічної діяльності), що значно перевищувало їх частку в 2014-2021 рр. (в середньому на 5,1 %). На туристичну діяльність у регіоні у 2023 р.

припадало 6,5 % всього обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг), тоді як у 2014 р. – лише 1,1 %, а в 2021 р. – 1,4 %. Частка доданої вартості за витратами виробництва, що припадала у 2023 р. на туристичну діяльність, становила 9,1 %, тоді як у 2014 р. лише 0,9 %, а у 2021 р. – 1,3 % (додаток Г, табл. Г.1). Отож, наведені дані свідчать про значну інтенсифікацію туристичної діяльності в цьому регіоні, що підтверджується й обласними стратегіями розвитку, які виокремлюють сталий туризм як пріоритетний напрям. Разом з тим, акцентування суб'єктами туристичної діяльності уваги гостей на природних особливостях українських Карпат, розкриття їх туристичного потенціалу, залучення природоохоронних, етнографічних та історико-культурних компонентів до складу туристичного продукту дозволили в цілому суттєво покращити соціально-економічний стан у кожній із областей регіону.

Таким чином, зростання популярності туристичних відвідувань природоохоронних територій і посилення споживацьких вимог до якості туристичних послуг є основними тенденціями сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. Запровадження міжнародних стандартів управління якістю в туризмі орієнтує туризм на природоохоронних територіях на необхідність системного та прозорого управління якістю послуг, запровадження систем менеджменту якості, організації діяльності з урахуванням потреб та очікувань туристів. Це, своєю чергою, сприяє підвищенню конкурентоспроможності природоохоронних територій і забезпеченню їх сталого розвитку.

3.3. Туризм як чинник сталого розвитку природоохоронних територій України

Розвиток туризму на природоохоронних територіях планується та реалізується насамперед для забезпечення інтересів природоохоронних об'єктів та їх інтеграції в системи забезпечення стратегічного розвитку на регіональному і загальнодержавному рівнях. Отож, галузеві плани розвитку туризму на природоохоронних територіях в ідеалі мають узгоджуватись із стратегіями охорони довкілля, а відтак рекреаційно-туристична діяльність на природоохоронних територіях має чітко орієнтуватись узгоджене досягнення економічної, соціальної й екологічної складових у межах концепції сталого розвитку (Безсмертнюк &

Мельнійчук, 2021). Таким чином, основою цілепокладання туризму на природоохоронних територіях стає мета досягнення оптимального природокористування та максимального природозбереження з одночасним збереженням стабільності соціокультурних і цілісності природних систем.

Оцінюючи географічну концентрацію суб'єктів туристичної діяльності України, можна виокремити 4 історично сформовані регіони:

1. Західний (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Рівненська, Хмельницька області);
2. Північний (м. Київ, Київська, Житомирська, Черкаська, Чернігівська, Вінницька, Кіровоградська області);
3. Східний (Харківська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська області);
4. Південний (АР Крим, Херсонська, Миколаївська, Одеська області).

Соціально-економічне значення туризму визначається, насамперед, кількістю обслугованих туристів. Сучасний стан показників туристичної галузі України щодо туристичних потоків, характеризується нерівномірними темпами розвитку. Статистичний аналіз динаміки туристичних потоків за середнім значенням зростання чи спаду у довоєнний період (рис. 3.7) свідчить про зниження кількості громадян України, які виїжджали за кордон із туристичною метою на 1,6 %, і скорочення в'їзного туризму на 12,1 %, з урахуванням впливів війни зниження кількості туристів в обох напрямках посилилось (скорочення на 16,7 % виїзних потоків та на 15,1 % – в'їзних).

Починаючи з 2014 р. туристична галузь України зазнає системних втрат. Через анексію АР Крим і військові дії в окремих районах Донецької та Луганської областей було втрачено значну частину туристичних потоків, відбулась їх переорієнтація. Стабільність розвитку інших регіонів порушила в 2020 р. пандемія COVID-19, через яку було введено значні обмеження в роботі підприємств туристичної галузі та дотичних до неї (Миронов, 2021). Попри це, до початку повномасштабного вторгнення росії Україна все ще залишалась туристично привабливим регіоном. Зокрема, у 2016 р. Україна потрапила до списку 30 найпривабливіших для іноземних туристів країн, випередивши такі туристично цікаві

країни, як Ірландія, Швейцарія, Сінгапур та інші. У 2019 р. з метою туризму Україну відвідували громадяни не лише з прикордонних країн, але і зростає кількість туристів, котрі приїхали здалеку. Зокрема, туристичні потоки з Великої Британії перевищили рівень попереднього року на 47,3 %, з Китаю – на 38,8 %, з Литви – на 23,4 %, з Ізраїлю – на 21,7 %.

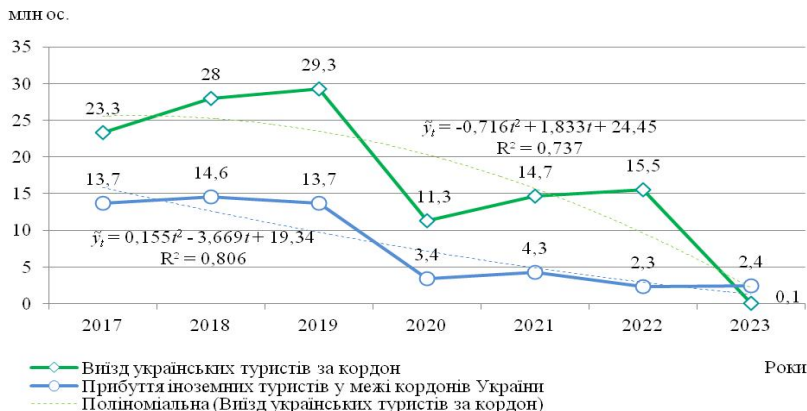

Рис. 3.7. Динаміка туристичних потоків в Україні у 2017-2023 рр.

Джерело: побудовано за даними (ДАРТ, 2023b; НТОУ, 2023; Державна служба статистики України, 2025).

Можна стверджувати, що до пандемії туристичний бізнес в Україні розвивався доволі успішно, однак із весни 2020 р. карантинні обмеження призвели до негативних явищ практично за всіма туристичними напрямками. Попри це, у 2020 р. спостерігалось зростання показників внутрішнього туризму. Найпопулярнішими туристичними регіонами для українців були Одеська, Миколаївська і Херсонська області та Карпати. Тим не менше, через недостатню якість туристичних продуктів і суттєве зростання цін значного зростання галузі у 2021 р. не відбулось.

Пандемічні втрати вітчизняної туристичної галузі у 2020 р. склали понад 60 млрд грн. Водночас вже у 2021 р. спостерігалось певне пожвавлення туризму, кількість іноземних туристів склала понад 4,2 млн осіб (зростання на 26,3 % порівняно з 2020 р.). До повномасштабного вторгнення росії туризм забезпечував близько 3 % ВВП України, а туристичний збір (надходження до місцевих бюджетів) у 2019-2021 рр. становив, відповідно, 196 млн грн, 130,6 млн грн та 235,4 млн грн (рис. 3.8). Внаслідок війни у 2022 р.

відбулось скорочення туристичного збору до 178,9 млн грн, однак вже в 2023 р. галузь спромоглась практично відновити свої довоєнні позиції, надавши до бюджетів громад 222,6 млн грн туристичного збору (ДАРТ, 2024).

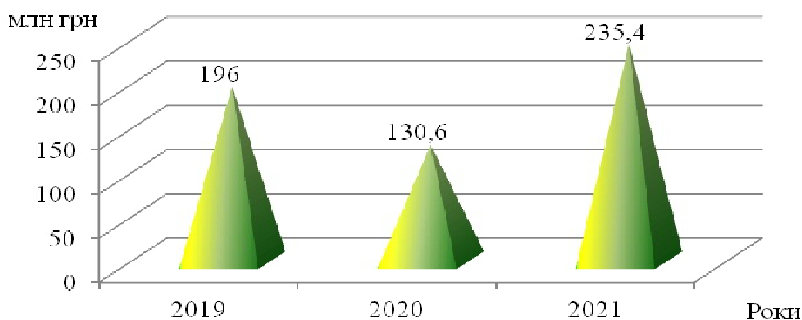

Рис. 3.8. Динаміка надходження туристичного збору в 2019-2021 рр.

Джерело: побудовано за (ДАРТ, 2024).

Зростання за умов війни туристичного збору в областях, віддалених від лінії бойового зіткнення (рис. 3.9), підтверджує високу еластичність туристичної галузі.

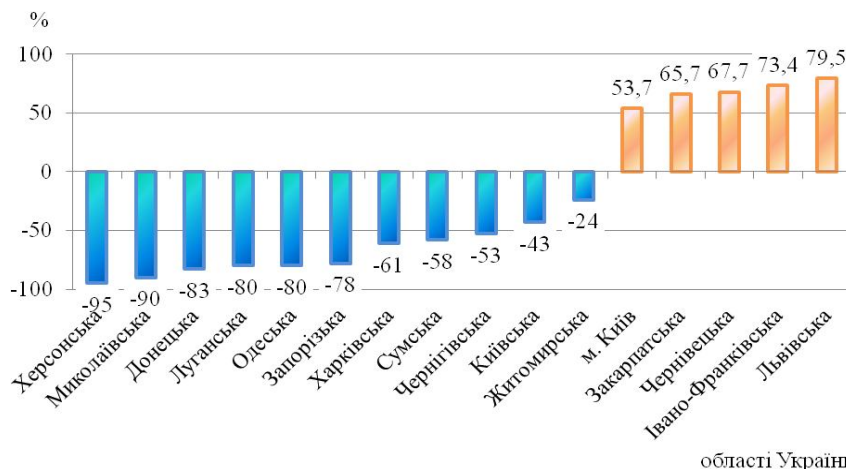

Рис. 3.9. Зміна надходження туристичного збору у 2022 р. відносно 2021 р. в окремих областях України

Джерело: побудовано за (ДАРТ, 2024).

Загалом податкові надходження від суб'єктів господарської діяльності у сфері тимчасового розміщення та туристичного обслуговування у 2023 р. становили 2,0 млрд грн (рис. 3.10), що на 8 % нижче показників довоєнного 2021 р., але на 23 % перевищувало показники 2022 р.

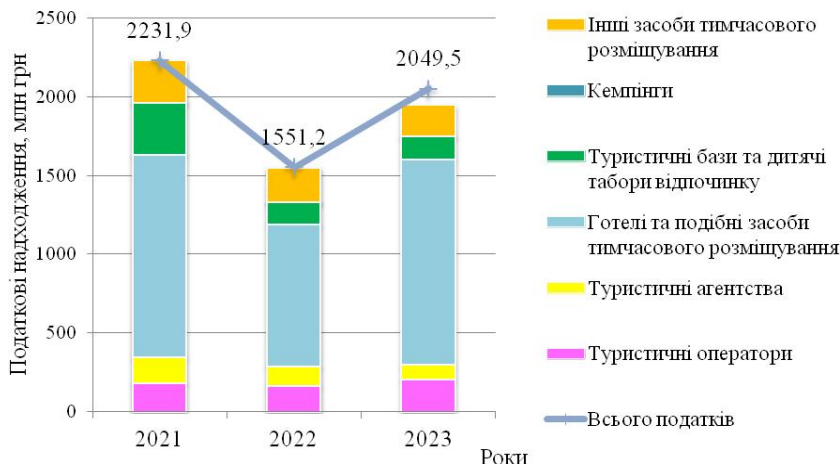

Рис. 3.10. Динаміка податкових надходжень від туризму в Україні за видами діяльності у 2021-2023 рр.

Джерело: побудовано за (ДАРТ, 2024).

У I кварталі 2024 р. зростання податкових надходжень від туризму спостерігалось в абсолютній більшості областей України (додаток Г, рис. Г.1), зокрема, найбільше зростання демонстрували Київська обл. (зростання на 17 % до аналогічного періоду попереднього року та на 162 % до I кварталу 2021 р.), Закарпатська обл. (зростання на 58 % і на 119 % відповідно), Волинська обл. (зростання на 84 % і на 117 % відповідно). Зокрема, досягти довоєнного рівня податкових надходжень від туризму у 2024 р. не вдалось у Запорізькій обл. (зростання на 29 % до I кварталу 2023 р., однак зменшення на 73 % до I кварталу 2021 р.), Одеській обл. (зростання на 49 % до 2023 р., зменшення на 86 % до 2021 р.), Херсонській обл. (зростання на 48 % до 2023 р., зменшення на 92 % до 2021 р.) (додаток Г, табл. Г.2).

За оцінками фахівців Київської школи економіки (KSE), станом на 01.07.2024 р. знищеними або пошкодженими є 763 об'єкти культурної спадщини (Андрієнко et al., 2024). Інтенсивні

бойові дії та ракетні обстріли спричинили до неможливості повноцінного функціонування значної частини підприємств туристичної галузі на природоохоронних територіях, зокрема доступ до туристичних послуг втрачено для 12,5 млн та обмежено для 13 млн жителів Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Харківської та Херсонської областей. Станом на червень 2025 р. UNESCO підтвердила пошкодження 508 об'єктів культурної спадщини в Україні, у т. ч. 151 релігійний об'єкт, 268 будівель, що представляють історичний та/або художній інтерес, 34 музеї, 33 пам'ятники, 18 бібліотек, 1 архів і 3 археологічні об'єкти. Зокрема руйнувань зазнали 133 об'єкти у Донецькій, 83 в Харківській, 58 в Одеській, 47 у Луганській, 44 у Київській, 32 в Херсонській, 27 у Запорізькій, 22 у Чернігівській, 15 у Львівській, 15 в Миколаївській, 15 у Сумській, 4 у Дніпропетровській, 3 у Житомирській, 3 у Вінницькій та 1 об'єкт у Полтавській області (UNESCO, 2025).

Із 8,5 тис. об'єктів на природоохоронних територіях близько 2 тис. зазнали тимчасової окупації (станом на кінець 2024 р. окупованими залишаються 514 об'єктів, їх площа становить близько 19,5 % всієї площі українських природоохоронних територій), а отже на цих землях ворог будував фортифікаційні споруди, відбувались масштабні обстріли, руйнувалась екосистема. Станом на кінець 2024 р. під загрозою знищення перебувають 160 природоохоронних територій Смарагдової мережі (площа 2,9 млн га) та 17 рамсарських об'єктів (площа 600 тис. га), тимчасово окупованими залишаються 10 національних парків, 8 природних заповідників, а також біосферні заповідники з міжнародним природоохоронним статусом UNESCO Асканія-Нова та Чорноморський (обидва на території Херсонської обл.) (ЕкоЗагроза, 2024), що унеможливило їх бюджетне фінансування та ресурсну підтримку. Оскільки більшість працівників Асканія-Нова були евакуйовані на підконтрольні Україні території, моніторинг екологічного стану в заповіднику здійснюється лише дистанційними методами з використанням супутникових знімків. Відомо, що масштабні пожежі за період окупації призвели до вигорання понад 7 тис. га формацій рослинності, у т. ч. 2,2 тис. га – занесеної до Зеленої книги України (ЕкоЗагроза, 2024). Екосистема Чорноморського біосферного заповідника окрім втрат через пожежі, обстріли, мінування та вибухи боєприпасів, опинилась у зоні

затоплення та зазнала непоправних втрат внаслідок підриву росіянами дамби Каховської ГЕС у червні 2023 р. Попри це, вітчизняна туристична галузь згорнула діяльність лише в окупованих регіонах і скоротила її на територіях у зв'язку із загрозою замінування й обстрілів.

Туризм на природоохоронних територіях розглядається науковцями як динамічна сила, що спонукає подорожувати з метою дослідження природи, ознайомлення з культурним надбанням, взаємодією з новими людьми, цінностями та традиціями. Крім того, екологічна стійкість туризму на природоохоронних територіях визначається свідомими зусиллями організаторів і туристів щодо збереження соціокультурної спадщини та природних ресурсів, захисту екосистем та економічного добробуту приймаючих громад. У цьому контексті зростання туризму й екологічна стійкість можуть виступати як взаємозалежні конструкти, адже розвиток туризму на природоохоронних територіях і зростання туристичних прибуттів є чинниками забезпечення сталості екологічних напрямів туризму.

Аналізуючи результати опитування Державного агентства розвитку туризму України, доходимо висновку про доволі високу зацікавленість українців у туристичних і рекреаційних послугах, адже майже чверть опитуваних відзначили їх доцільність (рис. 3.11).

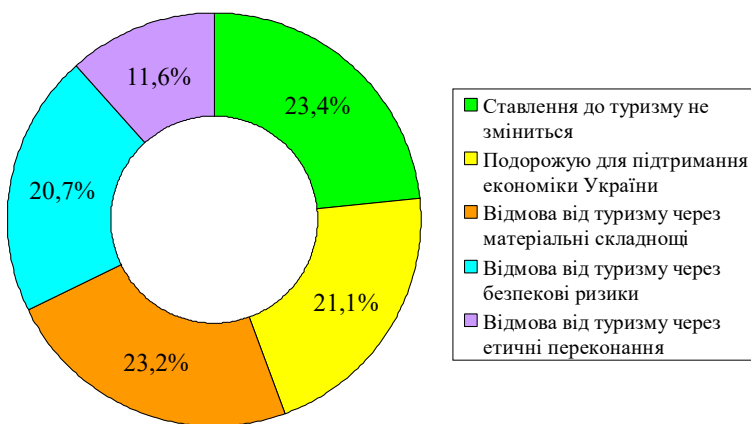

Рис. 3.11. Ставлення українців до туризму під час війни
Джерело: побудовано за (ДАРТ, 2023b).

Однак, попри збереження внутрішнього сегменту, проблемою галузі є занепад в'їзного туризму, тоді як до війни Україна, розташована у центрі Європи, мала достатні умови для розвитку туристичної галузі та просування туристичних продуктів на зовнішньому ринку. Найбільш відвідуваним туристичним регіоном України серед іноземних туристів були Карпати, туристичний і рекреаційний потенціал яких зумовлюється вигідним географічним розташуванням, розвинутою транспортною інфраструктурою, етнографічними та культурно-історичними ресурсами, а також реалізацією потужного потенціалу розвитку активних видів туризму за світовими стандартами.

Тим не менше, попри негативні впливи війни, у туристичній галузі в 2023 р. було задіяно 6937 туристичних агентств (у т. ч. 5704 ФОП), 939 туристичних операторів (у т. ч. 87 ФОП) та 1174 (у т. ч. 968 ФОП) суб'єктів економічної діяльності, які забезпечували надання послуг із бронювання та пов'язану з цим діяльність, а також функціонувало 4475 (у т. ч. 3525 ФОП) готелів і подібних засобів тимчасового розміщення, 1966 (у т. ч. 1614 ФОП) туристичних баз і дитячих таборів відпочинку, 34 (у т. ч. 20 ФОП) кемпінгів та 254 (у т. ч. 211 ФОП) інших засобів тимчасового розміщення (табл. 3.9).

У 2023 р. порівняно з 2021 р. обсяг реалізованих послуг туристичних агентств і операторів зменшився на 70,8 %, а обсяг послуг тимчасового розміщення й організація харчування – на 42 % (загальне зниження товарообороту по галузі становило 46,1 %). Водночас додана вартість за витратами виробництва знизилась на 30,9 % (у т. ч. зменшення прибутковості туристичних агентств і операторів на 42 % та організації тимчасового розміщення та харчування – на 9,3 %), а загальне падіння рівня прибутковості галузі за цей же період становило 13,2 % (у т. ч. зменшення прибутковості туристичних агентств і операторів на 42 % та організації тимчасового розміщення та харчування – на 9,3 %).

Разом з тим, відносно 2022 р. відзначається покращення всіх показників, зокрема доходи підприємств туристичної галузі зросли за рік на 61,7 %, додана вартість за витратами виробництва – на 46,1 %, а прибутковість збільшилась майже втричі. Отож, є підстави стверджувати, що туристична галузь змогла подолати шоки війни та має потенціал до подальшого зростання.

Таблиця 3.9

**Основні показники діяльності туристичної галузі
у 2017-2023 рр.**

Показники		Роки							Абс. відх., ±	Темпи змін, ± %
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Кількість діючих суб'єктів, тис. од.	а)	10,1	10,5	11,6	11,1	11,0	8,4	9,1	-1,0	-10,3
	б)	57,6	61,8	69,7	71,7	69,8	57,7	67,3	9,7	+16,9
	Разом	67,7	72,3	81,3	82,9	80,8	66,2	76,4	8,7	+12,9
Кількість зайнятих працівників, тис. ос.	а)	21,6	20,6	25,0	19,8	20,0	13,9	13,7	-7,9	-36,7
	б)	224,2	269,7	281,8	248,0	250,5	179,2	206,7	-17,5	-7,8
	Разом	245,8	290,3	306,8	267,7	270,5	193,1	220,4	-25,4	-10,3
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	а)	8,43	11,87	15,93	8,32	17,81	3,51	5,20	-3,2	-38,4
	б)	48,97	63,59	77,86	66,45	107,29	38,18	62,22	13,3	+27,1
	Разом	57,4	75,5	93,8	74,8	125,1	41,7	67,4	10,0	+17,4
Витрати на персонал, млрд грн	а)	0,85	0,93	1,29	0,93	1,09	0,80	0,84	0,0	-0,7
	б)	8,03	10,52	12,11	9,97	11,9	8,55	10,72	2,7	+33,5
	Разом	8,9	11,4	13,4	10,9	13,0	9,3	11,6	2,7	+30,2
Прибуток до оподаткування, млрд грн	а)	0,27	0,41	0,48	0,21	0,95	0,27	0,55	0,3	+101,4
	б)	4,30	4,39	6,21	2,06	7,00	1,46	6,35	2,0	+47,6
	Разом	4,6	4,8	6,7	2,3	8,0	1,7	6,9	2,3	+50,9
Додана вартість за витратами виробництва, млрд грн	а)	2,81	6,17	10,02	2,19	3,97	1,73	2,01	-0,8	-28,4
	б)	15,2	17,56	18,59	18,63	31,88	15,21	22,74	7,5	+49,6
	Разом	18,0	23,7	28,6	20,8	35,9	16,9	24,8	6,7	+37,4

Примітки:

а) діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність;

б) діяльність з тимчасового розміщення й організація харчування

Джерело: сформовано та розраховано за даними (Державна служба статистики України, 2025).

Для підтвердження нашого припущення про відновлення туристичного потенціалу України здійснено економетричний аналіз динаміки туристичних показників (додаток Г, табл. Г.3) на основі поліноміальної апроксимації другого ступеня, статистичну

достовірність рівнянь тенденції розвитку туристичної галузі підтверджували за допомогою коефіцієнта детермінації (R^2), оцінювання на адекватність моделі до емпіричних даних проводили за критеріями Фішера (F), автокореляцію залишків першого порядку визначали за тестом Дарбіна-Уотсона (DW) (Слейко et al., 2016; Барна & Миронов, 2017).

Дискурс розвитку туризму на природоохоронних територіях, що підтримує сталий розвиток, є доволі поширеною темою в суспільстві загалом та науковій спільноті зокрема, набувши значимості у 2015 р. як відповідь на представлення ЦСР, відповідно до яких включення ЦСР у туризм є обов'язковою умовою досягнення сталого розвитку територій (WTO, 2002; Сталий розвиток для України, 2026). Попри це, на сьогодні досі залишається методологічна прогалина у царині оцінювання соціально-економічного впливу туризму на розвиток природоохоронних територій і, зокрема, на місцеві громади щодо сприяння збереженню їх культурної та природної спадщини з одночасним створенням можливості генерації доходів. Традиційно дослідження в галузі розвитку туризму зосереджуються здебільшого на вивченні характеристик, особливостей і потенціалу туризму як товарної категорії. У цьому контексті пошук траєкторій сталого туризму на природоохоронних територіях можна сприймати як епіцентр зародження наукових дискусій, спрямованих на справедливішу й екологічнішу туристичну діяльність.

Створюючи можливості для забезпечення балансу між потенціалом розвитку природоохоронних територій, місцевих громад і задоволенням основних потреб їх мешканців, сталий розвиток туризму пропонує біоцентричний варіант забезпечення суспільних інтересів (Муронов, 2020), надаючи особливого значення питанням екологічної безпеки територій довкола природоохоронних зон і туристичному споживанню природних ресурсів без перевищення меж їх відтворення. Вважаємо, що природоохоронні території варто розглядати як соціально-економічну систему, що охоплює мешканців приймаючої громади, їх домогосподарства, природоохоронні установи, суб'єкти економічної діяльності, а також сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей природоохоронних територій і всі види зв'язків між ними. Визначальними особливостями територій приймаючих громад є мала концентрація населення та домінування

природного середовища, яке здебільшого використовується з метою сільського, лісового господарства, рибальства або організації рекреаційно-туристичної діяльності.

Реалізація концепції сталого розвитку природоохоронних територій передбачає розвиток місцевої громади як континуум економічного, соціального, політичного, культурного й екологічного середовищ, що зумовлює необхідність пошуку моделей реінтеграції туризму на природоохоронних територіях у систему гармонійного розвитку громад і визначення метрик для моніторингу збалансованості та динамічності процесів їх розвитку. Слідуючи меті досягнення ЦСР, орієнтований на громаду туризм в Україні функціонує на основі парадигми самоврядування громад, у межах якої вони виконують роль ініціатора та протагоніста туристичної діяльності на природоохоронних територіях. Для підтвердження цієї тези варто дослідити взаємозв'язок між показниками розвитку туризму і такими соціально-економічними показниками розвитку, як рівень ВВП України (8-ма ЦСР), рівень безробіття, індекс інфляції та середня заробітна плата (1-а ЦСР) (додаток Г, табл. Г.4). Проведений кореляційний аналіз дозволяє виявити як зв'язки, так і їх форму (додаток Г, табл. Г.5).

Зокрема виявлено, що між всіма показниками розвитку туризму та показниками соціально-економічного розвитку України існує помірний зв'язок, який вказує на незначний позитивний вплив галузі на соціально-економічне середовище. Для кращого розуміння можливості екстраполяції отриманих результатів на сектор туризму на природоохоронних територіях варто дослідити існування подібних кореляційних зв'язків у цьому секторі (табл. 3.10).

За результатами аналізу ми виявили більш помітний рівень впливу розвитку туризму на природоохоронних територіях на соціально-економічне середовище України. Більш виражений позитивний вплив туризму на природоохоронних територіях на соціально-економічний розвиток України у порівнянні з впливом туристичної галузі простежується за всіма параметрами впливу на рівень ВВП, зниження інфляції та зростання рівня оплати праці.

Якщо в цілому по галузі кореляція між зростанням кількості суб'єктів туристичної діяльності та рівнем ВВП визначалась коефіцієнтом 0,2, то для сектору туризму на природоохоронних територіях цей коефіцієнт становить 0,76, що чітко вказує на зростання позитивного впливу (рис. 3.12).

Таблиця 3.10

Коефіцієнти кореляції* показників діяльності суб'єктів туризму на природоохоронних територіях і соціально-економічних показників розвитку України у 2014-2022 рр.

Показник розвитку туризму на природоохоронних територіях	Соціально-економічні показники розвитку			
	Номинальний ВВП (млн грн) ↑	Рівень безробіття (%) ↓	Індекс інфляції (%) ↓	Середня заробітна плата (грн) ↑
Кількість суб'єктів господарювання, од.	0,7638	0,0104	-0,7831	0,7876
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн	0,6410	-0,3177	-0,8337	0,6537
Кількість зайнятих працівників, ос.	0,8568	0,0077	-0,7546	0,8811
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн	0,7195	-0,1018	-0,7440	0,7683

Примітка: * – статистична вірогідність з ймовірністю $p = 0,95$ ($\alpha = 0,05$)

Джерело: розраховано авторами за даними (ДАРТ, 2023b; НТОУ, 2023; Державна служба статистики України, 2025).

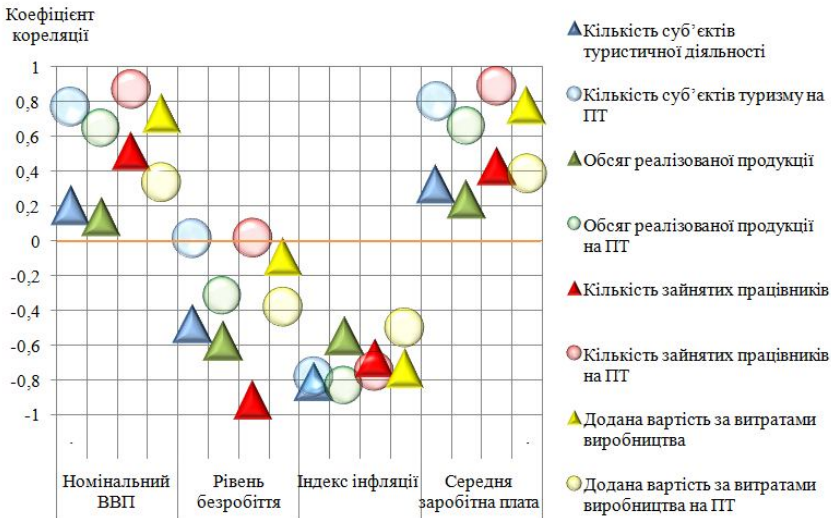

Рис. 3.12. Порівняння рівнів кореляції впливу показників розвитку туристичної галузі та туризму на природоохоронних територіях на соціально-економічний розвиток України

Джерело: власні дослідження.

Разом з тим, ситуація щодо кореляційних зв'язків між розвитком туризму та зниженням рівня безробіття виявилась протилежною, тут тісніший зв'язок простежується із загальним розвитком туристичної галузі, відтак цим параметром при подальшому аналізі впливу туризму на природоохоронних територіях на розвиток громад можна нехтувати.

Важливо визнати, що туризм, зокрема масовий, а тим паче надлишковий, може справляти як позитивний, так і негативний вплив на рівень життя в місцевих громадах (WTO, 2007). Позиціонування сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях як такого, що сприяє ЦСР приймаючих громад, змушує до більш чіткого визначення й аналізу загрозливих чинників для з'ясування доцільності включення їх у якості метрики оцінювання соціально-економічного впливу туризму на природоохоронних територіях на місцеві громади.

Насамперед зауважимо, що серед ЦСР принаймні 5 безпосередньо дозволяють формувати індикатори екологічного підґрунтя сталого розвитку територій приймаючих громад. Зокрема, 6-та ціль визначає доступність і якість послуг із постачання питної води, що передбачає безпечність за мікробіологічними, радіаційними, органолептичними, санітарно-токсикологічними та фізико-хімічними показниками, зростання частки населення, що має доступ до централізованого водопостачання та водовідведення, зменшення обсягів скидів неочищених або недостатньо очищених стічних вод, зниження водоемності ВВП. 7-ма ціль ЦСР передбачає завдання розширення модернізації енергетичної інфраструктури та мереж для забезпечення сталого енергопостачання, а також забезпечення диверсифікації постачання енергетичних ресурсів і підвищення енергоефективності. 13-та ціль спрямована на створення умов для попередження кліматичних змін за рахунок обмеження викидів парникових газів. 14-та і 15-та цілі ЦСР спрямовані безпосередньо на захист природного середовища морських ресурсів і суші. Аналіз досягнення екологічних ЦСР (додаток Г, табл. Г.6) вказує на значне відставання розвитку соціально-економічної системи України від цільових показників за більшістю індикаторів, а за окремими цілями досі не встановлено цільових показників. Водночас завдання відбору метрик для аналізу впливу сталого туризму на природоохоронних територіях на соціально-економічний розвиток приймаючих громад потребує

виявлення чутливості показників досягнення ЦСР до туристичного впливу.

Для аналізу чутливості було відібрано індикатори кожної ЦСР, щодо яких було чітко встановлено цільові показники й офіційно оприлюднено статистичну інформацію. Зокрема для 6-ї цілі відібрали індикатор водоемності ВВП, цільовим показником якого було досягнення в 2020 р. рівня $3,2 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, а у 2025 р. – $2,9 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$. Слід вказати, що ні станом на 2020 р., ані станом на кінець 2023 р. цілей досягнуто не було попри значний прогрес у зменшенні водоемності економіки. Так, у 2017 р. цей показник становив $15,13 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, у 2020 р. – $9,94 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, а у 2023 р. – $3,74 \text{ м}^3 / 1 \text{ тис. грн ВВП}$, значно перевищуючи цей показник у країнах ЄС (Державна служба статистики України, 2025). Зменшення водоемності економіки набуває особливо важливого значення у період війни, коли ворог свідомо знищує критичну інфраструктуру водопостачання і водовідведення, водосховища та ГЕС на всій території України, що провокує ризики збільшення забруднення водойм і підземних вод (Бойко et al., 2024).

Чутливість 7-ї ЦСР до розвитку туризму на природоохоронних територіях досліджували за показником виробництва електроенергії, однак такий вибір зумовлено не стільки параметрами екологічності соціально-економічного розвитку приймаючих громад на природоохоронних територіях, скільки відсутністю повних статистичних наборів інформації щодо інших показників у категорії доступної та чистої енергії. Зрозуміло, що цілеспрямоване нищення ворогом інфраструктури електро- й інших видів енергопостачання призвело до неможливості досягнення цільового показника, рівень якого на 2020 р. було визначено як 163,8 млрд. кВт·год, тоді як реальне виробництво в 2023 р. становило лише 105,9 млрд. кВт·год, що на 31,8 % менше ніж у 2017 р. і на 32,4 % менше, ніж у 2021 р.

Третій екологічний індикатор ЦСР, а саме кількість викидів забруднюючих речовин, обрано відповідно до 13-ї цілі. Для аналізу було сформовано синтетичний показник оцінювання кількості шкідливих викидів, для формування якого обрано статистично достовірні показники кількості викидів забруднюючих речовин і парникових газів та кількості викидів двооксиду вуглецю (табл. 3.11), щодо яких Державна служба статистики України систематично публікує оновлені дані.

Таблиця 3.11

Формування синтетичного показника оцінювання кількості шкідливих викидів і роль туризму в його формуванні

Показники	Роки						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів, тис. т.	2584,9	2508,3	2459,5	2238,6	2242	1189,7	1224,1
- рівень викидів, що припадає на туризм, %	0,004	0,008	0,004	0,004	0,022	0,025	0,016
Кількість викидів діоксиду вуглецю, млн т.	124,2	126,3	121,3	109,1	111,9	63,4	67,6
- рівень викидів, що припадає на туризм, %	0,021	0,021	0,020	0,016	0,095	0,059	0,040
Кількість шкідливих викидів, млн т. (синтетичний показник)	126,8	128,9	123,7	111,3	114,1	64,6	68,8
- рівень викидів, що припадає на туризм, %	0,021	0,021	0,020	0,016	0,094	0,059	0,040

Джерело: сформовано та розраховано за (Державна служба статистики України, 2025).

У даному випадку відповідно до ЦСР йдеться про необхідність зменшення викидів парникових газів відносно 1990 р., натомість не було встановлено конкретного цільового показника досягнення цього індикатора.

Водночас ми виявили, що накопичення інформації за 13-ю ЦСР Державною службою статистики України є вкрай несистемним, зокрема відсутні дані після 2021 р., крім того для аналізу замість видів економічної діяльності за кодами КВЕД-2010 використано показники за секторами економіки за кодами КІСЕ, за якими сукупність інституційних одиниць-резидентів розподілена за секторами відповідно до їх функцій і цілей, що не дозволяє проаналізувати вклад окремих галузей економіки України в забезпечення цієї цілі. Проведені розрахунки також виявили надзвичайно малий внесок туристичної галузі (менше 0,1 % за весь період спостереження) у загальну структуру шкідливих викидів.

Відібрані показники за 14-ю та 15-ю ЦСР стосувались динаміки площ природоохоронних територій і прицільно розглядались вище, однак для цілей аналізу чутливості показників досягнення ЦСР до туристичного впливу використовували не абсолютні значення площ природоохоронних територій, а їх частку в загальній площі відповідно морських територій або суші (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Динаміка досягнення 15-ї та 16-ї ЦСР

Примітка: ПТ – природоохоронні території.

Джерело: побудовано за (Державна служба статистики України, 2025).

Чутливість показників досягнення ЦСР до впливу розвитку туризму на природоохоронних територіях оцінювали за допомогою кореляційного аналізу (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Коефіцієнти кореляції* показників діяльності суб'єктів туризму на природоохоронних територіях і показників досягнення ЦСР екологічного спрямування у 2017-2023 рр.

Показник розвитку туризму на природоохоронних територіях	Індикатори досягнення ЦСР екологічного спрямування				
	6-та ціль ↓	7-та ціль ↑	13-та ціль ↓	14-та ціль ↑	15-та ціль ↑
Кількість суб'єктів господарювання, од.	0,0084	0,4428	0,3742	-0,0053	0,1383
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн	0,2717	0,8464	0,7291	-0,3353	-0,2500
Кількість зайнятих працівників, ос.	-0,2222	0,4877	0,3300	0,0939	0,2184
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн	-0,0286	0,3822	0,2519	0,2557	0,2048

Примітка: * – статистична вірогідність з ймовірністю $p = 0,95$ ($\alpha = 0,05$)

Джерело: розраховано авторами за даними (ДАРТ, 2023b; НТОУ, 2023; Державна служба статистики України, 2025).

У якості еталонних значень обирали цільові показники досягнення ЦСР, а в разі їх відсутності – найкраще значення за критерієм із урахуванням стимуляторів і дестимуляторів.

Відібрані показники розвитку туризму на природоохоронних територіях оцінено за схемою перевірки якості за рекомендаціями (OECD, 2008) (див. табл. 2.2), коефіцієнти кореляції використовували для визначення вагових коефіцієнтів метрик за формулою (2.4) в інтегральному показнику (Pagliara et al., 2021) (рис. 3.14).

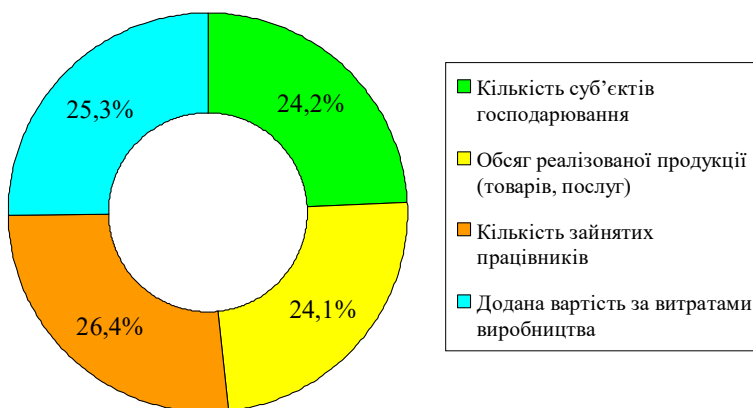

Рис. 3.14. Розподіл вагових коефіцієнтів метрик в інтегральному показнику впливу туризму на природоохоронних територіях на соціально-економічні характеристики розвитку приймаючих громад

Джерело: результати власних досліджень.

Виявлений нерівномірно розподілений між параметрами оцінювання різноспрямований помірний вплив розвитку туризму на природоохоронних територіях на досягнення цілей екологічно спрямованих ЦСР підтверджує доцільність їх включення в модель оцінювання соціально-економічного значення туризму на природоохоронних територіях, оскільки це дозволяє комплексно врахувати екологічні, економічні та соціальні аспекти його впливу та забезпечити більш обґрунтоване управлінське планування.

Таким чином, розвиток туризму на природоохоронних територіях має базуватися на пріоритеті природозбереження та узгодженні галузевих планів зі стратегіями охорони довкілля, забезпечуючи збалансоване досягнення економічних, соціальних і екологічних цілей сталого розвитку.

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

4.1. Пріоритетні напрями стратегічного розвитку природоохоронних територій України

Розширення природоохоронних територій визначено в Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року як ключовий природоохоронний захід для запобігання втратам екосистем, збереження природних ресурсів і розвитку природно-заповідного фонду України (КМУ, 2021с), що знайшло відображення у низці законодавчо-правових ініціатив (Закон України, 2012; Президент України, 2020; Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2024; Закон України, 2025). Про необхідність розширення охоронюваних територій для збереження біорізноманіття наголошують Конвенція про біологічне різноманіття (Закон України, 1994), міжнародні програмні документи ООН (United Nations General Assembly, 2022) і ЮНЕСКО (UNESCO, 1972). Стратегічне розширення охоронюваних територій, спрямоване на усунення прогалин у представленості видів та екосистем, пропонується вітчизняними і зарубіжними науковцями як інструмент вирішення наявних проблем у глобальній мережі охоронюваних територій (Касперевич, 2016; Чумаченко et al., 2022; Тестов & Василюк, 2023; Pérez-Calderón et al., 2024).

Історично природоохоронні території здебільшого створювалися, аби запобігти масовому знищенню природних ресурсів або незапланованому розвитку земель. Видається беззаперечним, що покращення системи захисту природного середовища прямо залежить від розширення природоохоронних площ, однак останніми роками в науковому середовищі схиляються до розгляду цього інструменту як необхідного, але недостатнього для досягнення стійких результатів щодо біорізноманіття, адже глобальні мережі природоохоронних територій у всьому світі виявляють просторові зміщення в бік територій низької економічної цінності без урахування представленого в їх межах біорізноманіття (Baldauf, 2020; Costanza, 2020; Haight & Hammill, 2020; Tong, 2020). Усталена практика в усьому світі полягає у переважній орієнтації

створення нових природоохоронних територій там, де це видається найбільш практично здійсненним, а не там, де науковцями реально визначені найвищі пріоритети збереження біорізноманіття (Von Staden et al., 2025). Зокрема, у 2021 р. у Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року визначено мету створення нових або розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду на 3 % загальної площі України (КМУ, 2021a), однак не надано науково-обґрунтованих рекомендацій щодо визначення критеріїв для такого розширення.

Можна стверджувати, що попередньо встановлені цілі щодо розширення площі природоохоронних територій досягаються не надто успішно. Так, у 2023 р. кількість об'єктів і територій природно-заповідного фонду зросла на 120 одиниць, в основному в результаті зміни цільового призначення земель лісо- та сільськогосподарського використання (загальною площею близько 16,6 тис. га) та подальшою їх передачею в юрисдикцію НПП «Бойківщина» (10,6 тис. га), Карпатського біосферного заповідника (2,7 тис. га), НПП «Кременецькі гори» (2,8 тис. га) та НПП «Нижньосулський» (0,5 тис. га). Водночас це призвело до збільшення площ природоохоронних територій лише на 0,02 % (до 6,93 % всіх земель), тоді як цільовим показником завдання 15.1 ЦСР «Забезпечити збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем» визначено рівень 10,2 % (на 2021 р.). Крім того, поза увагою Національного плану дій залишається репрезентативність представлення екосистем. Природоохоронні території за своєю природою є статичними утвореннями, а межі їх збереження окреслюються на основі існуючих у певний час умов, тоді як екосистеми та загрози їх ефективному розвитку є динамічними та визначаються, насамперед, змінам у соціальному чи природному середовищі. Отож, існуючі на сьогодні методи планування розвитку природоохоронних територій не дозволяють ефективно відреагувати на динамічну природу загроз, що призводить до прогалин у збереженні природного середовища. Метою функціонування природоохоронних територій є збереженість, відновлення та розвиток природних екосистем, а не вилучення з промислового обігу, а тому актуалізується завдання створення екологічно репрезентативної та справедливо керованої системи природоохоронних територій і виникає потреба у кращому

розумінні й обґрунтуванні стратегічних пріоритетів для розвитку природоохоронних територій.

Пропонуємо класифікувати екосистему природоохоронної території як достатньо захищену, якщо її біорізноманіття представлено не менше, ніж задекларована ціль збереження, визначивши її як мінімально допустиму частку розміру екосистеми, яка має бути включена до національної мережі природоохоронних територій. Відтак метою розширення мережі природоохоронних територій має стати досягнення кращого охоплення недостатньо захищених екосистем, для кожної з яких необхідно встановити ексклюзивну ціль збереження, що дозволить уникнути кількісної надмірності зміни цільового призначення земель промислового використання з одночасним зростанням потенціалу захисту біорізноманіття кожної природоохоронної території.

Облік територій та об'єктів природно-заповідного фонду сьогодні покладено на органи виконавчої влади на місцевому рівні, а екологічне оцінювання планів просторового розвитку, основним призначенням якої є збалансований розвиток територій, здійснюється в міру необхідності під час виділення певних територій під потреби суб'єктів господарювання в якості інструменту верифікації планувальних рішень (Нарадовий, 2022). Між тим, наприкінці 2023 р. тогочасним Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України надано методичні рекомендації щодо здійснення стратегічного екологічного оцінювання для потреб містобудівної документації, покликані сприяти сталому розвитку через охорону середовища й інтегрування екологічних вимог у містобудівне планування. Цими рекомендаціями визначено, що зонування території є обов'язковим елементом комплексного плану просторового розвитку територіальної громади, визначаючи умови й обмеження використання території у межах визначених функціональних зон для виділення їх під реалізацію видів діяльності, які підлягають оцінюванню через ймовірні наслідки для територій та об'єктів природно-заповідного фонду й екологічної мережі (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023).

У рекомендаціях прямо вказано, що стратегічному екологічному оцінюванню підлягають не всі види діяльності, а лише потенційно небезпечні для збереження якості екомережі, і з точки зору економічної доцільності такий підхід виглядає

абсолютно вірним. Однак із огляду на забезпечення пріоритетів природоохоронної діяльності такий підхід до оцінювання не може вважатись оптимальним, адже він не усуває ризиків як кількісної надмірності природоохоронних територій, так і недооцінювання важливості, потенціалу та проблем природозбереження певної екосистеми до моменту звертання суб'єкта діяльності щодо виділення території. Відтак доходимо до необхідності превентивного стратегічного планування, яке слід здійснити щодо всіх незахищених територій із метою з'ясування їх природоохоронного потенціалу (рис. 4.1).

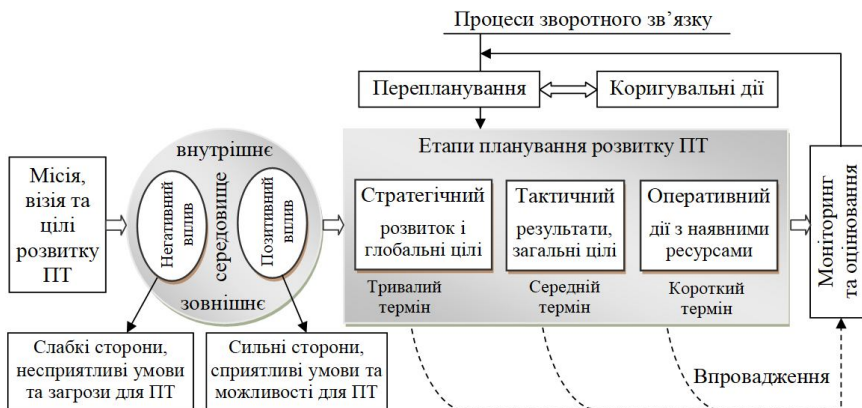

Рис. 4.1. Концептуальна схема моделі планування сталого розвитку природоохоронних територій

Примітка: ПТ – природоохоронні території.

Джерело: сформовано авторами.

Це дозволить відійти від моделі сталого природокористування до моделі сталого планування природоохоронних територій для інтегрованого забезпечення як цілей захисту та розвитку відповідних екосистем, так і цілей розвитку відповідних громад і бізнесу. Натомість стратегічна структура потенціалу природоохоронних територій має визначатись за результатами незалежних дослідницьких програм для визначення основних цілей, перспектив і проблем екосистеми, розроблення рекомендацій щодо розвитку потенціалу та напрацювання завдань й інструментів забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій.

Планування сталого розвитку природоохоронних територій потребує інформації для прийняття рішень щодо збереження екосистем, яку доцільно структурувати за єдиною для всіх існуючих і потенційних природоохоронних територій схемою (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

**Компоненти плану управління сталим розвитком
природоохоронних територій**

Компонент плану	Інформаційне наповнення
1. Загальна інформація	Інформація про розташування, розмір, правовий статус, основні цілі та завдання природоохоронних територій
2. Екологічні системи	Описи та карти ключових екологічних процесів, пріоритетних природних угруповань, ендемічних, зникаючих і мігруючих видів
3. Соціально-економічні умови	Валовий внутрішній продукт, індекс людського розвитку, доступність за часом найближчого міста. Карти землеволодіння та використання ресурсів, соціокультурних аспектів розвитку місцевих громад. Перелік екологічних товарів і послуг на природоохоронних територіях
4. Загрози екологічній цілісності або видам	Описи та карти розташування, типу та величини стресів, спричинених використанням (або неправильним використанням) екосистем або інших природних явищ
5. Візія, цілі та стратегії	Опис планованого майбутнього стану з визначенням пріоритетних стратегічних дій з управління ресурсами природоохоронних територій і їх суспільного використання
6. Етапи розроблення	3-5-річна хронограма пріоритетних програм і заходів, що містить ключові контрольні показники та координацію між компонентами плану
7. Організаційний аспект	Визначення ролей і взаємовідносин між установами та спільнотами, відповідальними за розвиток природоохоронних територій
8. Бюджет і джерела фінансування	Визначення базового кошторису витрат і джерел фінансування заходів для досягнення цілей розвитку природоохоронних територій

Джерело: сформовано авторами.

До процесів планування розвитку природоохоронних територій доцільно залучати як внутрішніх, так і зовнішніх стейкхолдерів, визначаючи завдання та обов'язки, терміни й орієнтири досягнення цілей, показники вимірювання прогресу і потреби в ресурсах. Місія може полягати у створенні мережі природоохоронних територій або покращенні управління існуючою системою природоохоронних територій, мета – створення біологічно різноманітної й економічно стійкої мережі природоохоронних територій у певному регіоні чи в Україні в цілому. Необхідно також чітко визначити фінансові потреби для реалізації плану розвитку природоохоронних територій і потенційні джерела доходів для досягнення окреслених цілей, які мають бути пов'язані із науковими, соціально-економічними й адміністративними завданнями сталого розвитку. Наукове розуміння джерел загроз розвитку екосистем має стати основою для визначення пріоритетних дій для забезпечення сумісного використання природних ресурсів. Так, наукові цілі управління мають охоплювати відновлення екосистеми, екологічний моніторинг і контроль, реінтродукцію видів, контроль інвазивних видів, управління пожежами, ветеринарну роботу, наукові дослідження тощо.

Також слід визначити кількісно вимірювані контрольні показники для забезпечення моніторингу прогресу. Соціально-економічне управління доцільно концентрувати на забезпеченні підтримки місцевих громад через розвиток можливостей працевлаштування, інформаційно-просвітницьку діяльність, економічне оцінювання послуг екосистем. Адміністративні завдання сталого розвитку природоохоронних територій охоплюють розвиток людських ресурсів та обслуговування інфраструктури.

Комплексне довгострокове планування сталого розвитку природоохоронних територій потребує чіткого визначення стратегічних цілей та інструментів їх досягнення. Для цілей формування та розвитку цілісної системи охоронюваних земель доцільно, насамперед, визначити пріоритети, пов'язані із забезпеченням їх природоохоронної функції, зростання ефективності екосистемних послуг і вирішення проблем соціально-економічного розвитку громад, що особливо важливо у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України й у контексті воєнних втрат і післявоєнного відновлення вітчизняної економіки.

Відповідно до глобальної рамкової програми збереження біорізноманіття на період після 2020 року (Convention on Biological Diversity, 2020), в основу розроблення національних цілей розвитку біорізноманіття захисту та критичних екосистем має покладатись орієнтована на результати структура. Очевидно, що цільові показники для розроблення відповідної вітчизняної системи природоохоронних територій мають охоплювати найбільш ефективні території України для економічно ефективного захисту біорізноманіття, включаючи ключові території та «гарячі точки» біорізноманіття, райони ендемічної флори і фауни та незайманих лісових ландшафтів, оскільки ці шаблони визначення пріоритетів розвитку природоохоронних територій є науково визнаними (Olawumi & Chan, 2018; Norman et al., 2019; Ясінецька et al., 2021; Ruggerio, 2021; Чумаченко et al., 2022; Mandić et al., 2024) щодо різних аспектів збереження біорізноманіття, однак доцільно розглянути також можливість включення до системи природно-заповідного фонду територій із сильним антропогенним впливом.

Узгодження досягнення цілей збереження біорізноманіття в Україні із природозахисними стратегіями та проєктами ЄС (Europarc Federation, 2010; Europaen Union, 2013; Eldridge, 2019; European Commission, 2019; European Union, 2024) має також враховувати зростання внутрішнього попиту на використання природних ресурсів і розвитку інфраструктури за умов післявоєнної відбудови економіки, що до певної міри суперечить розширенню системи природоохоронних територій, а тому потребує узгодження із планами збереження і відновлення біорізноманіття в Україні. Таким чином, розроблення просторових планів розвитку має інтегрувати конкуруючі цілі землекористування для уникнення суспільних конфліктів і підвищення ймовірності, що плани збереження екосистем будуть результативними. Забезпечення цієї умови потребує перегляду цілей політики збереження екосистем, процесів прийняття рішень для досягнення результативності, а також визначення ключових учасників та їх інформаційних потреб. Отож, для досягнення узгодженості з європейськими нормами природозбереження (Бізек, 2013), усі об'єкти, включені до оновленої системи природоохоронних територій, мають відповідати таким критеріям:

- охоплення національними та/або міжнародними законодавчими (адміністративними) актами, спрямованими на

- досягнення довгострокових цілей збереження екосистеми;
- чітке однозначне визначення цілей та інструментів збереження;
- ефективне планування, результативне управління та репрезентативний моніторинг біорізноманіття.

До категорії суворо охоронюваних природоохоронних територій доцільно відносити лише ті території, де домінують природні процеси, щодо яких цілі збереження біорізноманіття мають абсолютний пріоритет над іншими соціально-економічними цілями (European Commission, 2019). Однак визначення додаткових природоохоронних територій має охоплювати території для збереження або відновлення цілісності природного середовища за підтримки природних екологічних процесів, що до певної міри дозволяє їх комерційну експлуатацію, однак потребує компромісних рішень для мінімізації потенційних втрат середовища та максимізації очікуваних соціально-економічних вигод. Отож, комплексність та адекватність мають стати двома ключовими принципами природоохоронного планування для забезпечення сталого розвитку природоохоронних територій. Доцільно також використовувати різні просторові конфігурації для різних типів природоохоронних територій, узалежнюючи їх від конкретно визначених цілей розвитку. Для реалізації цих конфігурацій варто використовувати просторове визначення пріоритетів (рис. 4.2), що дозволить окреслювати чіткі правила формування імітаційних моделей для ранжування цілей збереження за важливістю, оцінюючи альтернативні плани розвитку природоохоронних територій.

Зауважимо, що оцінювання альтернатив дозволяє здійснювати аналіз можливих параметрів розвитку природоохоронних територій за умов невизначеності, а формування сценаріїв зі зміненими параметрами цілей розвитку природоохоронних територій або використання альтернативних наборів даних можуть бути корисними для аналізу чутливості точних місць пріоритетного розташування природоохоронних територій. У контексті євроінтеграції природоохоронне планування з використанням альтернативних конфігурацій цілей розвитку природоохоронних територій, не пов'язаних із вилученням територій із комерційного використання, дозволяє адаптувати обмеження землекористування в реаліях післявоєнного відновлення до застосовуваних у країнах ЄС інтерпретації цілей збереження та розвитку екосистем.

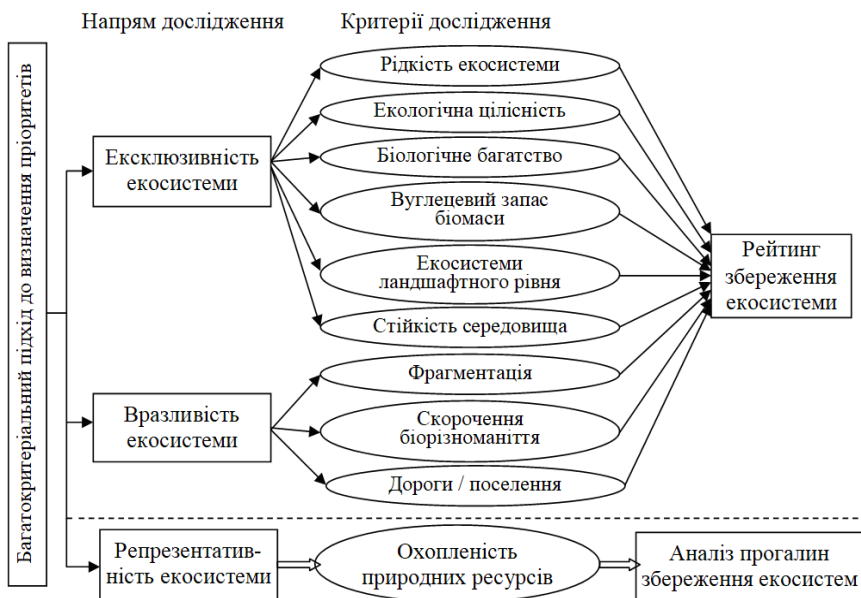

Рис. 4.2. Узагальнена схема системного визначення пріоритетів збереження екосистем на природоохоронних територіях
Джерело: адаптовано за (Reddy et al., 2019).

Формування різних конфігурацій збереження екосистем на природоохоронних територіях відображає альтернативні критерії для встановлення пріоритетів, кількісних вигод і витрат на основі показників продуктивності землекористування. Для ухвалення результативного рішення щодо формування, розвитку чи зміни меж природоохоронних територій за умов післявоєнного відновлення важливо включати в аналіз продуктивності інформацію про доцільність захисту природних ресурсів, порівнюючи екологічні умови та соціально-економічні фактори.

Регіональні та загальнонаціональні пріоритети сталого розвитку природоохоронних територій можуть відрізнятися через різні джерела або якість даних про біорізноманіття, а також через різні цілі, такі як зосередження на національних видах тваринного і рослинного світу або середовищах їх існування, що знаходяться під загрозою, та врахування регіонального соціально-економічного контексту.

Таким чином, досягнення національних цілей розвитку природоохоронних територій потребує компромісних рішень щодо збереження, враховуючи обмежені ресурси й іноді взаємовиключні цілі. Дослідження цих компромісів потребує розроблення та застосування структурованих інструментів підтримки прийняття рішень і процесів побудови альтернативних сценаріїв збереження екосистеми на основі сталого розвитку природоохоронних територій.

Порівняння національних пріоритетів розвитку природоохоронних територій в Україні із існуючою в ЄС політикою захисту екосистем дозволить переглянути результати аналізу з використанням якісніших даних про біорізноманіття, узгодити просторово орієнтовану стратегію для недостатньо незахищених територій, які можуть бути включені до системи природоохоронних територій, або виключити із системи ті території, для яких захист є неможливим або надмірним.

Разом з тим, стратегічне планування сталого розвитку природоохоронних територій має відповідати основним засадам державної екологічної політики щодо запровадження міжнародних стандартів систем екологічного управління (Закон України, 2019), а отже, відповідно до Стратегії ЄС з біорізноманіття (Українська природоохоронна група, 2020), для кращого сприяння відновленню видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, що викликають занепокоєння щодо збереження, близько третини природоохоронних територій слід наділити статусом суворо охоронюваних територій.

Вирішення цього завдання потребує застосування алгоритмів оптимізації, які розглядають принципи узгодженості й ефективності через використання комплементарності. Відповідно, завдання планування збереження екосистеми можна представити як задачу лінійного програмування, яку доцільно вирішувати з використанням програмного пакету визначення пріоритетів «prioritizr R package» для визначення оптимального рішення за технологією Gurobi Optimization. Параметри та змінні, адаптовані для аналізу наслідків різних сценаріїв визначення пріоритетів, описані в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

**Параметри сценарного аналізу для визначення пріоритетів
сталого розвитку природоохоронних територій**

Назва параметра	Символ	Призначення
Одиниця планування	$p \in P$	Визначає конкретну одиницю планування, у якій застосовується дія
Зона господарювання	$z \in Z$	Конкретна зона господарювання в планувальному сценарії
Особливість	$f \in F$	Специфічна характеристика, що охоплює, наприклад, розподіл видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, здатність екосистеми забезпечувати сталий розвиток або суспільний попит на розвиток природоохоронних територій
Діапазон	R	Обсяг площі заданої функції f
Площа збереження	A	Обсяг площі поточного або майбутнього стану природоохоронних територій
Ціль збереження	T	Конкретний цільовий набір для кожної функції f
Вагові коефіцієнти	W	Набір для певної функції Wf і визначає її вагу відносно інших ознак f
Бюджет управління	B	Загальні витрати на певну зону управління (в км^2) із розрахунку 4 % для зони суворого управління та 10 % для природоохоронних територій у цілому
Питома вартість збереження	c	Визначена для одиниці планування p і зони господарювання z (у км^2)
Внесок	k	Внесок $k_{z,f}$ – специфічний параметр зони z , що визначає її внесок у досягнення цілі для заданої функції f
Константа	x	Константа, що вказує загальну частку планування p для обраної зони z
Рішення	$X_{P,Z}$	Загальний простір рішень для всіх заданих одиниць планування P і зон Z
Обмеження	$d_{p,z}$	Частка одиниці планування p і зони z , які включені або мають бути включеними до системи природоохоронних територій як мінімально встановлена межа збереження екосистеми

Джерело: адаптовано за (Visconti et al., 2024).

Цільова функція (4.1) визначає математичну мету досягнення цілі за рахунок мінімізації загальної відстані (в програмному пакеті «prioritizr R package» – цільовий дефіцит) до заявленої мети захисту для кожного типу біорізноманіття (виду тваринного та рослинного світу або середовища їх існування) t_f з урахуванням захисту, досягнутого заданою конфігурацією природоохоронної території $R_{f,p}$ $k_{z,f}$ $x_{p,z}$.

$$\min \left[\sum_p^P \sum_z^Z \sum_f^F w_f \left(\frac{(t_f - R_{f,p} k_{z,f} x_{p,z})}{t_f} \right) \right] \quad (4.1)$$

Указана функція імітує ціль досягнення достатнього рівня (бажаного стану) захисту кожного середовища існування та виду тваринного і рослинного світу. Цільовий дефіцит є кумулятивним результатом, що охоплює аналіз усіх зон управління z (суворо охоронювані й інші природоохоронні території), особливостей біорізноманіття та територій, щодо яких вирішується питання встановлення статусу природоохоронної території. Оскільки не всі цільові показники можуть бути досягнуті в межах 10 % площі земель України (для країн ЄС цей показник визначено на рівні 30 % (Esfehiani & Albrecht, 2018)), необхідно досягти певних компромісів, тому в рівняння включено ваговий параметр, який дозволяє надати пріоритету в досягненні цілей захисту для тих видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, які перебувають у несприятливому природоохоронному статусі або включені до Червоної книги України (Закон України, 2024с) або Червоного списку МСОП (перебувають під загрозою зникнення).

Обмеження запропонованої моделі визначають, що загальна площа кожної зони управління не має перевищувати задане значення B_z , встановлене на рівні 4 % території для суворой охорони та 10 % для всіх типів природоохоронних територій. Це обмеження можна використати також для дослідження контрастних сценаріїв наслідків розподілу зон природоохоронних територій між різними областями України, в яких пріоритетні природоохоронні території можуть перевищувати визначений поріг покриття для досягнення цільових орієнтирів захисту видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування.

$$\sum_p^P \sum_z^Z x_{p,z} c_{p,z} \leq B_z, \quad (4.2)$$

При цьому кожна одиниця планування в зоні z набуває значення $x_{p,z} \in (0;1)$ з урахуванням різного ступеня досягнення цілей захисту для середовищ існування та видів.

Для забезпечення комплексності результатів, доцільно включити в моделювання не лише екосистеми на природоохоронних територіях, що перебувають під загрозою деградації, але й інші екосистеми, важливі для збереження. Зокрема, зважаючи на втрати екосистем від військових дій і звертаючись до аналізу практики країн ЄС щодо сталого розвитку природоохоронних територій, у дослідження включено такі потенційні пріоритети, як поширення середовищ існування біосистем, розвиток природоохоронних систем, облік екорегіонального різноманіття та рівень соціально-економічних витрат. Для цілей визначення пріоритетів увагу насамперед зосереджено на забезпеченні сталого розвитку екосистем біорізноманіття суші з частковим включенням прісноводних екосистем для охоплення напівводних видів фауни. Для аналізу використано підхід інтегрованого моделювання розподілу видів (Jung M. et al., 2021), який дозволяє оцінити потенційний розподіл за допомогою підходу ансамблевого моделювання з використанням елементів машинного навчання й алгоритмів кодування для «prioritizr R package».

Вагу для кожного виду екосистеми, що перебуває під загрозою, визначено за їх статусом у Червоній книзі України, яка «містить перелік рідкісних видів тваринного і рослинного світу і таких, що перебувають під загрозою зникнення, у межах території України, а також відомості про заходи щодо їх збереження і відтворення» (Закон України, 2024с). Статусу «під загрозою зникнення» надано вагу надано вагу 8, «поганий природоохоронний статус» – вагу 6, «несприятливий природоохоронний статус» – вагу 4; видам тваринного та рослинного світу або середовищам їх існування, що перебувають під загрозою деградації, щодо яких відзначено дефіцит даних, присвоєно вагу 2, за сприятливого статусу – вагу 1.

Щоб зрозуміти наслідки різних сценаріїв розподілу навантаження природоохоронних територій між різними областями України (за умови досягнення цільових показників захисту 30 % території суші), ми створили набір із 3 варіантів пріоритетів. У

кожному сценарії передбачалось, що цільові показники сталого розвитку природоохоронних територій будуть досягнуті в цілому по країні, тому в аналізі розглянуто їх повний розподіл. Варіативність задавалась різницею максимальної площі природоохоронних територій, яку доцільно захистити в межах певної області. Перший сценарій описує рівномірне навантаження за всіма областями, другий сценарій передбачає біорегіональний розподіл навантаження, орієнтований на поточну ситуацію із функціонуванням національних парків та інших природоохоронних територій у різних областях України із загальнодержавним балансом 10 % досягнення природоохоронних територій. Нарешті, третій сценарій передбачає вільний неузгоджений розподіл природоохоронних територій, за якого в будь-якій області чи біорегіоні України для цілей розвитку природоохоронних територій може бути виділено більше або менше 10 % території. Порівняльний сценарій охоплює ситуацію, коли кожна область визначає власні пріоритети розвитку природоохоронних територій і намагається досягти цілей збереження видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування виключно в межах обласного підпорядкування. Всі сценарії проаналізовано з використанням ідентичного набору даних (рис. 4.3).

Моделювання результативності розширення системи природоохоронних територій для цілей забезпечення сталого розвитку має включати вимір соціально-економічних перспектив для їх органічного поєднання з екологічними вимогами для створення природоохоронних територій. Визначення основних передумов сталого розвитку природоохоронних територій у багатовимірному соціально-екологічному просторі, що охоплює регіональні та загальнонаціональні умови, має забезпечити критичне розуміння потенційної життєздатності зусиль для створення нових природоохоронних територій у межах досягнення 15 ЦСР «Захист та відновлення екосистем суші», адже розуміння реальних потреб, можливостей, важелів і бар'єрів спрямує стратегічні втручання до реалістичних й оперативних довгострокових позитивних результатів сталого розвитку природоохоронних територій.

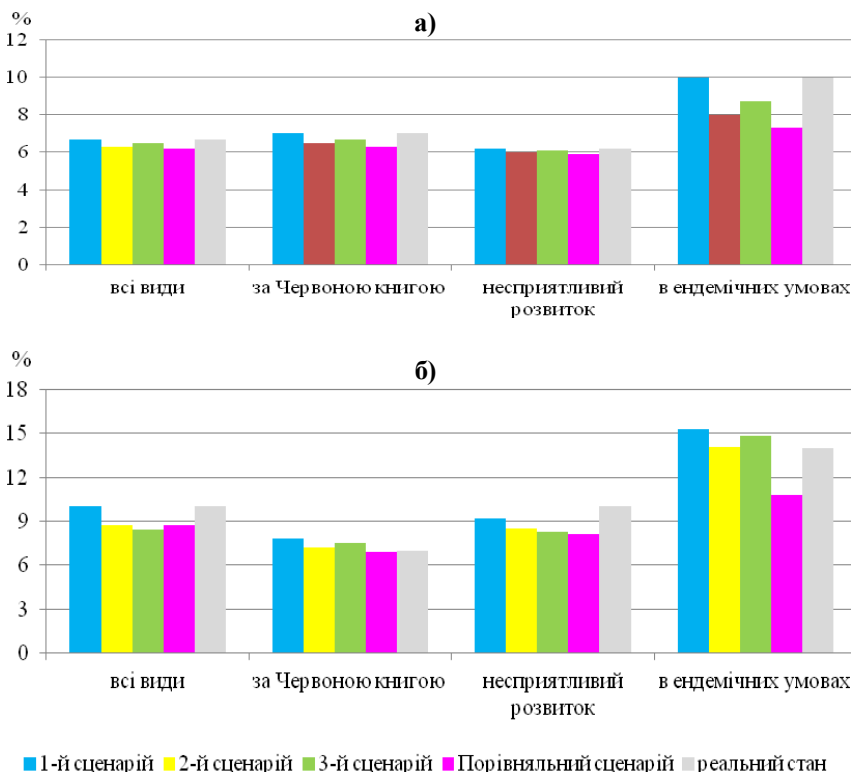

Рис. 4.3. Сценарні перспективи середнього розподілу площ природоохоронних територій (у % до всієї суші) щодо прогнозованого збереження а) видів тваринного та рослинного світу, б) середовищ їх існування

Джерело: побудовано в програмному середовищі «prioritizr R package» (<https://prioritizr.net/>).

Для включення в модель компромісів, зумовлених соціально-економічними перспективами від зміни землекористування й іншими обмеженнями здійсненності, проаналізовано два варіанти сценаріїв оптимізації природоохоронних територій для забезпечення охорони середовища:

- 1) перший сценарій, спрямований на запобігання втраті чи деградації видів тваринного та рослинного світу або середовищ їх існування, сформовано без будь-яких обмежень здійсненності;
- 2) другий сценарій передбачав визначення пріоритетних

природоохоронних територій для суворой охорони виключно в межах існуючих природоохоронних територій для забезпечення соціально-економічних пріоритетів сталого розвитку природоохоронних територій (додаток Д, рис. Д.1).

Розрахунки показали, що соціально-економічний контекст зростання індексу людського розвитку (*HDI* – Human development index) у приймаючих громадах здатний пом'якшити вплив загроз для сталого розвитку природоохоронних територій (рис. 4.4, а). Подібним чином проявились і природоохоронні зусилля громади (рис. 4.4, б). Однак, активізація консерваційних втручань у розвиток природоохоронних територій із ознаками деградації, не виявила позитивного зв'язку між зусиллями громади та рівнем відновлення екосистеми (рис. 4.4, в), що ймовірно, вказує на необхідність пошуку інших методів втручань захисту для запобігання подальшій шкоді, коли біорізноманіття екосистеми вже перебуває під загрозою.

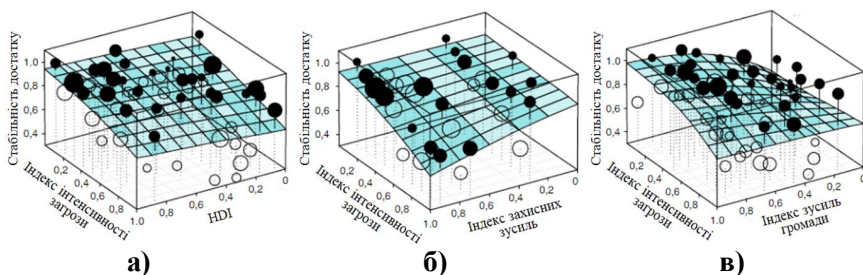

Рис. 4.4. Ефекти взаємодії соціально-економічних та екологічних факторів розвитку природоохоронних територій:
а) зростання індексу людського розвитку (*HDI*),
б) природоохоронні зусилля громади та в) консерваційні втручання в розвиток природоохоронних територій із ознаками деградації

Джерело: побудовано в програмному середовищі «prioritizr R package» (<https://prioritizr.net/>).

Результативність сталого розвитку природоохоронних територій у період післявоєнного відновлення економіки України можна інтерпретувати як максимізацію репрезентації екосистеми за умов обмеженості ресурсів або як обмеження соціально-економічних витрат на збереження природного середовища. Вірно розміщені й ефективно керовані природоохоронні території

формують вигоди для збереження та розвитку природних ресурсів, а також певні вигоди для суспільства, однак призводять до альтернативних витрат через обмеження економічної діяльності, пов'язаної з інтенсивним сільським чи лісовим господарством, видобутком корисних копалин або розвитком інфраструктури. Отож, основним пріоритетом сталого розвитку природоохоронних територій має стати взаємоузгодження цілей збереження екосистем і цілей соціально-економічного розвитку місцевих громад. Досягнення цього балансу неможливе без належного правового регулювання, яке визначає рамки взаємодії між охороною природи та господарською діяльністю (зокрема, туристичною), забезпечуючи гармонізацію інтересів держави, громад і бізнесу.

4.2. Стратегічні підходи до забезпечення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях України

Туристична діяльність на природоохоронних територіях неминуче пов'язана з впливом на природне середовище, спричиняючи навантаження на місцеві ресурси, що може призвести до негативних екологічних наслідків, деструктивно впливаючи на екосистеми та приймаючі громади, та потребує вирішення досягнення стійкості в короткостроковій і довгостроковій перспективі. Деградація земель, забруднення водних ресурсів і повітря, нагромадження відходів, пошкодження видів і наслідки неадекватного використання природних ресурсів загрожують деградацією чи навіть зникненням окремих видів тваринного та рослинного світу чи середовищ їх існування. З іншого боку, фрагментарне законодавство та недостатньо результативне правозастосування призводять до неналежної екологічної практики господарської діяльності на природоохоронних територіях.

Однак, розвиток туризму саме на засадах сталого розвитку може бути корисним для збереження природного, культурного й антропогенного середовища природоохоронних територій. Досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях потребує вироблення стратегічних шляхів, спрямованих на позитивний внесок у збереження середовища, поєднуючи глобальні ЦСР збереження екосистем, економічної диверсифікації, скорочення бідності та соціального розвитку громад. Політика сприяння сталому розвитку туризму у період післявоєнної

відбудови вітчизняної економіки має координувати зусилля органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності та місцевих громад щодо запровадження парадигми екологічної стійкості, мобілізуючи людські ресурси у реалізацію планів розкриття величезного туристичного потенціалу природоохоронних територій.

Звернімо увагу, що Регламенти UN Tourism щодо оцінювання впливу на довкілля передбачають скринінг, визначення обсягу, оцінювання (вивчення альтернатив, аналіз впливу, пом'якшення й управління впливом та оцінювання значущості) (WTO, 2002), що в цілому враховано у вимогах звітування, перегляду, прийняття рішень і подальших дій для забезпечення екологічної безпеки об'єктів, визначених українським законодавством. Так, відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», впливом вважаються будь-які наслідки для довкілля від планованої діяльності. У цьому законодавчому акті під довкіллям у межах захисту йдеться про безпечність життєдіяльності та здоров'я громадян, а також збереження біорізноманіття, ґрунтів, повітря, води, ландшафтів, природних територій, соціокультурних об'єктів, а також сукупності цих факторів у різній конфігурації (Закон України, 2024а). Сферою застосування цього закону щодо туризму визначено лижні комплекси (площею від 5 га), гольфклуби (від 3 га) та місця для кемпінгу (від 1 га) і базування водного транспорту на природоохоронних територіях, а також тематичні розважальні парки (від 1 га) і курортні містечка та готельні комплекси на територіях та об'єктах природоохоронних зон (від 100 номерів площею від 5 га поза межами населених пунктів, від 50 номерів – у межах населених пунктів, без підключення до централізованого водопостачання та водовідведення). Водночас метою запровадженого в Україні оцінювання впливу є обґрунтування започаткування певного бізнесу на визначених територіях, у процесі поточної діяльності жодних коригуючих розрахунків не передбачено, а, отже, можна вважати, що реальний поточний вплив суб'єктів туризму на досягнення екологічної стійкості туризму не відстежується.

Для подолання цієї прогалини та формування дієвої системи забезпечення економічної стійкості туризму на природоохоронних територіях пропонуємо схему застосування наскрізного управління забезпеченням заявлених параметрів екологічної безпеки, що

передбачає визначення необхідного масштабу дослідження впливу (аналіз окремих параметрів впливу, екологічний скринінг чи повне оцінювання). Серед різноманіття визначених UN Tourism принципів туризму на природоохоронних територіях (WTO, 2002) екологічна стійкість передбачає розвиток, сумісний із підтриманням важливих екологічних процесів, біологічного різноманіття та ресурсів. Через значну залежність туризму від навколишнього середовища збереження привабливості туристичної дестинації природоохоронної території і її природних активів сприяє зростанню туризму та підвищує популярність. Туризм завдяки своїй здатності приносити дохід може забезпечити поліпшення екосистеми природного та соціокультурного середовища туристичної дестинації.

Проаналізувавши численні підходи науковців до вирішення екосистемних проблем сталого розвитку туризму (Leung et al., 2018; Борблік, 2019а; Чумаченко et al., 2022; Khawaldah, 2023; Silva et al., 2023), пропонуємо виокремити такі стратегічні напрями:

1. Формування екологічної обізнаності туристів. Попри те, що в сучасному світі пересічний турист є доволі чутливим до таких екологічних питань, як глобальне потепління або виснаження озонового шару, існує нагальна необхідність розвинути усвідомлення відповідальності туристів на природоохоронних територіях за збереження та покращення екологічної якості місця призначення, дотримання етичних стандартів використання природних і соціокультурних ресурсів. Туристична діяльність передбачає інтенсивне використання вразливих середовищ існування, однак інвестори галузі та туристи не завжди мають достатній рівень знань щодо сталих практик туристичного споживання природних ресурсів, що може призводити до їх деградації.

2. Формування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за збереження і розвиток екосистем природоохоронних територій. Підприємства індустрії туризму мають включитись у державні та місцеві програми мінімізації шкоди природному середовищу. Доцільно внести зміни до Розділу II Закону України «Про туризм» (Закон України, 2024b), узгодивши основні цілі державного регулювання та пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму із державною екологічною політикою на період до 2030 року (Закон України, 2019). Зокрема,

абзац 4 частини 4 ст. 6 Закону України «Про туризм» доцільно змінити, додавши після слів «збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля» слова «забезпечення екологічної стійкості природних екосистем, збереження та розвиток видів тваринного і рослинного світу та середовищ їх існування». Також доцільно законодавчо встановити обов'язковість узгодження галузевого планування з еколого-просторовим плануванням природоохоронних територій, що дозволить узгодити чинне законодавство із стратегічним напрямом «Забезпечення збалансованого використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення» Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017), а також розробити керівні принципи розвитку туризму та курортів і концесійних операцій, які використовують критерії проєктування туристичних маршрутів із низьким рівнем впливу на екосистеми та новітні технології збереження природних ресурсів.

3. Планування та розвиток екологічних туристичних напрямів і проєктів. На органи державної влади та місцевого самоврядування і на неурядові організації доцільно покласти диференційовану відповідальність за досягнення екологічної стійкості туризму. Зокрема, до компетенції органів влади доцільно віднести:

- інституційну підтримку наукових розробок економічних моделей туризму, спрямованих на узгодження пріоритетів збереження екосистем із достатнім рівнем соціально-економічної результативності;
 - підтримку регіональних органів управління у розробленні обласних стратегій розвитку сталого туризму;
 - запровадження галузевої та/або регіональної системи екологічного обліку індустрії туризму;
 - організування просвітницької роботи для громадськості щодо питань сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях;
 - контролювання та регулювання дотримання екологічних вимог збереження та розвитку екосистем суб'єктами туристичної діяльності на природоохоронних територіях.
- Вклад неурядових організацій у забезпечення екологічної

стійкості туризму на природоохоронних територіях має визначатись:

- участю у дорадчих та експертних групах усіх рівнів підпорядкування зі сталого туризму;
- пошуком джерел місцевої підтримки для належного сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- сприянням освітнім проєктам щодо важливості поєднання економічної й екологічної складових у сталому розвитку туризму на природоохоронних територіях;
- заохочуванням до визначення та пошуку шляхів вирішення проблем сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

4. Стале використання різноманітних видів природних ресурсів природоохоронних територій. Туризм зумовлює збільшення обсягів транспортного обслуговування та пов'язаних із цим шкідливих викидів, а також є основним генератором відходів на природоохоронних територіях, у більшості з яких утилізація відходів належним чином не забезпечена. Відповідальний розвиток туризму має підтримуватися екологічними практиками, заснованими на принципах обережної консервативності у прийнятті рішень. Йдеться про розроблення туристичних продуктів, котрі поєднують привабливість із соціальною відповідальністю, орієнтуються на інтереси місцевих громад, передбачають мінімізацію антропогенного навантаження на природне середовище та сприяють підвищенню рівня екологічної обізнаності туристів (Миронов, 2024с). У туристичному обслуговуванні необхідно використовувати екологічні матеріали та відновлювані джерела енергії, запобігати забрудненню ґрунтових і прибережних вод. Важливо реінвестувати кошти в очисні споруди та системи утилізації відходів, кооперуючи дану діяльність із мешканцями місцевих громад.

На наше переконання, для інтегрованого стратегічного планування сталого територіального розвитку і досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях доцільно запровадити та реалізувати цілісний скоординований підхід до просторового, галузевого й екологічного планування. Виникає нагальна необхідність у розробленні інструментів координації стратегій для забезпечення екологічної стійкості. На сьогодні найбільш ефективним інструментом досягнення сталого

територіального розвитку вважається SEA-координація стратегічного планування (Khaledi Koure et al., 2023; Khawaldah, 2023; Aini, 2024) (SEA – стратегічне екологічне оцінювання, *Strategic Environmental Assessment* – англ.). Однак даний інструмент не може сповна забезпечити результативного управління сталим розвитком екологічно вразливого туризму на природоохоронних територіях, оскільки стандартна методологія SEA спрямована на оцінювання впливів певної господарської діяльності виключно на навколишнє середовище, не охоплюючи соціальних та економічних ефектів екологічної стійкості. Зауважимо також, що попри широке розповсюдження SEA-координації стратегічного планування в країнах ЄС (Faivre et al., 2017; Visconti et al., 2024), науковцями досі не досягнуто консенсусу у визначенні набору критеріїв, придатних для стратегічного планування розвитку туризму на природоохоронних територіях, у законодавстві ЄС також відсутні положення для регулювання цього процесу. Крім того, SEA, як і більшість аналогічних інструментів для екологічного оцінювання конкретних місць призначення, має «вузькі місця» у визначенні кумулятивних впливів (наприклад, вплив зростання туристичних відвідувань на збільшення споживання водних ресурсів, забруднення повітря, утворення побутових відходів тощо).

Водночас новітні тенденції просторової організації природоохоронних територій щораз більше схиляються до необхідності аналізу якості життя та здоров'я людей і соціально-економічних ефектів для конкретної просторово організованої території (Valencia-Arias et al., 2022), зокрема IUCN рекомендує ґрунтувати стратегії розвитку дестинацій на методології ESIA – оцінювання екологічного соціального впливу (*Environmental Social Impact Assessment* – англ.) (Leung et al., 2018).

Організація туризму має значний, описаний у попередніх частинах дослідження, вплив на розвиток туристичних дестинацій (див. підрозділи 1.3, 2.3, 3.2), отож вважаємо, що аналіз не має зводитись виключно до визначення негативного чи позитивного наслідків для якості збереження природного середовища на природоохоронних територіях. Відповідно усталена методологія SEA-координації екологічної стійкості природоохоронних територій потребує вдосконалення, яке пропонується шляхом включення соціально-економічних параметрів та цілей ESIA (рис. 4.5).

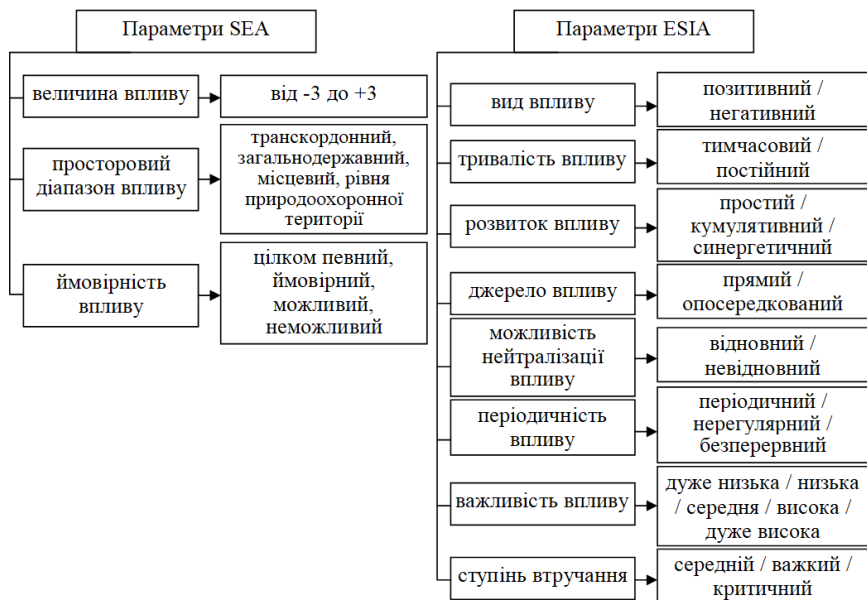

Рис. 4.5. Логічно-змістовна інтеграція стратегічного планування

Джерело: сформовано за матеріалами (Leung, 2018; Aini, 2024).

Враховуючи, що туристичні напрями на природоохоронних територіях переважно плануються для туристичних цілей, доцільно поєднати використання інструментів SEA й ESIA для отримання якісної оцінки альтернатив просторового планування територій для розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях у частині розроблення системи моніторингу досягнення екологічної стійкості туризму.

Методологічно отриманий у результаті комбінування інструмент пропонуватиме більше можливостей для охоплення впливів туристичної діяльності на еколого-соціальне тло розвитку дестинації за допомогою фізико-географічних, біологічних і соціально-економічних характеристик простору, а також з урахуванням оціночних суджень мешканців дестинації щодо впливів туризму на якість їх життя (Risteski, 2020).

Що стосується планування туристичного сектора вітчизняної економіки, зауважимо, що ані Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (Міністерство економічного

розвитку і торгівлі України, 2017), ані Стратегією екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (КМУ, 2021с) не передбачено врахування планів розвитку і дотримання еколого-соціальних вимог просторового планування. Загалом можна стверджувати, що в зазначених стратегіях та операційних планах їх реалізації переважає традиційний ринковий підхід до розвитку природних ресурсів, який не охоплює аналізу впливу планованого розвитку туризму на природне і соціокультурне середовище, просторові, соціальні та культурні наслідки цих впливів, що в цілому суперечить рекомендаціям UN Tourism (WTO, 2002). Отож, екологічно нестійкий туризм може справляти значний негативний вплив на природну спадщину, природні ресурси та розвиток місцевої громади на природоохоронній території, навіть за умови чіткої реалізації стратегічних планів.

Проблема координації галузевого, просторового й екологічного планування у туризмі на природоохоронних територіях лежить, відповідно, на перетині інтересів економічного характеру розвитку галузі та сталого розвитку туристичних напрямів у просторовому плануванні. Досягнення такої мети потребує цілісного підходу до стратегування на основі стратегічного оцінювання просторових, екологічних, соціальних та економічних цілей стійкості туризму. За таких умов інтегроване запровадження методології SEA-координації з доповненням ESIA у просторовому плануванні природоохоронних територій для туристичних напрямів розглядається нами як комплексний інструмент контролювання, який дозволяє непряму координацію між галузево-орієнтованими стратегічними планами розвитку туризму та просторово-екологічним плануванням природоохоронних територій.

Методологічно визначення екологічної стійкості туризму полягає в оцінюванні прямих, опосередкованих і кумулятивних наслідків туризму для природоохоронних територій та порівнянні їх із нульовими альтернативами (тобто, з відсутністю впливу) для кількісного та якісного визначення впливів. Отримані оцінки наслідків покладаються в основу планування системи прямих опосередкованих заходів для компенсації або зменшення негативних наслідків. ESIA дозволяє враховувати існуючий стан якості природного середовища природоохоронної території (водні

та земельні ресурси, якість повітря, рівень шуму, іонізуюче випромінювання тощо) та якість життя (частка населення дестинації та туристів, що піддаються негативним екологічним впливам чи, навпаки, вважають екологічні умови задовільними, а також якість робочого середовища працівників туристичної галузі, якість туристичної інфраструктури тощо). Включення до методології SEA-координації елементів ESIA аналізу дозволяє дослідити стан природної й історико-культурної спадщини на природоохоронних територіях, отримати релевантну інформацію щодо способу й інтенсивності використання природоохоронних територій для цілей діяльності та розвитку туристичних об'єктів та інфраструктури, відслідкувати динаміку й інтенсивність туристичних відвідувань природоохоронних територій. Беручи до уваги необхідність врахування соціально-економічних параметрів, інтегрований аналіз SEA+ESIA можна вважати дієвим інструментом формування комплексного уявлення про наслідки розвитку туризму для досягнення його екологічної стійкості на природоохоронних територіях (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Цілі інтегрованої методології SEA+ESIA для обґрунтування стратегічних напрямів досягнення екологічної стійкості туризму

Напрямок досягнення екологічної стійкості	Цільове спрямування SEA-координації
(1)	(2)
1. Території природно-заповідного фонду	1.1. Охорона ландшафтів 1.2. Охорона природних територій (геоморфологічних, гідрографічних і геологічних структур) 1.3. Збереження біорізноманіття (флори та фауни)
2. Природні ресурси	2.1. Рациональне використання невідновлюваних і надання переваги використанню відновлюваних джерел енергії в туристичних зонах 2.2. Підвищення енергоефективності 2.3. Впровадження чистих технологій
3. Повітря	3.1. Зниження рівня забруднення повітря в транспортних коридорах

(1)	(2)
4. Вода та землі	4.1. Розвиток інфраструктури водовідведення й очищення стічних вод 4.2. Зменшення ерозії та ревіталізація еродованих ділянок ґрунтів
5. Поводження з відходами	5.1. Поліпшення технологій збирання, оброблення й утилізації відходів у туристичних зонах
6. Культурна спадщина	6.1. Охорона культурної спадщини, збереження історичної забудови й археологічних пам'яток
7. Здоров'я населення	7.1. Розбудова систем водопостачання для забезпечення доступу місцевих жителів і туристів до фізично, хімічно та біологічно чистої питної води 7.2. Доступність систем водопостачання та водовідведення, інфраструктура утилізації відходів для місцевого населення і туристичних об'єктів 7.3. Захист і моніторинг здоров'я місцевих жителів і туристів 7.4. Створення умов для організації дозвілля та відпочинку
8. Економічний та інституційний розвиток місцевих громад	8.1. Стимулювання економічного розвитку туристичної дестинації та місцевої зайнятості шляхом організації туризму 8.2. Удосконалення програм екологічного захисту, їх моніторинг

Джерело: узагальнено за рекомендаціями UN Tourism для країн ЄС (WTO, 2002).

Базуючись на окреслених вище цілях, до системи показників ESIA було включено відсоток населення/туристів із доступом до належних систем водовідведення й очищення стічних вод, відсоток населення/туристів із доступом до базової медичної допомоги в межах туристичної дестинації, кількість туристів, котрі вимушено перебувають під впливом шуму, відсоток населення/туристів, котрі піддаються підвищеному забрудненню повітря на туристичних об'єктах природоохоронних територій, кількість програм розвитку охорони навколишнього середовища, передбачених туристичними проектами на природоохоронних територіях, кількість точок вимірювання в системах моніторингу, кількість доступної релевантної екологічної інформації тощо.

Для реалізації методології SEA-координації з інтеграцією елементів ESIA аналізу також було проаналізовано планувальні

рішення обласних державних адміністрації й органів місцевого самоврядування для визначення заходів, які можуть спричиняти значний негативний або позитивний вплив на досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях або відносно великий у територіальному охопленні площі відповідної дестинації.

Силу впливу визначали у кількісному вимірі у діапазоні від -3 до +3 (включаючи «0» для позначення відсутності впливу). В якості терів рангу впливу використовували «+» переважний позитивний вплив, «-» переважний негативний вплив, TEM – тимчасовий (temporary), PEM – довгостроковий (long-term), SIM – простий (simple), SIN – синергетичний (synergetic), CUM – кумулятивний (cumulative), DIR – прямий (direct), IND – опосередкований (indirect), REV – зворотний (reversible), IRV – незворотний (irreversible), REC – нейтралізація можлива (neutralization possible), IRC – нейтралізація неможлива (neutralization impossible), PER – періодичний (periodic), IRG – нерегулярний (irregular), CON – неперервний (continuous), DIS – переривчастий (discontinuous), VERY LOW, LOW, MEDIUM, VERY HIGH – дуже низький, низький, середній і дуже високий рівні важливості впливу. Територіальне охоплення дослідження було виражено як транскордонне, загальнодержавне, регіональне (обласне) або місцеве. У випадку потрапляння певного туристичного напрямку до природоохоронних територій спеціального призначення, він позначався як національний парк, природний парк тощо. Також до оцінювання було включено визначення ймовірності впливу, щодо якого було обрано шкалу 100 % – однозначне існування впливу, 50-99 % – вірогідний вплив, 1-49 % – потенційний вплив, <1 % – відсутній вплив. Такий підхід дозволяє частково оцінити вплив туристичної й іншої діяльності на якість повітря, води та землі в межах визначених цілей SEA.

На основі кількісної та якісної оцінки обраних сформовано узагальнену систему оцінювання сили впливу, територіального розподілу та ймовірності виникнення впливів, результати якої дозволяють визначити заходи для досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях. Критерії оцінювання інтенсивності та просторового виміру впливу планувальних рішень на цілі SEA послужили основою для оцінювання важливості ідентифікованих впливів у їх досягненні. Стратегічно важливими

для туристичного напрямку визначено впливи із сильним (позитивним чи негативним) ефектом на регіональному рівні. Натомість, на даному етапі дослідження питання соціально-економічного розвитку та впливу туристичної діяльності на якість життя та місцеві громади розглядалися як додатковий фактор впливу, який не брався до уваги у розрахунках.

В Україні система територіального планування в цілому спрямована на забезпечення екологічно безпечного землекористування. Планування використання земель здійснюється на загальнодержавному та регіональному рівнях, а зонування – в межах територіальних громад (Третяк et al., 2021). Основна проблема, що виникає при розробленні просторових планів для туристичних напрямів на природоохоронних територіях (включаючи природні парки національного та місцевого статусу, об'єкти культурної спадщини, включені до Списку ЮНЕСКО тощо), спричинена неспроможністю чільної організації просторового планування забезпечити точне кількісне та якісне визначення кумулятивних і синергетичних ефектів екологічної стійкості туризму, з чітким визначенням оборотності, тривалості та безперервності впливу, а отже, це ускладнює або навіть подекуди унеможлиблює пошук раціональних і дієвих шляхів знешкодження ризиків. Застосовування запропонованої методології SEA+ESIA дозволить сконцентрувати увагу на визначенні впливу діяльності на середовище і розробити заходи для покращення енергоефективності та нейтралізації негативного впливу на якість води та повітря.

Для аналізу використано рекомендації, методологічні положення щодо статистичного спостереження витрат на охорону природного середовища та офіційні дані Державної служби статистики України (Державна служба статистики України, 2025), панельні статистичні дані ЕЕА з використанням системи індикаторів туризму для сталих напрямків ETIS (European Environment Agency, 1999; European Commission, 2016), глобальної системи даних GSTC під егідою WTTC (World Travel & Tourism Council, 2026), із урахуванням рекомендацій UN Tourism (WTO, 2002) та OECD (OECD, 2008). Географічний і часовий діапазон аналізу обмежено можливостями отримання релевантних даних для оброблення регресійного аналізу у період воєнного стану. Пошук обґрунтованих доказів щодо існування причинно-наслідкового зв'язків між внеском туризму у ВВП (T_{GDP}), включаючи всі прямі, опосередковані

й індуковані впливи, і капітальними інвестиціями у розвиток туризму на природоохоронних територіях (Tci), включаючи інвестиції всіх галузей, безпосередньо пов'язаних із подорожами та туризмом, і можливостями досягнення екологічної стійкості туризму здійснювали з використанням емпіричних тестів та економетричного моделювання, в межах якого змінні регресії трансформували на основі тестування Воx-Сох, що дозволило інтерпретувати коефіцієнти регресії як еластичність (MacKinnon & Magee, 1990).

У представленій моделі (4.3) міру забезпечення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях сформовано як систему проксі-змінних, що відповідають завданням 6.3 (зменшення обсягів скидання неочищених стічних вод із використанням інноваційних технологій водоочищення), 7.4 (підвищення енергоефективності економічної діяльності) та 11.5 (зменшення негативного впливу забруднюючих речовин на довкілля з використанням інноваційних технологій) ЦСР для сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях і пов'язані з використанням водних ресурсів (water resources – WR), енергії (energy – En) та збереженням чистоти повітря (air purity – AP).

$$\begin{cases} \ln WR_t = \beta_0 + \beta_1 \ln WR_{f_t} + \beta_2 \ln T_{GDP_t} + \beta_3 T_{ci_t} + \varepsilon_t \\ \ln En_t = \beta_0 + \beta_1 \ln En_{f_t} + \beta_2 \ln T_{GDP_t} + \beta_3 T_{ci_t} + \varepsilon_t \\ \ln AP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln AP_{f_t} + \beta_2 \ln T_{GDP_t} + \beta_3 T_{ci_t} + \varepsilon_t \end{cases}, \quad (4.3)$$

де f відображає зменшення рівня кінцевого споживання ресурсів сектором туризму (за різними сценаріями – на 5 %, 10 % та 15 %) в період t .

Для якісного оброблення панельних даних (табл. 4.4) виявляли гетероскедастичність даних за параметричним тестом Гольдфельда-Квандта та наявність залежності поперечних перерізів між панелями (CD) із використанням технології блокчейну (Твердохліб et al., 2022), що дозволило уникнути використання неуточнених за термінами даних і подолати просторову залежність, економічну та соціальну дистанцію результатів.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}, \quad (4.4)$$

де T – інтервал часу; N – кількість одиниць поперечного перерізу; $\hat{p}_{ij}$ – попарна кореляція між перерізами.

Таблиця 4.4

Описова статистика панелі даних

Параметри оцінювання	Оцінювані проксі-змінні				
	<i>TGDP</i>	<i>Tci</i>	<i>WR</i>	<i>En</i>	<i>AP</i>
Середнє	19,5	3916,449	8,9	141,9571	2063,871
Стандартна помилка	1,14600756	684,7341	1,540083	8,455116	226,6296
Медіана	20,4	3062,9	9,94	154	2242
Стандартне відхилення	3,03205101	1811,636	4,074678	22,37013	599,6056
Дисперсія вибірки	9,19333333	3282026	16,603	500,4229	359526,8
Експес	-0,3521201	-0,98914	-0,76422	-0,66546	-0,99383
Асиметричність	-0,8911895	0,375142	0,084941	-1,18738	-1,03703
Інтервал	8,5	5180,86	11,39	53,5	1395,2
Мінімум	14,5	1534,34	3,74	105,9	1189,7
Максимум	23	6715,2	15,13	159,4	2584,9
Сума	136,5	27415,14	62,3	993,7	14447,1
Кількість років спостереження	7	7	7	7	7
Кількість регіонів дослідження	24	24	24	24	24
Рівень надійності (95 %)	2,80417948	1675,484	3,768449	20,68892	554,5427

Джерело: власні розрахунки.

Також було здійснено перевірку змінних обраної панелі даних на стаціонарність (4.5) і тестування моделі на гетероскедастичність структури відхилень та автокореляцію залишків (4.6).

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T), \quad (4.5)$$

де N – кількість одиниць поперечного перерізу; T – період; $t_i(N, T)$ – тест Дікі-Фуллера для перевірки авторегресії в поперечному перерізі для i -го панельного блоку (Твердохліб et al., 2022).

$$\begin{aligned} \tilde{z}_{it} &= z_{it} - \bar{z}_i + \bar{\bar{z}} \\ \bar{z}_i &= T_i^{-1} \sum_{t=T_{i1}}^{T_i} z_{it} \\ \bar{\bar{z}} &= \left(\sum T_i \right)^{-1} \sum_i \sum_t z_{it} \\ \tilde{y}_{it} &= x'_{it} \theta + \varepsilon_{it} \end{aligned}, \quad (4.6)$$

В описаній системі рівнянь змінні панелі $z_{it} \in \{y_{it}, x_{it}\}$ надають розрахунки для $\bar{z}_i$ та $\bar{\bar{z}}$ відповідно, а внутрішня оцінка відповідає регресії за методом найменший квадратів, де залежна змінна y_{it} є скаляром, а x_{it} описується як вектор незалежних змінних.

Результати параметричного тесту Гольдфельда-Квандта свідчать, що панельні змінні є стаціонарними (табл. 4.5). Однорідність дисперсії підтверджено P -значенням тесту Уайта, який дорівнює 0,915568 ($F = 0,0889215$).

Таблиця 4.5

Результати параметричного тестування на наявність залежності поперечних перерізів між панелями

Залежна змінна	Пояснювальні змінні	Критерій CD	p
$\ln WR_t$	$\ln WR_{f_t}, \ln T_{GDP_t}, T_{ci_t}$	2,59	0,96
$\ln En_t$	$\ln En_{f_t}, \ln T_{GDP_t}, T_{ci_t}$	26,99	0,05
$\ln AP_t$	$\ln AP_{f_t}, \ln T_{GDP_t}, T_{ci_t}$	6,85	0,09

Джерело: власні розрахунки.

При перевірці нормальності залишків виявлено, що p -value Shapiro Wilk = 0,8196, тобто дані розподілені нормально. Результати тесту Дікі-Фуллера вказують на відсутність одиничних коренів у розглянутих змінних (табл. 4.6), що забезпечує необхідну умову для подальшого застосування панельного регресійного аналізу.

Таблиця 4.6

Результати тестування на наявність авторегресії в поперечному перерізі для панельних блоків даних

Параметри тестування	Перевірені змінні				
	$\ln T_{GDP}$	$\ln T_{ci}$	$\ln WR$	$\ln En$	$\ln AP$
Сума	20,714	57,203	14,558	34,606	53,113
Середнє	2,959	8,172	2,080	4,944	7,588
Дисперсія	0,028	0,252	0,272	0,029	0,116
t -статистика	-9,033	-9,416	-11,667	-9,530	-8,428
Статистика $CIPS$	-1,873	-2,08	-1,802	-2,076	-2,246
Δ оператор першої різниці	-4,924	-4,369	-4,616	-4,704	-4,347

Джерело: власні розрахунки.

Для здійснення регресійного аналізу структуровано три економетричні моделі відповідно до умов (4.3) і сценарних перспектив зменшення споживання ресурсів на 5 %, 10 % та 15 %, що дозволило забезпечити інтерпретацію значущих результатів

відповідно до сформованої мети дослідження – виявлення впливу використання водних ресурсів і енергії та зменшення шкідливих викидів у повітря для досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях.

Для першої сценарної перспективи зафіксовано помірний колективний значущий вплив оцінюваних параметрів (табл. 4.7) на рівень споживання водних ресурсів ($R^2 = 0,76$), енергетичних ресурсів ($R^2 = 0,64$) і сильний сукупний ефект для зменшення забруднення повітря ($R^2 = 1$).

Таблиця 4.7

Кореляційна матриця Пірсона для першої сценарної перспективи

Водо- споживання	$\ln WR$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln WR$	1	0,524947	0,526102	-0,464293	0,247489	-0,594311
$\ln WR_f$	0,524947	1	-0,11147	-0,760402	-0,0519768	-0,859926
$\ln En_f$	0,526102	-0,11147	1	-0,04218	0,202639	0,107053
$\ln AP_f$	-0,464293	-0,760402	-0,04218	1	-0,1641	0,675705
$\ln TGDP$	0,247489	-0,0519768	0,202639	-0,1641	1	0,0818731
$\ln Tci$	-0,594311	-0,859926	0,107053	0,675705	0,0818731	1
Енерго- споживання	$\ln En$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln En$	1	0,235791	0,359688	-0,181807	0,282304	0,244474
$\ln WR_f$	0,235791	1	0,392851	0,73329	0,404806	0,33871
$\ln En_f$	0,359688	0,392851	1	0,5489	0,753565	0,59908
$\ln AP_f$	-0,181807	0,73329	0,5489	1	0,417718	0,456049
$\ln TGDP$	0,282304	0,404806	0,753565	0,417718	1	0,294504
$\ln Tci$	0,244474	0,33871	0,59908	0,456049	0,294504	1
Забруднення повітря	$\ln AP$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln AP$	1	0,749368	0,569782	0,999011	0,435337	0,475482
$\ln WR_f$	0,749368	1	0,392851	0,73329	0,404806	0,33871
$\ln En_f$	0,569782	0,392851	1	0,5489	0,753565	0,59908
$\ln AP_f$	0,999011	0,73329	0,5489	1	0,417718	0,456049
$\ln TGDP$	0,435337	0,404806	0,753565	0,417718	1	0,294504
$\ln Tci$	0,475482	0,33871	0,59908	0,456049	0,294504	1

Джерело: власні розрахунки.

Статистичний аналіз оцінюваних факторів (табл. 4.8) підтвердив доцільність використання чи виключення окремих коефіцієнтів кореляції для формування матриці впливів.

Таблиця 4.8

Статистичний аналіз факторів для першої сценарної перспективи

Фактори	Коефіцієнт	Середньоквадратичне відхилення, <i>SE</i>	<i>t</i> -стат	Межі довірчого інтервалу		Стандартизований коефіцієнт	<i>p</i> -value	Рівень мультиколінеарності, <i>VIF</i>
				нижня <i>t</i> 0,025	верхня <i>t</i> 0,975			
Для ln <i>WR</i>								
<i>β</i>	0,525	2,301	-0,102	-5,540	5,071	0,000	0,921	
ln <i>WR_f</i>	0,526	0,167	0,470	-0,306	0,463	0,188	0,651	2,112
ln <i>En_f</i>	-0,464	0,155	3,137	0,129	0,842	0,576	0,014	1,077
ln <i>AP_f</i>	0,247	0,206	0,534	-0,365	0,586	0,155	0,608	2,411
ln <i>TGDP</i>	-0,594	0,189	1,143	-0,220	0,653	0,156	0,586	1,147
ln <i>Tci</i>	0,525	0,108	-1,768	-0,441	0,058	-0,617	0,115	3,895
Для ln <i>En</i>								
<i>β</i>	7,328	6,741	0,699	-10,883	20,539	0,000	0,505	
ln <i>WR_f</i>	0,236	0,265	2,682	0,099	1,320	0,841	0,028	2,314
ln <i>En_f</i>	0,360	0,236	1,739	-0,134	0,956	0,714	0,520	1,961
ln <i>AP_f</i>	-0,182	0,233	-3,497	-1,351	-0,277	-1,185	0,008	2,104
ln <i>TGDP</i>	0,282	0,244	-0,393	-0,659	0,467	-0,134	0,705	1,728
ln <i>Tci</i>	0,244	0,175	0,405	-0,333	0,476	0,112	0,696	1,801
Для ln <i>AP</i>								
<i>β</i>	9,679	4,342	0,701	-67,961	12,732	0,000	0,503	
ln <i>WR_f</i>	0,749	0,017	2,869	0,009	0,086	0,037	0,021	2,314
ln <i>En_f</i>	0,570	0,015	1,394	-0,013	0,055	0,023	0,201	3,961
ln <i>AP_f</i>	0,999	0,015	69,242	0,974	1,041	0,952	0,510	1,704
ln <i>TGDP</i>	0,435	0,015	0,066	-0,034	0,036	0,001	0,949	1,728
ln <i>Tci</i>	0,475	0,011	1,298	-0,011	0,040	0,015	0,631	1,801

Джерело: власні розрахунки.

Зокрема, для параметра водоспоживання підозру на мультиколінеарність вказує фактор $\ln Tci$ ($VIF = 3,895$, значення більше 2,5 – підозра, значення більше 3 – явна ознака мультиколінеарності), для параметра забруднення повітря підозру на мультиколінеарність виявляє фактор $\ln En_f$ ($VIF = 3,961$).

Не підтверджено ($p < 0,5$) достовірність впливу факторів $\ln En_f$ і $\ln Tci$ на параметр $\ln WR$, факторів $\ln WR_f$ та $\ln AP_f$ на параметр $\ln En$ і факторів $\ln WR_f$ та $\ln En_f$ на параметр $\ln AP$.

$$\ln WR = 0,525 + 0,526 \ln WR_f + 0,247 \ln AP_f - 0,594 \ln TGDP$$

$$\ln En = 7,328 + 0,360 \ln En_f + 0,282 \ln TGDP + 0,244 \ln Tci$$

$$\ln AP = 9,679 + 0,999 \ln AP_f + 0,435 \ln TGDP + 0,475 \ln Tci$$

Для другої сценарної перспективи (зниження рівня споживання на 10 %) зафіксовано сильний колективний значущий ефект оцінюваних параметрів (табл. 4.9) на рівень споживання водних ресурсів ($R^2 = 0,99$), енергетичних ресурсів ($R^2 = 0,93$) і зменшення шкідливих викидів ($R^2 = 0,99$).

Таблиця 4.9

Кореляційна матриця Пірсона для другої сценарної перспективи

Водо- споживання	$\ln WR$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln WR$	1	0,923882	-0,63801	-0,960984	0,992084	0,983157
$\ln WR_f$	0,923882	1	-0,551918	-0,867918	0,94342	0,881267
$\ln En_f$	-0,63801	-0,551918	1	0,52186	-0,670769	-0,688584
$\ln AP_f$	-0,960984	-0,867918	0,52186	1	-0,940528	-0,950755
$\ln TGDP$	0,992084	0,94342	-0,670769	-0,940528	1	0,970229
$\ln Tci$	0,983157	0,881267	-0,688584	-0,950755	0,970229	1
Енерго- споживання	$\ln En$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln En$	1	0,893161	-0,545348	-0,937374	0,96678	0,949289
$\ln WR_f$	0,893161	1	-0,551918	-0,867918	0,94342	0,881267
$\ln En_f$	-0,545348	-0,551918	1	0,52186	-0,670769	-0,688584
$\ln AP_f$	-0,937374	-0,867918	0,52186	1	-0,940528	-0,950755
$\ln TGDP$	0,96678	0,94342	-0,670769	-0,940528	1	0,970229
$\ln Tci$	0,949289	0,881267	-0,688584	-0,950755	0,970229	1
Забруднення повітря	$\ln AP$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln AP$	1	0,908331	-0,655629	-0,962275	0,987423	0,986839
$\ln WR_f$	0,908331	1	-0,551918	-0,867918	0,94342	0,881267
$\ln En_f$	-0,655629	-0,551918	1	0,52186	-0,670769	-0,688584
$\ln AP_f$	-0,962275	-0,867918	0,52186	1	-0,940528	-0,950755
$\ln TGDP$	0,987423	0,94342	-0,670769	-0,940528	1	0,970229
$\ln Tci$	0,986839	0,881267	-0,688584	-0,950755	0,970229	1

Джерело: власні розрахунки.

Статистичний аналіз (табл. 4.10) виявив підозру на мультиколінеарність факторів $\ln En_f$, $\ln TGDP$ і $\ln Tci$ для параметру $\ln WR$ (VIF відповідно 3,390, 4,744 і 3,972), $\ln AP_f$ і $\ln Tci$ для параметра $\ln En$ (VIF 3,267 і 3,312) та $\ln WR_f$ і $\ln TGDP$ для параметра $\ln AP$ (VIF 3,355 та 3,744).

Таблиця 4.10

Статистичний аналіз факторів для другої сценарної перспективи

Фактори	Коефі- цієнт	Середньо- квадра- тичне відхи- лення, <i>SE</i>	<i>t</i> - стат	Межі довірчого інтервалу		Стандар- тизований коефі- цієнт	<i>p</i> - value	Рівень мульти- коліне- арності, <i>VIF</i>
				нижня <i>t</i> _{0,025}	верхня <i>t</i> _{0,975}			
Для ln <i>WR</i>								
<i>β</i>	-0,480	5,233	-0,092	-12,549	11,588	0,000	0,929	
ln <i>WR_f</i>	0,924	0,383	-0,537	-1,089	0,678	-0,047	0,906	2,355
ln <i>En_f</i>	-0,638	0,313	1,465	-0,264	1,182	0,067	0,481	3,390
ln <i>AP_f</i>	-0,961	0,535	-0,594	-1,553	0,917	-0,063	0,969	2,267
ln <i>TGDP</i>	0,992	0,189	4,042	0,327	1,197	0,705	0,484	4,744
ln <i>Tci</i>	0,983	0,158	2,370	0,010	0,738	0,326	0,450	3,972
Для ln <i>En</i>								
<i>β</i>	0,893	11,047	-1,147	-38,148	12,804	0,000	0,985	
ln <i>WR_f</i>	-0,545	0,809	-1,500	-3,077	0,652	-0,325	0,972	2,355
ln <i>En_f</i>	-0,937	0,662	2,617	0,206	3,258	0,297	0,831	1,390
ln <i>AP_f</i>	0,967	1,130	0,758	-1,750	3,463	0,200	0,470	3,267
ln <i>TGDP</i>	0,949	0,398	3,091	0,313	2,148	1,345	0,915	2,744
ln <i>Tci</i>	0,893	0,333	0,948	-0,452	1,083	0,325	0,771	3,312
Для ln <i>AP</i>								
<i>β</i>	0,908	6,024	0,830	-8,889	18,894	0,000	0,930	
ln <i>WR_f</i>	-0,656	0,441	-0,852	-1,393	0,641	-0,093	0,919	3,355
ln <i>En_f</i>	-0,962	0,361	0,454	-0,668	0,996	0,026	0,862	1,390
ln <i>AP_f</i>	0,987	0,616	-0,967	-2,018	0,825	-0,128	0,962	1,267
ln <i>TGDP</i>	0,987	0,217	2,801	0,107	1,109	0,612	0,823	3,744
ln <i>Tci</i>	0,908	0,182	2,147	-0,029	0,809	0,370	0,964	1,972

Джерело: власні розрахунки.

Не підтверджено ($p < 0,5$) достовірність впливу факторів $\ln En_f$, $\ln TGDP$ і $\ln Tci$ на параметр $\ln WR$ та фактора $\ln AP_f$ на параметр $\ln En$.

$$\ln WR = -0,480 + 0,924 \ln WR_f - 0,961 \ln AP_f$$

$$\ln En = 0,893 - 0,545 \ln WR_f - 0,937 \ln En_f + 0,949 \ln TGDP$$

$$\ln AP = 0,908 - 0,962 \ln En_f + 0,987 \ln AP_f + 0,908 \ln Tci$$

Для третьої сценарної перспективи (зниження рівня споживання ресурсів суб'єктами туристичної діяльності на 15 %) зафіксовано сильний сукупний значущий вплив оцінюваних параметрів (табл. 4.11) на рівень споживання водних ресурсів ($R^2 = 0,998$), енергетичних ресурсів ($R^2 = 0,936$) і зменшення забруднення повітря ($R^2 = 0,996$).

Таблиця 4.11

Кореляційна матриця Пірсона для третьої сценарної перспективи

Водо- споживання	$\ln WR$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln WR$	1	0,942715	-0,417239	-0,800876	0,992084	0,983157
$\ln WR_f$	0,942715	1	-0,36075	-0,789162	0,932523	0,874709
$\ln En_f$	-0,417239	-0,36075	1	0,335569	-0,342271	-0,452692
$\ln AP_f$	-0,800876	-0,789162	0,335569	1	-0,783471	-0,787684
$\ln TGDP$	0,992084	0,932523	-0,342271	-0,783471	1	0,970229
$\ln Tci$	0,983157	0,874709	-0,452692	-0,787684	0,970229	1
Енерго- споживання	$\ln En$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln En$	1	0,930715	-0,455092	-0,740167	0,96678	0,949289
$\ln WR_f$	0,930715	1	-0,36075	-0,789162	0,932523	0,874709
$\ln En_f$	-0,455092	-0,36075	1	0,335569	-0,342271	-0,452692
$\ln AP_f$	-0,740167	-0,789162	0,335569	1	-0,783471	-0,787684
$\ln TGDP$	0,96678	0,932523	-0,342271	-0,783471	1	0,970229
$\ln Tci$	0,949289	0,874709	-0,452692	-0,787684	0,970229	1
Забруднення повітря	$\ln AP$	$\ln WR_f$	$\ln En_f$	$\ln AP_f$	$\ln TGDP$	$\ln Tci$
$\ln AP$	1	0,937409	-0,430295	-0,808429	0,987423	0,986839
$\ln WR_f$	0,937409	1	-0,36075	-0,789162	0,932523	0,874709
$\ln En_f$	-0,430295	-0,36075	1	0,335569	-0,342271	-0,452692
$\ln AP_f$	-0,808429	-0,789162	0,335569	1	-0,783471	-0,787684
$\ln TGDP$	0,987423	0,932523	-0,342271	-0,783471	1	0,970229
$\ln Tci$	0,986839	0,874709	-0,452692	-0,787684	0,970229	1

Джерело: власні розрахунки.

Статистичний аналіз (табл. 4.12) виявив підозру на мультиколінеарність факторів $\ln AP_f$ і $\ln Tci$ для параметра $\ln WR$ (VIF відповідно 3,107 і 4,421), факторів $\ln AP_f$ і $\ln TGDP$ для параметру $\ln En$ (VIF 3,107 і 3,101) та факторів $\ln WR_f$ і $\ln TGDP$ для параметру $\ln AP$ (VIF 2,807 і 3,104). Достовірність впливу всіх факторів статистично підтверджено ($p > 0,5$).

Отож, система рівнянь набуває вигляду

$$\ln WR = -2,104 + 0,931 \ln WR_f - 0,455 \ln En_f + 0,992 \ln TGDP$$

$$\ln En = -1,403 + 0,360 \ln En_f + 0,949 \ln Tci$$

$$\ln AP = -0,330 - 0,430 \ln En_f - 0,808 \ln AP_f + 0,987 \ln Tci$$

Таблиця 4.12

Статистичний аналіз факторів для третьої сценарної перспективи

Фактори	Коефі- цієнт	Середньо- квадра- тичне відхи- лення, <i>SE</i>	<i>t</i> - стат	Межі довірчого інтервалу		Стандар- тизований коефі- цієнт	<i>p</i> - value	Рівень мульти- коліне- арності, <i>VIF</i>
				нижня <i>t</i> _{0,025}	верхня <i>t</i> _{0,975}			
Для <i>lnWR</i>								
<i>β</i>	-2,104	1,515	-1,388	-5,598	1,391	0,000	0,903	
<i>lnWR_f</i>	0,943	0,149	5,089	0,413	1,099	0,234	0,901	2,107
<i>lnEn_f</i>	-0,417	0,136	-0,958	-0,443	0,183	-0,018	0,896	1,877
<i>lnAP_f</i>	-0,801	0,139	0,373	-0,268	0,371	0,009	0,919	3,107
<i>lnTGDP</i>	0,992	0,106	3,564	0,133	0,620	0,348	0,977	2,101
<i>lnTci</i>	0,983	0,090	5,587	0,296	0,711	0,439	0,901	4,421
Для <i>lnEn</i>								
<i>β</i>	-1,403	6,699	-0,209	-16,852	14,045	0,000	0,839	
<i>lnWR_f</i>	0,931	0,657	1,135	-0,769	2,261	0,273	0,989	1,807
<i>lnEn_f</i>	-0,455	0,600	-1,216	-2,114	0,655	-0,117	0,859	1,877
<i>lnAP_f</i>	-0,740	0,613	0,948	-0,832	1,994	0,117	0,971	3,107
<i>lnTGDP</i>	0,967	0,467	1,217	-0,508	1,644	0,621	0,758	3,101
<i>lnTci</i>	0,949	0,398	0,360	-0,775	1,062	0,148	0,928	2,421
Для <i>lnAP</i>								
<i>β</i>	-0,330	1,733	-0,191	-4,326	3,665	0,000	0,854	
<i>lnWR_f</i>	0,937	0,170	4,542	0,380	1,163	0,260	0,902	2,807
<i>lnEn_f</i>	-0,430	0,155	-0,421	-0,423	0,293	-0,010	0,985	1,877
<i>lnAP_f</i>	-0,808	0,159	-0,206	-0,398	0,333	-0,006	0,842	1,107
<i>lnTGDP</i>	0,987	0,121	1,255	-0,127	0,430	0,153	0,745	3,104
<i>lnTci</i>	0,987	0,103	6,150	0,396	0,871	0,602	0,800	2,421

Джерело: власні розрахунки.

Таким чином, застосування методології SEA-координації стратегічного планування в інтеграції з інструментами ESIA дозволяє здійснити логічно-змістовне обґрунтування стратегічних напрямів досягнення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях, а використання сучасного математичного апарату досліджень із використанням технологій блокчейну та форсайтигових моделей – статистично підтвердити їх доцільність. Підхід, запропонований і використаний у цьому дослідженні, є логічним, прозорим і націленим на конкретні кроки для ефективнішого стратегічного планування, а тому може бути запозиченим для дослідницьких зусиль щодо сталого розвитку та досягнення екологічної стійкості також і в інших галузях економіки.

4.3. Стратегічні орієнтири державної політики стимулювання та підтримки сталого туризму на природоохоронних територіях України

Надзвичайна важливість формування стратегічних орієнтирів реалізації політики стимулювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях зумовлюється багатогранністю та складністю міжорганізаційних взаємовідносин у цій сфері. Усталена практика галузевої підтримки в Україні передбачає організування управлінських потоків за підходом «зверху донизу», за якого ядром системної взаємодії є джерело влади та контролю. Внаслідок реформи децентралізації організаційно-економічні механізми регулювання галузевого розвитку до певної міри почали звертатись до підходу «знизу догори», за якого вплив місцевих громад у прийнятті рішень щодо розвитку набував пріоритетності. Це, зокрема, знайшло відображення у формуванні обласних стратегій розвитку туризму, які, на відміну від загальнодержавної стратегії, більше уваги приділяли питанням сталого розвитку й організації функціонування туристичної галузі на природоохоронних територіях. Натомість, проблеми вітчизняного туризму, зумовлені критичними факторами деструктивних впливів пандемії та війни, тож обидва цих підходи не можуть вважатись достатніми для результативної реалізації туристичної політики, спрямованої на досягнення прогресу у підходах до якісного відновлення туризму на природоохоронних територіях, що потребує розроблення й обґрунтування стратегічних орієнтирів для стимулювання та підтримки розвитку галузі.

Насамперед слід зауважити, що поняття стимулювання та підтримки розвитку є семантично близькими, але не тотожними. Так, поняття стимулювання розвитку зазвичай використовується відносно галузі або території, визначаючи комплекс правових, організаційних і фінансових заходів, спрямованих на максимально ефективне використання ресурсів і потенціалу для досягнення соціально-економічних та екологічних пріоритетів (Островська & Луговий, 2024). Водночас поняття підтримки розвитку юридично, функціонально та інструментально більшою мірою спрямовано на конкретних суб'єктів економічної діяльності, підприємства, установи, організації або окремі організаційні чи господарські

ініціативи, забезпечуючи створення сприятливих умов для їх стабільного функціонування, адаптації та подальшого розвитку.

Виходячи з окресленої різниці цих понять, формування стратегічних орієнтирів стимулювання та підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях ми диференціюватимемо саме за таким принципом. До заходів стимулювання, таким чином, відноситиметься діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, що безпосередньо формує пропозицію туристичної дестинації, включаючи захист середовища, формування освітніх процесів для розвитку людських ресурсів і розвиток туристичної інфраструктури, а до заходів підтримки – систему законодавчої підтримки туристичної діяльності, підтримку у сфері промоції та фінансову підтримку туристичної економіки на природоохоронних територіях, пов'язану з регіональними операційними програмами. Державну підтримку розвитку туризму на природоохоронних територіях пропонуємо розглядати як сукупність форм, інструментів і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на сталий розвиток галузі із взаємоузгодженим застосуванням адміністративно-правових, організаційних, економічних та еколого-захисних механізмів.

За умов післявоєнного відновлення економіки і складнощів, пов'язаних зі значними руйнуваннями багатьох природоохоронних територій, особлива увага має приділятися питанням відновлення їх екосистем, зокрема знезараження ґрунтів, очищення водойм, формування умов для відродження середовищ існування флори та фауни. Державна політика стимулювання і підтримки має сприяти розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях насамперед шляхом забезпечення конкурентного середовища, моделювання податкової політики, виявлення соціально-економічних та екологічних перспектив захисту екосистем.

Природне середовище відіграє подвійну роль у розвитку туризму на природоохоронних територіях:

- по-перше, воно забезпечує привабливість та унікальність туристичного продукту;
- по-друге – усуває негативні соціально-економічні наслідки розвитку туризму, дозволяючи розглядати їх крізь призму корисних змін у вигляді збільшення доходів від туризму, розвитку інфраструктури, зростання зайнятості та покращення рівня життя громад.

Дисфункції туризму можуть проявлятися у руйнуванні ландшафтів або деградації цінностей природного та соціокультурного середовища природоохоронних територій, що зумовлює необхідність прийняття компромісних рішень під час планування заходів зі стимулювання розвитку галузі. На природоохоронних територіях, де традиційно домінує туристична функція, туризм відіграє пріоритетну роль, але для української економіки надзвичайно важливо відновити повноцінне функціонування також інших галузей, що вимагатиме ретельної діагностики й оцінювання всіх можливостей ощадливого використання природних ресурсів. Заходи зі стимулювання розвитку туризму на природоохоронних територіях мають бути орієнтованими на сталий розвиток як основну мету природоохоронних територій, відтак необхідним завданням планування є визначення критичних меж ресурсозбереження, які дозволять природоохоронним територіям залишатися туристично привабливими, уникаючи деградації. Отож, попри певну розбіжність із заявленою метою стимулювання розвитку туризму, ДАРТ як державний регулятор має здійснювати комплекс заходів для запобігання надмірному розвитку туризму на природоохоронних територіях:

- виявлення збереженого потенціалу природного та соціокультурного середовища на природоохоронних територіях;
- визначення ролі природоохоронних територій у туристичному розвитку регіону;
- розроблення стратегії результативного використання природних і соціокультурних ресурсів;
- запровадження процедур поточного оцінювання впливу на середовище існуючих суб'єктів туристичної діяльності на природоохоронних територіях.

На сьогодні в Україні напрацьовано певний позитивний досвід законодавчого регулювання та реалізації державної політики розвитку туристичної галузі, сформовано достатньо ефективне нормативно-правове підґрунтя, принципи фіскального навантаження на туризм краще адаптовані до міжнародних та європейських стандартів (додаток В, табл. В.1) і спрямовані на стимулювання інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури та рекреаційних ресурсів. Водночас глобальною стратегічною

метою стимулювання розвитку туристичної галузі та підтримки туристичного бізнесу на природоохоронних територіях є формування умов для конкурентоспроможності сталого туристичного продукту на природоохоронних територіях, здатного максимально ефективно забезпечити потреби у туристичному споживанні природних і соціокультурних ресурсів, сприяючи комплексному соціально-економічному розвитку територій і збереженню екологічної рівноваги (Сінгуцький, 2019). Для досягнення заявленої мети законодавчі ініціативи та плани розвитку природоохоронних територій мають синхронізувати соціально-економічні й еколого-захисні механізми із планами післявоєнної відбудови та розвитку української економіки, ґрунтуватись на ринкових засадах і узгоджуватись зі структурними реформами вітчизняної економіки, спрямованими на євроінтеграційні сподівання. Конкретні дії з удосконалення нормативно-правового підґрунтя щодо підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях мають також спиратись на кращий світовий досвід розвитку сталого туризму.

Стратегічне значення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях визначається потенціалом його зростання, цінністю екосистеми та можливостями залучення інвестиційних ресурсів для забезпечення розвитку дестинації. Натомість результативність функціонування туризму на природоохоронних територіях залежить від розбудови інфраструктури та збереження екологічної рівноваги. Отож, цілі стимулювання і підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях, включені до процесу планування, мають бути конкретними та вимірювальними, полегшуючи прийняття рішень щодо забезпечення належного рівня, типу й обсягів туризму. Важливою умовою забезпечення довгострокових цілей є узгодженість планів, стратегій та інших документів на різних рівнях: місцевої громади, обласному та державному, аби уникнути протиріч у керівних принципах, сформульованих для потреб туризму, щодо інших сфер сталого розвитку природоохоронних територій.

Сучасний туристичний ринок перебуває в процесі безперервного кількісного та якісного розвитку, отож системі державного стимулювання належить особлива роль, адже через спеціалізовані органи вона забезпечує регулювання ринкових

процесів, створюючи систему соціально-економічної політики. Роль держави у розвитку туристичного ринку полягає в підтримці механізмів конкуренції, впливі на відносини між продавцями та покупцями в контексті захисту прав споживачів. Завданням органів державної влади є створення підґрунтя для впливу на структуру ринку шляхом забезпечення розвитку якісних та інноваційних ринкових пропозицій. Зокрема, у межах відновлення потенціалу сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях доцільним є запровадження механізму інноваційно-інвестиційної підтримки формування стратегії (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Схема інституційного механізму інноваційно-інвестиційної підтримки формування стратегії розвитку туризму на природоохоронних територіях

Джерело: адаптовано за матеріалами (Філюк, 2022; Зарічняк, 2024).

Так, стратегічною умовою забезпечення охорони природних ресурсів є екологічна свідомість усіх суб'єктів, котрі мають відношення до туризму в регіоні: туристів, місцевих органів влади, неурядових організацій і суб'єктів економічної діяльності. Важливу роль у цьому відіграють проєкологічні ініціативи та кампанії, організація співпраці суб'єктів, які спільно формують місцеву туристичну пропозицію і створюють місцеві продукти, формування єдиної інформаційної системи розвитку туризму з урахуванням екологічних пріоритетів збереження біорізноманіття на природоохоронних територіях. Стосовно туризму існує потреба у розробленні цілісної загальнодержавної інформаційної кампанії з питань охорони природи, запобігання виникненню та заходів протидії екологічним загрозам, а також формування проєктів роз'яснювально-виховного характеру щодо необхідності збереження природного і соціокультурного середовища туристами та жителями місцевих громад. Для досягнення максимальної результативності за змістом і технологічними аспектами такі загальнодержавні кампанії мають бути єдиними для всіх існуючих і потенційних природоохоронних територій. Окрім того, розташування туристичної інформаційної інфраструктури в межах природоохоронних територій має ретельно плануватись, щоб уникнути конфлікту розвитку туризму з цілями збереження екосистем.

Не менш важливою, аніж сприяння оптимізації туристичного використання природних і соціокультурних ресурсів, є проблема стимулювання проєктів управління якістю туризму на природоохоронних територіях, яку варто сприймати як головний чинник вибору туристичного продукту. В методичне підґрунтя удосконалення існуючих сьогодні систем забезпечення якості туризму доцільно покласти міжнародні стандарти ISO серії 9000 для запровадження обов'язкової сертифікації суб'єктів туристичної діяльності на природоохоронних територіях. Так, в оновленому у 2021 р. стандарті ISO 9000:2015 визначені керівні принципи, які доцільно використати для запровадження системного підходу до розвитку туристичної дестинації, обґрунтування стратегічних рішень релевантною інформацією, налагодження процесного підходу до організації туристичного обслуговування, поліпшення якості обслуговування, орієнтованого на туристичні очікування споживача.

Усе зазначене свідчить про необхідність напрацювання суб'єктивно-інструментальної системи регулювання туризму на природоохоронних територіях, яка у сукупності із запропонованими функціональними рішеннями забезпечить концептуальне підґрунтя для подальших регуляторних заходів стимулювання і підтримки сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях (рис. 4.7).

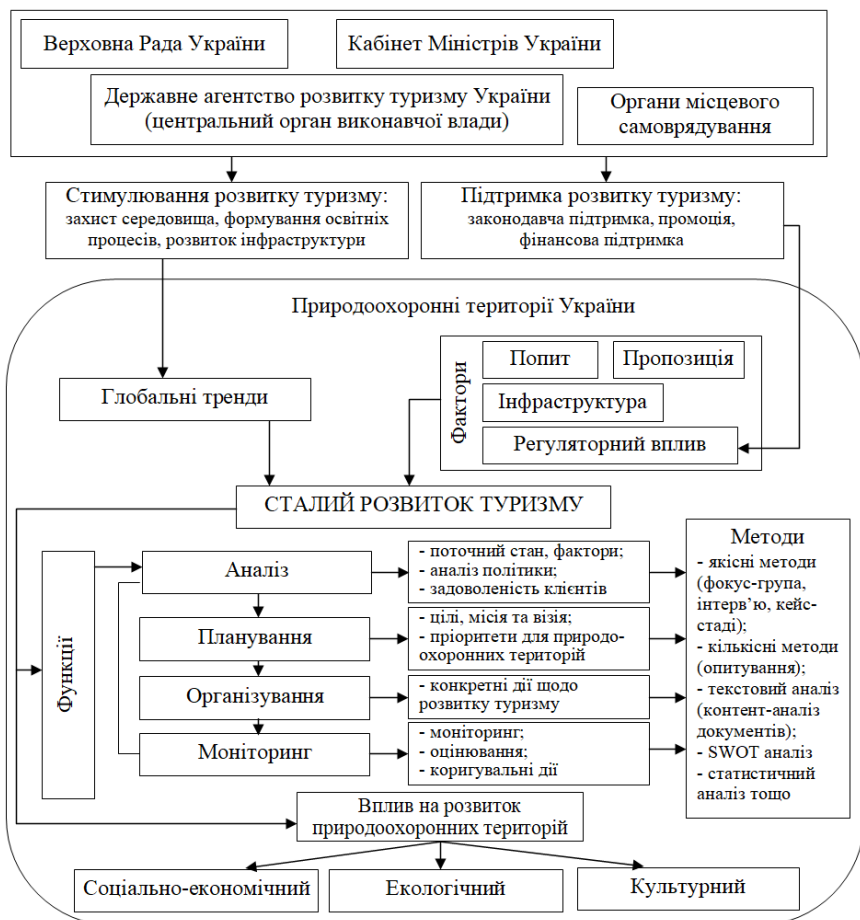

Рис. 4.7. Концептуальна схема стимулювання та підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях
Джерело: систематизовано авторами.

Найважливішим завданням стимулювання та розвитку туризму на природоохоронних територіях має стати підтримка сталих практик шляхом інтеграції еколого-захисних ініціатив розпорядників природоохоронних територій і суб'єктів туристичної діяльності, впровадження наскрізної сертифікації процесів туристичного обслуговування на природоохоронних територіях для стимулювання екологічно-відповідального господарювання та залучення місцевих громад до сталих практик туризму.

Реалізація окреслених стратегічних орієнтирів стимулювання та підтримки сталого туризму створює необхідне підґрунтя для переходу до якісно нового виміру розвитку природоохоронних територій – формування інклюзивного рекреаційного простору, що передбачає системне впровадження безбар'єрних практик і забезпечення рівного доступу до природних ресурсів для всіх категорій відвідувачів, зокрема ветеранів, осіб з інвалідністю та інших соціально вразливих груп. Для забезпечення системності впровадження інклюзивних практик на природоохоронних територіях України нами виокремлено наступні фундаментальні вектори стратегічного планування реалізації інклюзивної моделі туризму:

1. Просторовий та інфраструктурний вектор. Це найбільш капіталоемний напрям, що передбачає модернізацію існуючої інфраструктури природоохоронних територій та базується на філософії універсального дизайну. Важливим є створення інклюзивних екологічних стежок, тобто маршрутів із твердим покриттям (дерев'яні настили, стабілізований ґрунт тощо), із допустимими кутами нахилу (не більше 5 %), наявністю поручнів, спеціалізованих місць відпочинку через кожні 70-100 метрів маршруту та інклюзивних санітарних вузлів. Прикладом стратегічного рішення є зонування природоохоронних територій, де виокремлюються, так звані зони інтенсивної рекреації, що мають бути на 100 % безбар'єрними. Особливу увагу слід приділити розробці адаптивних кемпінгів і глемпінгів, оснащених підйомниками, регульованими меблями й асистивними технологіями для автономного проживання осіб із інвалідністю в дикій природі.

2. Цифровий та технологічний вектор (Smart-інклюзія), що включає: мобільні застосунки з навігацією, що враховує складність рельєфу для крісел колісних; мобільних асистентів з

аудіодескрипцією (голосовим описом) краєвидів для людей із порушеннями зору та навігаційних систем, що розраховують маршрут залежно від фізичних можливостей туриста; системи доповненої реальності для людей із порушеннями слуху (субтитрування екскурсій у реальному часі); VR-екскурсії для осіб із повною втратою мобільності, що забезпечує ефект присутності у важкодоступних заповідних зонах (наприклад, на вершинах Карпат чи у заплавах Дніпра). Використання штучного інтелекту для аналізу біометричних показників туристів у реальному часі дозволяє автоматично коригувати інтенсивність маршруту, запобігаючи фізичному виснаженню осіб у процесі реабілітації.

3. Інституційний та кадровий вектор. Важливим чинником є нагальна потреба у професіоналізації фахівців з рекреації та працівників служби державної охорони природо-заповідного фонду до роботи з інклюзивними групами, які мають стати сертифікованими фасилітаторами інклюзивного відпочинку. Це вимагає впровадження освітніх програм для фахівців з рекреації та працівників служби державної охорони природно-заповідного фонду з основ інклюзивної етики, жестової мови, першої психологічної допомоги ветеранам та методів психологічного супроводу осіб із посттравматичним стресовим розладом. Університетська освіта має стати базисом для підготовки провідників-інтерпретаторів, здатних працювати з травмованою аудиторією, де природа виступає терапевтичним інструментом.

4. Сенсорний та терапевтичний вектор. Важливим інноваційним рішенням є створення так званих терапевтичних ландшафтів – спеціалізованих ділянок на природоохоронних територіях (сади звуків, арома-маршрути, стежки босоніж), де вплив на органи чуття використовується як інструмент стабілізації ментального здоров'я. Це дозволить природоохоронним територіям виконувати роль природних реабілітаційних центрів відкритого типу. Впровадження концепції «лісового купання» (Shinrin-yoku) як сертифікованої рекреаційної послуги дозволить природоохоронним територіям виконувати роль природних реабілітаційних центрів відкритого типу.

5. Соціально-економічний вектор. Інклюзивний туризм на природоохоронних територіях стимулює розвиток економіки участі. Створення робочих місць для ветеранів безпосередньо в адміністраціях природоохоронних територій (як консультантів із

безбар'єрності чи гідів-провідників із досвідом) є найвищою формою соціальної інклюзії, що забезпечує їхню повну реінтеграцію в суспільство.

6. Вектор безпекового ризик-менеджменту. Унікальним викликом для України є необхідність інклюзивно-орієнтованого розмінування природоохоронних територій. Створення безбар'єрних маршрутів потребує специфічного підходу до технічного обстеження територій: безпечна зона має бути очищена на значно ширшу відстань від краю стежки (буферна зона безпеки), щоб мінімізувати ризики при випадковому з'їзді крісла колісного з настилу. Розробка цифрових карт гарантованої безпеки для інклюзивних груп є першочерговим етапом будь-якого стратегічного планування.

Соціальна інклюзія не повинна розглядатися як виключно дотаційний напрям. Світова практика свідчить про високу рентабельність доступного туризму. Люди з інвалідністю зазвичай подорожують із супроводжуючими, що збільшує середній чек дестинації та стимулює попит на спеціалізовані послуги протягом усього року, нівелюючи фактор сезонності. Ми пропонуємо впровадження системи «Зелених інклюзивних сертифікатів» для бізнесу, що інвестує в безбар'єрність на природоохоронних територіях, що дозволить отримувати пільгові кредити та податкові преференції.

Для України стратегічним інструментом фінансування безбар'єрності на природоохоронних територіях має стати державно-приватне партнерство. Бізнес, що інвестує в інклюзивну інфраструктуру (готелі з підйомниками, адаптований транспорт тощо), повинен отримувати преференції у межах реалізації регіональних програм розвитку туризму. Окремим джерелом є міжнародні фонди, які у межах «Плану відновлення України» надають пріоритет проектам із високою соціальною цінністю.

Отже, формування інклюзивного середовища на природоохоронних територіях України є вимогою часу та фундаментом для сталого розвитку галузі у посткризовий період. Реалізація реабілітаційного потенціалу природоохоронних територій через інструменти безбар'єрності дозволяє перетворити заповідні території на дієві центри соціального відновлення. Це потребує консолідації зусиль держави (нормотворення), науки (методичне забезпечення та кадри) та бізнесу (інфраструктурні

рішення). Сталий туризм на природоохоронних територіях, що орієнтований на інклюзію, стає інструментом формування здорового, толерантного та резильєнтного суспільства, де природа є джерелом сили та зцілення для кожного громадянина.

За умов зростаючого тиску антропогенної діяльності та зважаючи на виявлені прогрес і розриви у досягненні окремих ЦСР туризму, керовані природоохоронні території ми визначаємо як критичний компонент стратегії збереження біорізноманіття екосистем і захисту соціокультурного надбання. Стрімкий розвиток туризму на природоохоронних територіях до пандемії COVID-19 і повномасштабної війни забезпечував стабільно зростаючий внесок у ВВП і був важливим джерелом фіскальних доходів державного та місцевих бюджетів, сприяючи цілям збереження та розвитку. Оскільки туристичний сектор забезпечував найбільший ринковий внесок у фінансування природоохоронних заходів, втрачені доходи від туризму сьогодні зменшують можливості збереження екосистем. Втрата доходів від туризму також негативно впливає на можливості соціально-економічного розвитку місцевих громад. Безпрецедентні обставини, в яких опинилась вітчизняна туристична галузь, спричинили необхідність системного поєднання коротко- і довгострокових заходів підтримки економічного, еколого-захисного та соціального характеру для забезпечення сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Попередні дослідження дозволили виокремити такі основні проблеми забезпечення сталого розвитку, що загрожують стійкості природоохоронних територій і високій результативності туризму:

- недостатність інвестицій;
- зумовлені недофінансуванням прогалини в управлінні стійкими практиками;
- небажані соціальні наслідки надмірного туризму.

Недофінансування природоохоронних територій породжує проблему дефіциту бюджету розвитку та низької ефективності управління туризмом, пов'язаного з цілями, планами, політикою захисту екосистем, персоналом, що може загрожувати досягненню запланованих результатів збереження. Відсутність або навіть недостатність державних інвестицій у розвиток туризму й об'єкти інфраструктури ставить під загрозу природоохоронну діяльність на природоохоронних територіях і зменшує цінність екосистеми під інтенсивним антропогенним тиском будівництва доріг,

інтенсифікації сільського господарства чи урбанізації. Однак, навіть за умови сьогоденної гострої фінансової кризи та необхідності пошуку значних інвестицій для відбудови практично всіх галузей вітчизняної економіки, природоохоронні території і розвиток туризму на них доцільно сприймати не як «фінансовий поглинач», здатний у кращому випадку створити вигоди для збереження екосистеми, а як вагомий сектор економіки, здатний перетворити обмежені ресурси у значні економічні результати для розвитку туристичної дестинації.

Для підтвердження цієї тези проаналізуємо можливості використання державних інвестицій для забезпечення зростання розвитку туризму на природоохоронних територіях (рис. 4.8) на прикладі Карпатського туристичного регіону України.

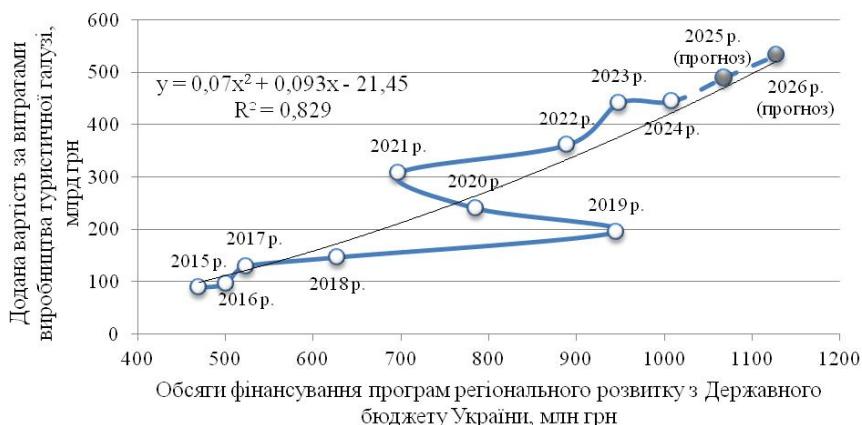

Рис. 4.8. Статистична залежність рівня доданої вартості в туризмі за витратами виробництва від рівня державної фінансової підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях у Карпатському туристичному регіоні

Джерело: побудовано за даними (Державна служба статистики України, 2025; Єдиний державний вебпортал відкритих даних, 2025).

Для моделювання використано статистичні показники обсягів фінансування програм регіонального розвитку з Державного бюджету України (Єдиний державний вебпортал відкритих даних, 2025).

Для виявлення подібної залежності щодо покращення екологічної стійкості в подальших обчисленнях розраховували міру впливу (m_i) як рівень вкладу туризму кожної i -ї області у загальний результат Карпатського регіону за обсягами реалізації продукції (ОПІ) (табл. 4.13).

$$m_i = \frac{ОПІ_i}{ОПІ} \quad (4.7)$$

Таблиця 4.13

Визначення міри вкладу областей у результативність туризму в Карпатському регіоні України у 2015-2023 рр.

Область	Рік								
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Львівська	0,557	0,575	0,565	0,579	0,584	0,532	0,544	0,627	0,590
Івано-Франківська	0,168	0,156	0,181	0,177	0,187	0,223	0,228	0,209	0,267
Закарпатська	0,192	0,188	0,176	0,168	0,155	0,168	0,155	0,141	0,121
Чернівецька	0,083	0,080	0,078	0,076	0,073	0,077	0,073	0,023	0,021

Джерело: розраховано за даними (Державна служба статистики України, 2025).

Для розрахунку рівня екологічної стійкості показники досягнення ЦСР для сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях у Карпатському регіоні, пов'язані з використанням водних ресурсів (WR), енергії (En) та рівнем шкідливих викидів у повітря (AP) у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській і Чернівецькій областях (додаток Г, табл. Г.1), нормалізували для зменшення надмірності внутрішньогрупової дисперсії. Узагальнений показник досягнення екологічної стійкості в кожній області (ES – Environmental Sustainability) за кожного періоду часу t розраховано за процедурою мультиплікативної згортки (табл. 4.14).

$$П_H = \frac{П_\phi - П_{\min}}{П_{\max} - П_{\min}}, \quad (4.8)$$

де $П_H$ – нормалізоване значення показника; $П_\phi$ – фактичне значення показника у певному часовому періоді; $П_{\min}$ та $П_{\max}$ – мінімальне та максимальне значення показника у досліджуваному часовому проміжку.

$$ES_t = 1 - \sqrt[3]{WR_t \cdot EN_t \cdot AP_t}. \quad (4.9)$$

Таблиця 4.14

Розрахунок інтегрального показника досягнення екологічної стійкості в Карпатському регіоні України

Область	Рік						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Нормалізовані показники використання водних ресурсів (<i>WR</i>)							
Львівська	0,542	0,175	0,149	0,141	0,088	0,087	0,087
Івано-Франківська	0,597	0,267	0,194	0,179	0,150	0,135	0,124
Закарпатська	0,249	0,120	0,102	0,098	0,057	0,008	0
Чернівецька	1	0,414	0,395	0,379	0,279	0,087	0,087
Нормалізовані показники споживання енергії (<i>En</i>)							
Львівська	0,223	0,319	0,329	0,351	0,404	0,444	0,483
Івано-Франківська	0,475	0,604	0,645	0,745	0,830	0,915	1
Закарпатська	0	0,002	0,003	0,005	0,006	0,008	0,010
Чернівецька	0,108	0,197	0,190	0,193	0,234	0,259	0,284
Нормалізовані показники рівня шкідливих викидів (<i>AP</i>)							
Львівська	0,490	0,479	0,398	0,339	0,336	0,340	0,257
Івано-Франківська	0,895	1	0,925	0,632	0,777	0,686	0,665
Закарпатська	0,008	0,012	0,010	0,009	0,006	0,009	0,006
Чернівецька	0,009	0,006	0,005	0,002	0,001	0,000	0,001
Узагальнений показник досягнення екологічної стійкості (<i>ES</i>)							
Львівська	0,610	0,701	0,731	0,744	0,771	0,764	0,779
Івано-Франківська	0,367	0,456	0,513	0,562	0,541	0,561	0,565
Закарпатська	1,000	0,986	0,985	0,984	0,987	0,992	1,000
Чернівецька	0,901	0,921	0,928	0,947	0,960	1,000	0,971
Інтегральний показник досягнення екологічної стійкості (<i>I_{ES}</i>)							
Карпатський регіон	0,167	0,183	0,188	0,192	0,194	0,194	0,195

Джерело: розраховано за даними (Державна служба статистики України, 2025).

Інтегральний показник досягнення екологічної стійкості в Карпатському регіоні (*I_{ES}*) розраховували з урахуванням міри вкладу областей.

$$I_{ES_i} = \frac{\sum_{i=1}^4 m_i \cdot ES_i}{4}. \quad (4.10)$$

Отримані дані покладено в основу аналізу результативності використання державних інвестицій для покращення екологічної стійкості туризму на природоохоронних територіях (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Статистична залежність екологічної стійкості природоохоронних територій від рівня державної фінансової підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях у Карпатському туристичному регіоні

Джерело: побудовано за даними (Державна служба статистики України, 2025; Єдиний державний вебпортал відкритих даних, 2025).

Водночас варто враховувати, що завдання у сфері розвитку сталого туризму на природоохоронних територіях можуть також співфінансуватись завдяки реалізації інших пріоритетів, пов'язаних із природною та соціокультурною спадщиною, культурою, спортом і відпочинком, інфраструктурою (включаючи транспорт), інноваціями, креативними індустріями, сектором малого та середнього підприємництва, розвитком сільських територій, ринком праці або підтримкою економічно слабших соціальних груп, що може стати додатковим фактором сприяння сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Таким чином, наведені розрахунки доводять, що державне фінансування програм сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях може пом'якшити негативні впливи на екосистеми. Водночас здійснений аналіз лише частково вказує на можливості підтримки розвитку туризму для збереження середовища, адже потенційні несприятливі впливи можуть охоплювати деградацію видів флори і фауни та середовищ їх існування, надмірне утворення відходів або інтродукцію чужорідних інвазивних видів. Отож, розробляючи плани заходів зі стимулювання та підтримки розвитку туризму на природоохоронних територіях, регулятору доцільно співпрацювати з відповідними науковими спільнотами біологів, екологів та інших профільних фахівців.

Розробляючи стратегічні плани заходів стимулювання і фінансової підтримки за конкретно виділеними інвестиційними статтями, рекомендуємо включати до системи методів прогнозування та планування SWOT-аналіз, який дозволить краще виокремити пріоритети інституційного втручання. Здійснений нами фрагментарний SWOT-аналіз сталого розвитку туристичної галузі в Карпатському туристичному регіоні, екосистема якого зазнала найменших в Україні втрат у війні, надає уявлення про загальні тенденції, а екстраполяція отриманої інформації може бути доповнена факторами впливу суміжних галузей на природні та соціокультурні середовища (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

SWOT-аналіз сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях у Карпатському регіоні

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
S1. Високий потенціал природозбереження, наявність природних та історико-культурних пам'яток S2. Розвинена транспортна інфраструктура S3. Сприятливі умови для розвитку різних видів туризму S4. Інвестиційна привабливість для транскордонного співробітництва S5. Відносна безпечність за умов повномасштабної війни S6. Можливості для розвитку людських ресурсів у кооперації з місцевими закладами вищої освіти	W1. Соціально-економічні та суспільно-політичні загрози, спричинені повномасштабною війною W2. Недостатність туристичної інфраструктури на більшості природоохоронних територій регіону W3. Значна тінізація туристичної діяльності W4. Високий рівень неорганізованого туризму W5. Недостатня відповідність обслуговування міжнародним вимогам щодо якості W6. Недосконалість інформаційного супроводу природоохоронної діяльності W7. Недостатність промоції напрямів
Можливості (O)	Загрози (T)
O1. Розвиток туристичних зон у природному середовищі O2. Залучення інвестицій для організації сталих практик туризму на природоохоронних територіях O3. Розвиток напрямів міжнародного рівня O4. Розвиток місцевих народних промислів O5. Посилення транскордонного та міжрегіонального співробітництва	T1. Невизначеність тривалості війни T2. Зміни нормативно-правової бази T3. Транскордонна конкуренція T4. Порушення або навіть деградація екосистем при надмірному туризмі T5. Зниження платоспроможності туристів T6. Збільшення інвестиційних ризиків T7. Скорочення інвестиційної діяльності

Джерело: систематизовано авторами.

Використання чотирьох комбінаційних множин інформації дозволяє з достатньо високою ймовірністю результативності планувати варіанти стимулюючого інституційного впливу. Втім, чинники впливу на можливості чи загрози сталого розвитку можуть бути доволі суперечливими, а їх взаємоузгодження для прийняття рішення потребує додаткової інформації. Зручним інструментом подолання описаної проблеми може стати використання кількісно-експертних методів ймовірнісного факторного оцінювання із залученням профільних спеціалістів. Використовувана в такому дослідженні шкала впевненості відрізняється від традиційної шкали Лайкерта, адже заснована на принципі біполярності оціночних суджень (за шкалою від -1 до +1, що відповідає оцінкам повної неможливості й абсолютної можливості) щодо можливості чи неможливості певної події.

Таким чином, залучення експертів до оцінювання SWOT-матриці дозволяє за рахунок комбінування коефіцієнтів впевненості (*Conf* – confidence) більш точно визначити вплив чинників на предмет аналізу.

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Conf}_0 = \text{Conf}_1 + \text{Conf}_2 \cdot (1 - \text{Conf}_1) \\ \quad \text{за умови } \text{Conf}_1 > 0, \text{Conf}_2 > 0, \\ \text{Conf}_0 = -(|\text{Conf}_1| + |\text{Conf}_2| \cdot (1 - |\text{Conf}_1|)) \\ \quad \text{за умови } \text{Conf}_1 < 0, \text{Conf}_2 < 0 \\ \text{Conf}_0 = \frac{\text{Conf}_1 + \text{Conf}_2}{1 - \min(|\text{Conf}_1|, |\text{Conf}_2|)} \\ \quad \text{за умови, що } \text{Conf}_1 \text{ і } \text{Conf}_2 \text{ мають різні знаки} \end{array} \right. \quad (4.11)$$

де Conf_0 – підсумковий, Conf_1 , Conf_2 – часткові коефіцієнти впевненості.

Для демонстрації наведемо приклад аналізу можливостей для описаних у SWOT-матриці чинників впливу на сталий розвиток туризму в Карпатському туристичному регіоні. До експертної групи у листопаді 2024 р. з використанням Інтернет-комунікацій було залучено 36 керівників туристичних підприємств, асоційованих із діяльністю Карпатського біосферного заповідника (Закарпатська обл.), Національного природного парку «Зачарований край» (Закарпатська обл.), Національного природного парку «Сколівські Бескиди» (Львівська обл.), Карпатського національного природного парку (Івано-Франківська обл.), Черемоського національного природного парку (Чернівецька обл.). У формі

напівструктурованого інтерв'ю респонденти надавали власні оціночні судження, узагальнення яких наведено у табл. 4.16.

Таблиця 4.16

Формування впевненості у доцільності підтримки визначених за допомогою SWOT-аналізу можливостей сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях

Аналізовані можливості	Розраховані коефіцієнти впевненості щодо впливу		
	сильних сторін і можливостей <i>Conf₊</i>	слабких сторін і загроз <i>Conf₋</i>	інтегральний коефіцієнт <i>Conf₀</i>
О1. Розвиток туристичних зон у природному середовищі	0,9	-0,72	0,64
О2. Залучення інвестицій для організації стійких практик туризму на природоохоронних територіях	0,92	-0,68	0,75
О3. Розвиток напрямів міжнародного рівня	0,8	-0,94	-0,7
О4. Розвиток місцевих промислів	0,7	-0,76	-0,2
О5. Посилення транскордонного та міжрегіонального співробітництва	0,98	-0,46	0,96

Джерело: розраховано авторами.

Інтегральна оцінка факторів впливу дозволяє покращити інформаційне середовище для ухвалення рішення щодо підтримки певних туристичних напрямів на природоохоронних територіях, орієнтуючись на його ймовірний потенціал, визначений за проміжком, у який потрапляє коефіцієнт впевненості: $Conf \leq -0,8$ – кризовий стан; $-0,8 < Conf \leq -0,6$ – потенціал недостатній; $-0,6 < Conf \leq -0,3$ – потенціал швидше за все недостатній; $-0,3 < Conf < +0,3$ – ситуація невизначеності; $+0,3 \leq Conf < +0,6$ – потенціал слабкий; $+0,6 \leq Conf < +0,8$ – потенціал у цілому достатній; $Conf \geq 0,8$ – потенціал високий.

Отримані результати свідчать про достатній потенціал розвитку туристичних зон у природному середовищі для забезпечення сталого розвитку дестинацій Карпатського регіону, вказують на потенційно високу результативність інвестицій у посилення транскордонного та міжрегіонального співробітництва й організацію сталих практик туризму на природоохоронних територіях, водночас вказуючи на недостатній потенціал розвитку туристичних напрямів міжнародного рівня та недостатні умови для суттєвого впливу розвитку місцевих традиційних промислів, організації фестивалів народної творчості й інших етнографічних атракцій для формування сталих практик туризму на природоохоронних територіях.

Суттєвою перевагою запропонованого методу є простота збирання та оброблення інформації, яка не потребує додаткових вкладень на організацію опрацювання складновимірюваного контенту, що особливо важливо за умов обмеженості фінансових ресурсів на маркетингові дослідження. Для отримання даних для аналізу регулятору достатньо звернутись до суб'єктів туристичної діяльності на природоохоронних територіях із запитом на нескладну інформаційну підтримку, організація якої не потребуватиме від власників бізнесу жодних додаткових затрат. Натомість джерелом інформації для подальшого опрацювання можуть стати не лише експерти туристичної галузі чи керівники туристичних підприємств, але й пересічні туристи, котрі нададуть відповіді з власними оціночними судженнями на декілька заздалегідь чітко сформульованих питань (Миронов, 2025с).

Центральним координатором формування багаторівневої системи стратегічного планування розвитку туризму на природоохоронних територіях має виступати Державне агентство розвитку туризму України, на якого доцільно покласти відповідальність за розроблення загальнодержавних стратегічних орієнтирів, інтеграцію екологічних стандартів і запровадження механізмів контролю за дотриманням принципів сталості. Міністерству економіки, довілля та сільського господарства України варто забезпечити науково обґрунтоване визначення критичних меж ресурсозбереження та здійснювати моніторинг екосистем природоохоронних територій. Органам місцевого самоврядування слід розробляти регіональні програми розвитку туризму з урахуванням місцевої специфіки, соціально-економічних

потреб і потенціалу громади, тоді як обласні державні (військові) адміністрації мають відповідати за координацію регіональних проєктів, їх фінансування та узгодження з національними пріоритетами. Паралельно Міністерству фінансів України доцільно розробити інструменти податкового стимулювання та механізми фінансової підтримки туристичних підприємств, зокрема малих і середніх, а Міністерству освіти і науки України – організувати освітні програми з підготовки кадрів для сфери сталого туризму. Науковим установам і профільним експертним спільнотам доцільно взяти на себе обов'язок забезпечити державні органи виконавчої влади аналітичними матеріалами, методиками оцінювання та прогнозування, необхідними для ухвалення збалансованих рішень, тоді як бізнес-структури та громадські організації варто залучати до реалізації партнерських ініціатив і спільного управління туристичними дестинаціями.

Таким чином, результативна державна політика стимулювання та підтримки сталого туризму на природоохоронних територіях має поєднувати підходи «зверху донизу» і «знизу догори» та чітко розмежовувати заходи, спрямовані на формування пропозиції дестинації, й інструменти підтримки суб'єктів туристичної діяльності. В умовах постпандемічних і воєнних викликів ключовими стратегічними орієнтирами є відновлення екосистем, узгодження багаторівневого планування, інноваційно-інвестиційні механізми та запровадження стандартів якості й екологічної відповідальності. Визначення ролей центральних і регіональних інституцій та залучення науково-експертного середовища забезпечують підґрунтя для збалансованого управління туристичним навантаженням і підвищення конкурентоспроможності сталого туристичного продукту на природоохоронних територіях. Невід'ємною складовою цієї системи має стати цілеспрямоване формування інклюзивного середовища на природоохоронних територіях України, що передбачає усунення фізичних, інформаційних і соціальних бар'єрів для доступу до рекреаційних ресурсів усіх категорій відвідувачів, насамперед ветеранів і осіб з інвалідністю, перетворюючи природоохоронні території на простір рівних можливостей, відновлення та соціальної реінтеграції.

ВИСНОВКИ

Проведене в монографії комплексне дослідження теоретико-методологічних, аналітичних і прикладних аспектів сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України дало змогу сформулювати узагальнені наукові положення та практичні рекомендації щодо підвищення ефективності управління туристичною діяльністю в межах природно-заповідного фонду, забезпечення збалансованого використання природних ресурсів, а також формування інклюзивного реабілітаційного простору, орієнтованого на задоволення потреб різних соціальних груп, зокрема осіб з інвалідністю, ветеранів війни та інших категорій населення, які потребують відновлення фізичного і психоемоційного стану.

У процесі дослідження встановлено, що сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях слід розглядати як інтегровану багаторівневу систему взаємодії економічних, екологічних і соціокультурних чинників, спрямовану на гармонізацію інтересів держави, місцевих громад, туристичного бізнесу та природного середовища. Обґрунтовано, що сучасна парадигма сталого туризму базується на принципах раціонального природокористування, соціальної відповідальності, збереження культурної спадщини, забезпечення доступності туристичних ресурсів для всіх категорій населення та реалізації інклюзивної моделі туризму як важливого інструменту соціальної інтеграції та реабілітації.

Узагальнення теоретичних підходів дозволило поглибити змістовне розуміння концепції сталого розвитку туризму в контексті функціонування природоохоронних територій як особливих туристичних дестинацій, що поєднують рекреаційну, природоохоронну та соціально-економічну функції. Доведено, що ефективне управління туризмом у межах природоохоронних територій потребує системного підходу, який враховує специфіку ресурсного потенціалу територій, рівень антропогенного навантаження, соціокультурні особливості місцевих громад, необхідність формування безбар'єрного середовища та розвитку інклюзивного реабілітаційного простору, а також вимоги до збереження біорізноманіття.

У монографії обґрунтовано методологічні засади оцінювання сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях, що передбачають використання системи інтегральних індикаторів, які охоплюють економічні, екологічні та соціальні параметри розвитку, включаючи показники доступності туристичної інфраструктури та рівень впровадження принципів інклюзивності. Запропонована методологія дозволяє здійснювати комплексну діагностику стану туристичних дестинацій, визначати рівень їхньої екологічної стійкості, соціальної ефективності та економічної результативності, а також формувати обґрунтовані управлінські рішення щодо оптимізації туристичної діяльності та забезпечення реалізації інклюзивної моделі туризму.

Результати аналітичного дослідження засвідчили, що природоохоронні території України мають значний туристичний потенціал, який може бути використаний як важливий чинник регіонального розвитку, підвищення зайнятості населення та диверсифікації економіки, у тому числі через розвиток інклюзивного реабілітаційного простору та спеціалізованих туристично-реабілітаційних програм. Водночас виявлено низку системних проблем, що стримують розвиток сталого туризму, зокрема фрагментарність нормативно-правового забезпечення, недостатню координацію між суб'єктами управління, обмежене фінансування природоохоронних заходів, недостатній рівень інфраструктурного забезпечення та слабку інтеграцію екологічних і соціально-інклюзивних критеріїв у туристичну політику.

Дослідження соціокультурних аспектів розвитку туризму на природоохоронних територіях дозволило визначити важливість залучення місцевих громад до процесів планування та управління туристичною діяльністю. Встановлено, що формування партнерських моделей взаємодії між державою, бізнесом і громадянським суспільством сприяє підвищенню ефективності використання туристичного потенціалу територій, зростанню рівня екологічної свідомості населення, забезпеченню соціально-економічних вигод для місцевих спільнот і створенню умов для розвитку інклюзивного реабілітаційного простору на основі принципів доступності та соціальної рівності.

У монографії сформовано концептуальні засади сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України, які передбачають інтеграцію принципів сталого розвитку у стратегічне

планування туристичної галузі, удосконалення механізмів державного регулювання, розвиток екологічно орієнтованих туристичних продуктів, забезпечення безбар'єрності туристичної інфраструктури та впровадження інноваційних управлінських практик. Обґрунтовано доцільність переходу до моделі відповідального та інклюзивного туризму, що забезпечує мінімізацію негативного впливу на довкілля, максимізацію соціально-економічних вигод і реалізацію інклюзивної моделі туризму як складової сталого розвитку.

Визначено стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України, серед яких: удосконалення інституційного та нормативно-правового забезпечення, розвиток туристичної інфраструктури з урахуванням екологічних обмежень і принципів універсального дизайну, впровадження систем моніторингу впливу туризму на довкілля, стимулювання інвестицій у сталий та інклюзивний туризм, підвищення рівня професійної підготовки кадрів і розвиток екологічної та інклюзивної освіти. Особливу увагу приділено формуванню ефективних механізмів державно-приватного партнерства та підтримці місцевих ініціатив, спрямованих на створення інклюзивного реабілітаційного простору та забезпечення доступності природоохоронних територій.

Практична реалізація запропонованих у монографії підходів і рекомендацій сприятиме підвищенню конкурентоспроможності туристичної галузі України, забезпеченню збереження природної та культурної спадщини, активізації соціально-економічного розвитку регіонів і формуванню нової моделі взаємодії суспільства з природним середовищем, що базується на принципах сталості, безбар'єрності та соціальної інтеграції. Комплексний підхід до управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях створює підґрунтя для ефективного використання природних ресурсів у довгостроковій перспективі, розвитку інклюзивного реабілітаційного простору, реалізації інклюзивної моделі туризму й інтеграції України у світовий простір сталого та доступного туристичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Абрамов, В. В., & Коновал, А. А. (2020). Природний потенціал України в контексті перспектив розвитку екологічного туризму. *Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності у конкурентному середовищі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 квітня 2020 р.). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 93-94.
- Алієва, А. Ю. (2021). Організаційно-економічні засади сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні (Дис. канд. екон. наук). Волинський національний університет ім. Лесі Українки; Національний університет водного господарства та природокористування. https://tourlib.net/aref_tourism/alieva.pdf.
- Андрієнко, Д., Горюнов, Д., Задорожня, Л., et al. (2024). Звіт про непрямі фінансові втрати економіки внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 липня 2024 року. Київська школа економіки. https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/10/30.09.24_Losses_Report-ua.pdf
- Андрієнко, М. В., & Шако, В. С. (2017). Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*, 18, 47-53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_18_11.
- Бабчинська, О. І. (2020). Формування механізму екологічного менеджменту в контексті концепції сталого розвитку. *Економіка та держава*, 10, 140-143. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.10.140>.
- Бардаш, С., & Черниш, Д. (2023). Сутність екологічного туризму та його зміни в умовах сталого розвитку. *Science and Practice: Implementation to Modern Society: 14th International Scientific and Practical Conference (Manchester, April 26-28, 2023)*, 482-488.
- Барна, М. Ю., & Миронов, Ю. Б. (2017). Економетричне моделювання динаміки туристичних потоків. *Науковий вісник Полісся*, 1 (4), 165-170. [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4\(12\)-165-170](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2017-1-4(12)-165-170).
- Барна, М. Ю., & Миронов, Ю. Б. (2026). Автентична культурна спадщина та сталий розвиток культурного туризму на природоохоронних територіях України: виклики воєнного часу та стратегії відбудови. *Туризм у стратегії національної відбудови: глобальні та локальні виміри*: монографія. Львів: ЛТЕУ, 117-168. <https://www.doi.org/10.32782/978-617-602-403-3#page=117>.
- Башлай, С. В., & Нагорний, В. В. (2021). Концепція сталого розвитку економіки України в умовах євроінтеграції. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*, 24, 23-36. <https://doi.org/10.33813/2224-1213.24.2021.2>.
- Бездетко, К., & Сergyгіна, Д. (2025). Сталий розвиток: еволюція підходів до визначення та сучасні інтерпретації. *Економіка та суспільство*, 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-4>.
- Безсмертнюк, Т. П., & Мельничук, М. М. (2021). Стратегічні пріоритети розвитку туризму на природоохоронних територіях України.

Економіка та суспільство, 29. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-7>.

- Безсмертнюк, Т. П., & Мельничук, М. М. (2020). Упровадження закордонного досвіду рекреаційного використання природоохоронних територій в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*, 13, 84-91. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2020-13-9>.
- Берестенко, А., & Лисенко, А. М. (2024). Концепція сталого розвитку як основа збалансування інтересів сучасних потреб людства та майбутніх поколінь. *Бізнес-моделі для сталого розвитку: виклики та цифрова трансформація*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15-16 лютого 2024 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 20-21.
- Беспалова, О. В. (2020). Екологічна політика країн ЄС щодо регулювання суспільних відносин у сфері підтримання екологічної безпеки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*, 30, 147-155. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-30-17>.
- Бізек, В. (2013). Політика та право ЄС з питань, що стосуються довкілля: посібник. Київ. <https://www.greenmind.com.ua/images/meropriyatiya/EC-LEG-Textbook-UA.pdf>.
- Білецька, І. М., & Барна, М. Ю. (2018). Дослідження ролі інноваційної діяльності в забезпеченні розвитку підприємств туризму. *Економічний дискурс*, 3, 60-69. <http://ed.pdatu.edu.ua/article/view/168383>.
- Божко, Л. Д., & Зайцева, М. М. (2021). Соціально-культурні та економічні засади міського туризму. *Культура України*, 72, 13-20. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.072.02>.
- Бойко, Є. О., Парсяк, В. Н., Іртицева, І. О., & Крамаренко, І. С. (2024). Управління водними ресурсами в контексті концепції циркулярної економіки. *Український журнал прикладної економіки та техніки*, 9 (1), 89-98. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-1-15>.
- Болквадзе, Н., & Козак, О. (2020). Стандартизація системи управління якістю. *Молодий вчений*, 4 (80), 312-315. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-64>.
- Борблік, К. Е. (2019a). Передумови формування стратегії сталого розвитку ринку туристичних послуг України. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*, 37, 34-41. <https://doi.org/10.31498/2225-6725.37.2019.187289>.
- Борблік, К. Е. (2019b). Сталий розвиток ринку туристичних послуг: сутність, цілі та особливості. *Проблеми системного підходу в економіці*, 1 (1), 65-73. <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-10>.
- Боруцька, Ю., Березівська, О., & Мальська, М. (2025). Рекреалогічні засади розвитку туризму на природоохоронних територіях в умовах глобалізації: країнознавчий і красназничий аспекти. *Академічні візії*, 44. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18735596>.

- Брич, В., & Галиш, Н. (2020). Сталий розвиток туристичної індустрії: екологічний та статистичний вимір. *Економічний аналіз*, 30 (4), 23-29. <https://doi.org/10.35774/econa2020.04.023>.
- Буканов, Г. М. (2020). Порівняльний аналіз світового досвіду державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*, 31 (1), 12-18. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.1/03>.
- Вернер, І. Є. (ред.) (2024). Статистичний щорічник України 2023. Київ: Державна служба статистики України.
- Габчак, Н. Ф., Дубіс, Л. Ф., Мельник, А. В., & Чир, Н. В. (2018). Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області: монографія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла».
- Гиренко, І. В., Биркович, В. І., & Паламарчук, С. П. (2019). Природоохоронні території як об'єкт соціокультурного простору. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 3, 28-31. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2019.191740>.
- Глушенко, А. В., & Рудоманов, Д. С. (2024). Розвиток екотуризму в Україні. *Економічний простір*, 189, 119-122. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-22>.
- Горіна, Г. О. (2023). Сталий розвиток туризму: стратегічні настанови та практики управління. *Торгівля і ринок України*, 1 (53), 52-63. <https://doi.org/10.33274/2079-4762-2023-53-1-52-63>.
- ДАРТ (2023а). ДАРТ розширив карту туристичних магнітів. <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-rozshiriv-kartu-turistichnih-magnitiv>.
- ДАРТ (2023b). Скільки українців подорожує країною під час війни? <https://www.tourism.gov.ua/blog/skilki-ukrayinciv-podorozhuie-krayinoyu-pid-chas-viyni>.
- ДАРТ (2024). Публічний звіт Голови Державного агентства розвитку туризму України Мар'яни Олесків за 2023 рік. <https://www.tourism.gov.ua/plans-and-report>.
- ДАРТ (2026). Публічний звіт Голови Державного агентства розвитку туризму України Наталі Табаки за 2025 рік. <https://tourism.gov.ua/blog/publichniy-zvit-golovi-derzhavnogo-agentstva-rozvitku-turizmu-ukrayini-natali-tabaki-za-2025-rik>.
- Державна регуляторна служба України (2021). Аналіз регуляторного впливу до проекту наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/dokument-3649_1_19-21.pdf#page=9.
- Державна служба статистики України (2023). Методологічні положення державного статистичного спостереження «Витрати на охорону навколишнього природного середовища».

- https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2023/322/322.pdf.
- Державна служба статистики України (2025). <https://stat.gov.ua/>.
- Дичковський, С. І. (2019). Культурний туризм як сфера реалізації дозвіллевих технологій та віртуального досвіду. *Мистецтвознавчі записки*, 36, 9-16. <https://doi.org/10.32461/190653>.
- Довгаль, О. В., & Моїсєєва, Н. І. (2019). Оцінка сучасного стану туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій регіону. *Агросвіт*, 5, 32-40. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2019.5.32>.
- Екодія (2025). Як російська армія шкодила довкіллю України у 2024 році? <https://ecoaction.org.ua/iak-rosarmii-shkodyla-dovkilliu-ukrainy-2024.html>.
- ЕкоЗагроза (2024). Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 1 червня – 14 червня 2024 року. <https://ecozagroza.gov.ua/news/149>.
- Єдиний державний вебпортал відкритих даних (2024). Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду. https://data.gov.ua/dataset/mepr_05.
- Єдиний державний вебпортал відкритих даних (2025). Звіти про виконання Державного бюджету України. https://data.gov.ua/dataset/zvit_kazna.
- Слейко, В. І., Миронов, Ю. Б., Демчишин, М. Я., & Боднар, Р. Д. (2016). Економетричний аналіз інноваційної діяльності підприємств. Львів: Видавництво ЛТЕУ.
- Жадько, О. А. (2025). Забезпечення сталого розвитку туризму природоохоронних територій. *Економіка та суспільство*, 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-86>.
- Заваріка, Г., & Зеленко, О. (2022). Сталий туризм як інструмент збереження культурної спадщини та відновлення постраждалих територій. *Економіка та суспільство*, 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-78>.
- Заваріка, Г., Зеленко, О., & Швецова, О. (2023). Розвиток екологічного туризму в умовах викликів глобального масштабу. *Економіка та суспільство*, 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-95>.
- Закон України (1994). Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття (№ 257/94-ВР). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030.
- Закон України (2012). Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки (№ 1989-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>.
- Закон України (2019). Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року (№ 2697-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.
- Закон України (2024а). Про оцінку впливу на довкілля (№ 2059-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.
- Закон України (2024б). Про туризм (№ 324/95-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.

- Закон України (2024с). Про Червону книгу України (№ 3055-III). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14>.
- Закон України (2025). Про природно-заповідний фонд України (№ 2456-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
- Замула, І. В., & Кирилюк, Д. Р. (2023). Розвиток екологічного туризму в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*, 2 (104), 3-9. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-2\(104\)-3-9](https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-3-9).
- Зарічняк, А. П. (2024). Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ (Дис. канд. екон. наук). Волинський національний університет імені Лесі Українки. <https://ontu.edu.ua/download/dissertation/disser/2024/diser-Zarechniak.pdf>.
- Зігунова, І. С., Мареха, І. С., & Троян, М. Ю. (2022). Шляхи врахування екологічної складової в концепціях сталого туризму. *Економіка та суспільство*, 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-78>.
- Івашова, Л. М. (2018). Державно-приватне партнерство у сфері туризму як дієвий механізм забезпечення сталого розвитку економіки країни та регіонів. *Публічне управління та митне регулювання*, 1 (18), 52-61. <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2018/1/8.pdf>.
- Калина, Т., Константінова, О., & Корнійчук, О. (2017). Теоретичні аспекти стратегії розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК*, 24 (2), 136-142. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2017_24\(2\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2017_24(2)_28).
- Касперевич, Л. В. (2016). Концептуальні аспекти формування категорій «природоохоронні території» та «природно-заповідний фонд». *Збалансоване природокористування*, 4, 109-118. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2016_4_24.
- Касьян Т. (2022) Довідник безбар'єрності. Харків: IST Publishing. <https://library.kpi.kharkov.ua/files/files/documents/dovzel.pdf>
- КМУ (2020). Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки (Постанова № 695, ред. від 13.03.2025 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п>.
- КМУ (2021a). Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року (Розпорядження № 443-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-р>.
- КМУ (2021b) Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (Розпорядження № 366-р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-р>.
- КМУ (2021с). Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (Розпорядження № 1363-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-п>.
- КМУ (2023). Деякі питання збереження української частини природного об'єкта всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси

- Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій (Розпорядження від 21.10.2018 р. № 892-р, ред. від 09.05.2023 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2018-p>.
- КМУ (2024). Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду (Постанова № 1913, ред. від 22.03.2024 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1913-2000-p>.
- КМУ (2025). Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо регулювання цін (тарифів) (Постанова від 25.12.1996 р. № 1548, ред. від 26.06.2025 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1548-96-p>.
- Колосовська, І. І., & Місик, М. М. (2020). Публічне управління туристичними дестинаціями на регіональному рівні: інноваційні підходи. *Ефективність державного управління*, 1 (62), ч. 1, 139-149. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.62.2020.205827>.
- Кондрацька, Л. (2021). Інвестиційна привабливість індустрії туризму в теперішніх умовах. *Галицький економічний вісник*, 71 (4), 7-13. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.04.007.
- Коніщева, Н. Й., & Ткачова, С. С. (2020). Шляхи сталого розвитку туризму на територіях національних природних парків. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*, 2, 23-34. <https://www.journals.chdtk.ua/index.php/itsf/article/view/16>.
- Корольчук, Л. (2022). Екологізація економіки в контексті реалізації концепції сталого розвитку: теоретичний аспект. *Галицький економічний вісник*, 76 (3), 98-106. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.03.098.
- Косташук, В. І. (2020). Регулярність та інтенсивність туристичних потоків у міжнародному туризмі в період 2005-2018 років (на прикладі Чернівецької області). *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки*, 25 (1), 95-109. [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2020.1\(36\).205169](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2020.1(36).205169).
- Кравченко, К. А., & Бабій, К. В. (2023). Режими використання території пам'яток культурної спадщини в Україні та за кордоном. *Молодь: наука та інновації: матеріали XI Міжнар. наук.-техн. конф. (м. Дніпро, 22-24 листопада 2023 р.)*. Дніпро: НТУ «Дніпровська політехніка», 1, 206-207. <https://rmv.nmu.org.ua/ua/arkhiv-zbirok-konferentsiy/molod-nauka-ta-innovatsii-2023/molod-2023-vol1.pdf#page=206>.
- Кучерява, Г. О. (2023). Туристична дестинація як об'єкт управління в туризмі. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 28, 93-102. <https://doi.org/10.32589/2412-9321.28.2023.280703>.
- Леоненко, Н. А. (2019). Концептуальні засади державного регулювання сталого розвитку туристичної сфери. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*, 30 (4), 82-86. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.4/15>.

- Любченко, В. (2023). Роль туризму у сталому розвитку в Україні: виклики та можливості для економіки. *Економіка та суспільство*, 57. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-59>
- Маджд, С. М. (2020). Наукові основи екологічної складової сталого розвитку. *Європейські виміри сталого розвитку*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25-26 червня 2020 р.). Київ: НУХТ, 47-48. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/44189>.
- Маслиган, О. О., & Касинець, О. В. (2020). Інтеграційна модель розвитку сфери туризму та рекреації у фокусі переваг і перспектив регіонального управління. *Геополітика України: історія і сучасність*, 1 (24), 173-183. [https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.1\(24\)](https://doi.org/10.24144/2078-1431.2020.1(24)).
- Миронов, Ю. Б. (2013). Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Науковий вісник НЛТУ України*, 23.11, 117-122. https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2013/23_11/117_Myr.pdf.
- Миронов, Ю. Б. (2016). Теоретичні засади створення та функціонування спеціальних туристично-рекреаційних зон в Україні. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 листопада 2016 р.). Львів: Львівський інститут МАУП, 272-276. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov6.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2017). Сталий розвиток туризму: сутність, завдання і принципи. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах євроінтеграції*: матеріали наук. конф. (м. Львів, 11-12 травня 2017 р.). Львів: ЛТЕУ, 218-219. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov7.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2020). Управління життєвим циклом туристичних дестинацій. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 червня 2020 р.). Львів: ЛТЕУ, 192-194. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov45.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2021). Дослідження економічного та соціально-психологічного впливу пандемії COVID-19 на індустрію туризму та гостинності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*, 63, 78-82. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2021-63-12>.
- Миронов, Ю. Б. (2023a). Проблеми і перспективи розвитку екологічного туризму у світі та в Україні. *Бізнес-аналітика: моделі, інструменти та технології*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1-3 березня 2023 р.). Київ: НАУ, 268-269. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov71.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2023b). Синергія в індустрії туризму та гостинності. *Підприємництво і торгівля*, 39, 112-117. <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-39-13>.
- Миронов, Ю. Б. (2024a). Автентична культурна спадщина як чинник сталого розвитку туризму. *Механізми забезпечення сталого*

- розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 листопада 2024 р.).* Харків, 141-143. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov93.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2024b). Концепція сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Туристична галузь України під час війни: виклики, загрози, шляхи виходу з кризи: монографія.* Львів: ЛТЕУ, 21-33. <https://fakultet.site/data/monograph2024.pdf#page=22>.
- Миронов, Ю. Б. (2024c). Маркетингові інструменти сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26-27 листопада 2024 р.).* Харків: НТУ «ХПІ», 1, 235-238. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov96.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2024d). Регулювання та прогнозування туристичного попиту в контексті сталого розвитку туризму. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*, 10, 17-23. <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-10-3>.
- Миронов, Ю. Б. (2025a). Інноваційна парадигма управління сталим розвитком туризму на природоохоронних територіях. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*, 12, 49-56. <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-12-7>.
- Миронов, Ю. Б. (2025b). Проблеми масового туризму та шляхи їх вирішення у контексті сталого розвитку. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15-16 травня 2025 р.).* Львів: ЛТЕУ, 67-70. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov109.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2025c) Роль демаркетингу у сталому розвитку туризму на природоохоронних територіях. *Проблеми екології та енергозбереження: матеріали XVI Міжнар. наук.-техн. конф. (м. Миколаїв, 23-24 жовтня 2025 р.).* Миколаїв: НУК, 375-378. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov116.htm.
- Миронов, Ю. Б. (2025d). Теоретико-методологічні засади та стратегічні пріоритети сталого розвитку туризму на природоохоронних територіях України (Дис. д-ра екон. наук). Львів: ЛТЕУ. <https://dspace.lute.lviv.ua/handle/123456789/1288>.
- Миронов, Ю. Б., & Барна, М. Ю. (2022). Дослідження сталого розвитку туризму в сучасній науковій парадигмі. *Роль та значення індустрії туризму й гостинності у розвитку територій, громад, держави: монографія.* Львів: ЛТЕУ, 6-18. <https://fakultet.site/data/monograph2022.pdf#page=7>.
- Миронов, Ю. Б., & Миронова, М. І. (2019). Методологічні підходи до оцінювання економічної ефективності індустрії туризму та туристичного бізнесу. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*, 57, 75-79. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2019-57-11>.

- Миронов, Ю. Б., & Мізюк, Б. М. (2024). Синергізм у сталому розвитку туризму: локальні та глобальні аспекти. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів і послуг*: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 5 грудня 2024 р.). Львів: Растр-7, 239-241. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov94.htm.
- Миронов, Ю. Б., & Приндак, В. П. (2022). Сільський туризм у контексті сталого розвитку. *Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв – с. Коблеве, 9 червня 2022 р.). Миколаїв: МНАУ, 156-158. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov65.htm.
- Миронов, Ю. Б., Пугачов, М. І., & Корінець, Р. Я. (2024). Інноваційні напрямки управління екологічним туризмом в Україні в контексті сталого розвитку. *Інфраструктура ринку*, 77, 128-134. <https://doi.org/10.32782/infrastruct77-23>.
- Миронов, Ю. Б., & Рибчук, А. В. (2018). Соціокультурний вплив розвитку туризму на туристичну дестинацію та його наслідки. *Сталий розвиток туризму на засадах партнерства: освіта, наука, практика*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 31 жовтня – 1 листопада 2018 р.). Львів: ЛТЕУ, 98-102. https://tourlib.net/statti_ukr/myronov25.htm.
- Миронов, Ю. Б., & Свидрук, І. І. (2023). Теоретичні та практичні аспекти розвитку креативного туризму. *Підприємництво і торгівля*, 36, 19-24. <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2023-36-03>.
- Миронов, Ю. Б., Свидрук, І. І., & Козлова, В. М. (2025). Креативне управління розвитком туризму на природоохоронних територіях: стратегії, управлінські рішення та цифрові технології. *Економіка та суспільство*, 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-59>.
- Мілінчук, О. В. (2017). Туризм на природоохоронних територіях: перспективи розвитку в Україні. *Приазовський економічний вісник*, 5 (05), 67-71. http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/5_05_uk/15.pdf.
- Міністерство екології та природних ресурсів України (2015). Про затвердження Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків (Наказ № 414). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1444-15>.
- Міністерство економіки України (2024). Галузеві стандарти. <https://me.gov.ua/Documents/MoreDetails?id=ecfd6c5a-1760-4d8d-a931-3a63f64e2310>.
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (2017). Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (Наказ № 1902). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1902731-17>.
- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (2022). Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України (Наказ № 256). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-22>.

- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (2023). Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення стратегічної екологічної оцінки містобудівної документації (Наказ № 705). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0705926-23>.
- Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (2024). Про затвердження Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду (Наказ № 1175). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1724-24>.
- Міністерство фінансів України (2025). Державний бюджет. <https://mof.gov.ua/uk/state-budget>.
- Міщук, І. С. (2007). Особлива пріоритетність збереження біологічного і ландшафтного різноманіття України (економічний аспект). *Сіверянський літопис*, 2, 162-164. <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/47647>.
- Міщук, І. С. (2008). Аналіз екологічної ситуації в Україні та перспективи вирішення біологічних проблем, спричинених змінами навколишнього середовища. *Сіверянський літопис*, 1, 166-170.
- Москвяк, Я. Є. (2022). Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні України. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 304 (2), 184-188. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(1\)-26](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(1)-26).
- Музиченко-Козловська, О. В. (2018). Методика економічного оцінювання туризму Одеської області на засадах сталого розвитку. *Причорноморські економічні студії*, 26 (1), 67-74. https://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/15.pdf.
- Нарадовий, Б. О. (2022). Стратегічна екологічна оцінка в просторовому плануванні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*, 7 (4), 83-91. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-4-11>.
- Нікітенко, К. (2023). Розвиток екотуризму в Україні: потенціал та проблеми. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 15, 259-263. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.32>.
- Новицька, С. Р. (2018). Роль екологічного туризму в реалізації основних принципів концепції сталого розвитку туризму. *Моделювання еколого-географічних систем: матеріали наук. конф. Тернопіль: ТНПУ*, 29-38. <http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13126/1/5Novytska.pdf>.
- НТОУ (2023). Туристичний барометр України 2021-2022. <https://ntou.ua/assets/files/ntou-statistics-barometer-2021-2022.pdf>.
- Олійник, Я. Б., & Гетьман, В. І. (2002). Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Географія*, 48, 5-11.
- Островська, Н., & Луговий, Б. (2024). Інструменти політики стимулювання розвитку підприємництва у сфері екскурсійної діяльності в Україні в умовах кризи. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*, 11, 17-23. <https://doi.org/10.32782/tourismhospcee-11-2>.

- Офіс Горизонт Європа в Україні (2026). Програма Горизонт Європа. <https://horizon-europe.org.ua/uk/about-he/he-programme/>.
- Павленко, О. П., & Жавнерчик, О. В. (ред.) (2020). Методологічні основи управління екологоорієнтованим розвитком нефінансового сектора національної економіки: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС.
- Павліха, Н. В., Цимбалюк, І. О., & Савчук, А. Ю. (2022). Сталий розвиток туризму та рекреації: сучасні виклики й перспективи для України: монографія. Луцьк: Вежа-Друк. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/20754/1/tyruzum_2022.pdf.
- Палюх, В. В., Грабар, Н. С., & Порока, С. Г. (2021). Державне регулювання зеленого туризму в Україні: монографія. Харків: НУЦЗУ. <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/14609>.
- Паньків, Н. Є., & Гаврилишин, О. М. (2021). Вплив культурної спадщини на розвиток туризму в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 6 (1), 212-224. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-300-6-34>.
- Паньків, Н., & Скрипник, М. (2022). Екологічний туризм як пріоритетний напрямок сталого розвитку туризму в Україні: виклики сьогодення. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 308 (4), 229-240. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-36>.
- Петришин, Д. (2022). Формування системи показників для оцінювання потенціалу розвитку екологічного туризму. *Інновації, гостинність, туризм: наука, освіта, практика*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19 травня 2022 р.). Львів: ЛДУФК ім. Івана Боберського, 399-401. <http://tourism.puet.edu.ua/files/zbtetz190522.pdf#page=399>.
- Пилипак, О. В. (2020). Особливості та проблеми застосування методу стандартизації показників у комплексній оцінці інвестиційних проєктів. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 5 (286), 144-150. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2020-286-5-26>.
- Пильченко, А. (2022). Проблеми овертуризму та шляхи їх вирішення: світовий аспект. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 27, 78-83. <https://doi.org/10.32589/2412-9321.27.2022.276210>.
- Поліщук, Ю. (2021). Державна політика формування та реалізації концепції сталого розвитку на засадах «зеленої» економіки в Україні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*, 26, 24-32. <http://taais.oridu.odessa.ua/article/view/238999>.
- Польова, О. (2025). Економічні аспекти сталого туризму: принципи та нові можливості. *Економіка та суспільство*, 76. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-61>.
- Попова, М. О., Арестов, С. В., Шуптар-Пориваєва, Н. Й., & Андрущенко, О. С. (2023). Оцінка впливу глобалізації на сталість сучасної туристичної діяльності. *Наукові перспективи*, 4 (34), 291-304. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-291-304](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-291-304).

- ПРООН в Україні (2018). Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorenniya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>.
- Прокопишин-Рашкевич, Л. М., Шадурська, Б. О., & Петрович, Й. М. (2020). Індустрія туризму в Україні: перспективні напрями та виклики сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Проблеми економіки та управління, 4 (1), 72-81. <https://doi.org/10.23939/semi2020.01.072>.
- Представництво України при Європейському Союзі (2020). Регіональне співробітництво. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/regionalne-spivrobitnictvo>.
- Президент України (2015). Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ № 5/2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
- Президент України (2020). Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (Указ № 525). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525/2020>.
- Романова, А. А. (2017). Види туризму та їх класифікація у контексті сучасних тенденцій розвитку туріндустрії. *Економіка і регіон*, (4), 13-19. http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2017_4_4.
- Руда, М. В., & Мазурик, М. М. (2021). Співпраця України та ЄС у сфері сталого розвитку: огляд перспектив. *Менеджмент та підприємництво в Україні*, 3 (1), 204-211.
- Сінгуцький, О. В. (2019). Державна підтримка туризму в Україні: перешкоди та передумови розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління, 30 (6), 71-76. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/13>.
- Смирнов, І. Г. (2020). Світовий та вітчизняний досвід розвантаження туристичних дестинацій в умовах овертуризму. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 19-20 березня 2020 р.)*. Черкаси: ЧДТУ, 1, 148-151.
- Сова, Л. О. (2024). Оцінювання втрат екосистемних послуг непроточних водойм унаслідок мілітарного втручання. *Аероекологічний журнал*, 1, 44-52. <https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2024.299933>.
- Соловій, І., Адамовський, О., & Дубовіч, І. (2023). Сталий туризм: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та суспільство*, 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-79>.
- Ставська, Ю. В. (2019). Сільський зелений туризм як напрям розвитку сільських територій. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 1, 83-95.
- Сталий розвиток для України (2026). Цілі сталого розвитку та їх адаптація для України. <https://dev.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/printsipi/>.
- Статівка, Н. В., & Бублій, М. П. (2019). Особливості державного регулювання туристично-рекреаційної діяльності на основі

- концепції сталого розвитку. *Теорія та практика державного управління*, 4 (67), 8-16. <https://doi.org/10.34213/tp.19.04.01>.
- Тарасенко, І., & Тарасенко, О. (2022). Державно-приватне партнерство в контексті реалізації державної екологічної політики. *Економіка та суспільство*, 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-9>.
- Тарасова, В. В., Нестерчук, І. К., Ковалевська, І. М., & Осіпчук, А. С. (2021). Географія туризму: Екологічний туризм. Житомир: Поліський національний університет.
- Твердохліб, А. О., Коротін, Д. С., & Антоненко, А. В. (2022). Ефективність функціонування комп'ютерних систем при використанні технології блокчейн і баз даних. *Таврійський науковий вісник. Серія: Технічні науки*, 6, 25-36. <https://doi.org/10.32851/tmv-tech.2022.6.4>.
- Тестов, П., & Василюк, О. (2023). Прогалини у законодавстві, які заважають збільшенню площі природно-заповідного фонду, та як їх виправити: аналітичний документ. ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія».
- Тимошенко, Т. О. (2021). Концепція розумного управління туризмом у рамках виконання стратегій сталого розвитку територіальних громад. *Публічне управління та регіональний розвиток*, 13, 771-796. <https://doi.org/10.34132/pard2021.13.10>.
- Ткаченко, Т. І. (2009). Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. 2-ге вид. Київ: КНТЕУ.
- Токарева, В., & Горюнова, К. (2025). Розвиток екотуризму в Україні: роль рекреаційних комплексів у залученні туристів та збереженні екосистеми. *Економіка та суспільство*, 71. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-62>.
- Третяк, А. М., Третяк, В. М., Прядка, Т. М., & Третяк, Н. А. (2021). Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики. Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук».
- Угоднікова, О. І. (2018). Стейкхолдерно-орієнтована модель стратегічного управління підприємствами галузі туризму та готельно-ресторанного господарства. *Комунальне господарство міст. Серія: Економічні науки*, 141, 39-44.
- Українська природоохоронна група (2020). Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: повернення природи в наше життя. Чернівці: Друк Арт.
- УкрНДНЦ (2018). Про прийняття та скасування національних стандартів, прийняття змін та поправки до національних стандартів (Наказ № 513). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0513774-18>.
- УкрНЦЕМ (2017). Аналіз методологічних підходів до економічної оцінки екосистемних послуг моря: звіт про науково-дослідну роботу. https://sea.gov.ua/img/reports/2017/Theme_11.pdf.
- Федорченко, В. К., Федорченко-Кутуєв, П. В., Федорченко, Н. В., & Василець, О. І. (2022). Постковідне відновлення та нові виклики глобального світу: туризм як інструмент економічного відродження. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 1 (53), 20-28. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.1\(53\).261103](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.1(53).261103).

- Філюк, С. М. (2022). Система інноваційно-інвестиційних заходів економічної стратегії для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України. *Український журнал прикладної економіки та техніки*, 7 (2), 417-425. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2022-2-51>.
- Хитра, О. В. (2021). Особливості застосування менеджменту вражень у туристичному бізнесі. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*, 3, 49-60. <https://doi.org/10.36477/tourismhospceee-3-8>.
- Худавердієва, В. (2023). Туризм як драйвер соціально-економічного та соціокультурного розвитку країни. *Економічні горизонти*, 2 (24), 89-100. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.2\(24\).2023.281230](https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(24).2023.281230).
- Чумаченко, О. М., Кривов'яз, Є. В., Кустовська, О. В., & Колганова, І. Г. (2022). Природоохоронні території як основа збереження біорізноманіття та надання екосистемних послуг у Європі: оцінка внеску України. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*, 3, 27-33. <https://doi.org/10.31548/zemleustriy2022.03.03>.
- Шульга, В. П. (2012). Стратегічне управління розвитком екологічного туризму у контексті рекреаційного природокористування. *Географія та туризм*, 22, 42-51.
- Юхновська, Ю. (2019). Формування концепції стратегічного управління розвитком потенціалу туристичної галузі в Україні та її регіонах. *Галицький економічний вісник*, 57 (2), 18-27. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.02.018.
- Ясінецька, І. А., Кушнірук, Т. М., & Додурич, В. В. (2021). Організаційний механізм у розвитку природоохоронних територій України. У *Інноваційні технології в рослинництві: матеріали IV Всеукр. наук. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 10 травня 2021 р.)*. Кам'янець-Подільський, 171-172.
- Aerts, R., Honnay, O., & Van Nieuwenhuysse, A. (2018). Biodiversity and Human Health: Mechanisms and Evidence of the Positive Health Effects of Diversity in Nature and Green Spaces. *British Medical Bulletin*, 127 (1), 5-22. <https://doi.org/10.1093/bmb/ldy021>.
- Aggeyiwaah, E., McKercher, B., & Suntikul, W. (2017). Identifying Core Indicators of Sustainable Tourism: a Path Forward? *Tourism Management Perspectives*, 24, 26-33. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.07.005>.
- Ahn, B., Lee, B., & Shafer, C. S. (2002). Operationalizing Sustainability in Regional Tourism Planning: an Application of the Limits of Acceptable Change Framework. *Tourism Management*, 23 (1). [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00059-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00059-0).
- Aini, Y. N. (2024). Sustainable Tourism in Southeast Asia: Balancing Economic Growth, Employment, and Carbon Emissions through Evidence-Based Strategies. *Jurnal Kepariwisata Indonesia*, 18 (1), 157-174. <https://doi.org/10.47608/jki.v18i12024.157-174>.
- Ali, M. B., Quaddus, M., Rabbanee, F. K., & Shanka, T. (2022). Community Participation and Quality of Life in Nature-Based Tourism. *Journal of*

- Hospitality & Tourism Research*, 46 (3), 630-661.
<https://doi.org/10.1177/1096348020980094>.
- Alrawadieh, Z., & Kozak, M. (2019). Exploring the Impact of Tourist Harassment on Destination Image, Tourist Expenditure, and Destination Loyalty. *Tourism Management*, 73, 13-20.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.01.015>.
- Alvarado-Herrera, A., Bigné, E., Aldás-Manzano, J., & Currás-Pérez, R. (2017). A Scale for Measuring Consumer Perceptions of Corporate Social Responsibility Following the Sustainable Development Paradigm. *Journal of Business Ethics*, 140, 243-262.
<https://doi.org/10.1007/s10551-015-2654-9>.
- Arbolino, R., Boffardi, R., De Simone, L., & Ioppolo, G. (2021). Multi-Objective Optimisation Technique: a Novel Approach in Tourism Sustainability planning. *Journal of Environmental Management*, 285.
<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112016>.
- Asmelash, A. G., & Kumar, S. (2019). Assessing Progress of Tourism Sustainability: Developing and Validating Sustainability Indicators. *Tourism Management*, 71, 67-83.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.09.020>.
- Assaf, A. G., Li, G., Song, H., & Tsionas, M. G. (2019). Modeling and Forecasting Regional Tourism Demand Using the Bayesian global Vector Autoregressive Model. *Journal of Travel Research*, 58 (3), 383-397.
<https://doi.org/10.1177/0047287518759226>.
- Bachi, L., Ribeiro, S. C., Hermes, J., & Saadi, A. (2020). Cultural Ecosystem Services in Landscapes with a Tourist Vocation. *Tourism Management*, 77. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104017>.
- Badola, R., Hussain, S. A., Dobriyal, P., Manral, U., Barthwal, S., Rastogi, A., & Gill, A. K. (2018). Institutional Arrangements for Managing Tourism in the Indian Himalayan Protected Areas. *Tourism Management*, 66.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.10.020>.
- Baldauf, C. (ed.) (2020). Participatory Biodiversity Conservation: Concepts, Experiences, and Perspectives. Springer Nature.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-41686-7>.
- Baniya, R., Thapa, B., Paudyal, R., & Neupane, S. S. (2021). Motive-Based Segmentation of International Tourists. *Journal of Mountain Science*, 18, 205-218. <https://doi.org/10.1007/s11629-020-6179-z>.
- Beall, J. M., Boley, B. B., Landon, A. C., & Woosnam, K. M. (2021). What Drives Ecotourism: Environmental Values or Symbolic Conspicuous consumption? *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (8), 1215-1234.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1825458>.
- Bello, F. G., Carr, N., & Lovelock, B. (2016). Community Participation Framework for Protected Area-Based Tourism Planning. *Tourism Planning & Development*, 13 (4), 469-485.
<https://doi.org/10.1080/21568316.2015.1136838>.

- Benur, A. M., & Bramwell, B. (2015). Tourism Product Development and Diversification in Destinations. *Tourism Management*, 50, 213-224. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.02.005>.
- Bhalla, P., Bhattacharya, P., Arendran, G., & Raj, K. (2020). Ecotourism Spatio-Temporal Models to Identify Visitation Patterns. *GeoJournal*, 87, 1777-1792. <https://doi.org/10.1007/s10708-020-10336-8>.
- Bhammar, H., Li, W., Molina, C. M. M., Hickey, V., Pendry, J., & Narain, U. (2021). Framework for Sustainable Recovery of Tourism in Protected Areas. *Sustainability*, 13 (5). <https://doi.org/10.3390/su13052798>.
- Blancas, F. J., González, M., Lozano-Oyola, M., & Pérez, F. (2010). The Assessment of Sustainable Tourism: Application to Spanish Coastal Destinations. *Ecological Indicators*, 10 (2), 484-492. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2009.08.001>.
- Blanco-Cerradelo, L., Gueimonde-Canto, A., Fraiz-Brea, J. A., & Diéguez-Castrillón, M. I. (2018). Dimensions of Destination Competitiveness. *Journal of Cleaner Production*, 177, 782-794. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.242>.
- Boccardi, G. (2019). Authenticity in the Heritage Context: a Reflection Beyond the Nara Document. *The Historic Environment*, 10 (1), 4-18. <https://doi.org/10.1080/17567505.2018.1531647>.
- Borrie, W. T., Gale, T., & Bosak, K. (2022). Privately Protected Areas in Increasingly Turbulent Social Contexts. *Journal of Sustainable Tourism*, 30 (1), 2631-2648. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1845709>.
- Bramwell, B., Higham, J., Lane, B., & Miller, G. (2017). Twenty-Five Years of Sustainable Tourism and the Journal of Sustainable Tourism: Looking Back and Moving Forward. *Journal of Sustainable Tourism*, 25 (1). <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1251689>.
- Brent Ritchie, J. R., & Crouch, G. I. (2003). The Competitive Destination: a Sustainable Tourism Perspective. CABI.
- Brida, J. G., Gómez, D. M., & Segarra, V. (2020). On the Empirical Relationship between Tourism and Economic Growth. *Tourism Management*, 81. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104131>.
- Buckley, R. (2010). Conservation Tourism. CABI.
- Burrai, E., Buda, D. M., & Stanford, D. (2019). Rethinking the Ideology of Responsible Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27 (7), 992-1007. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1578365>.
- Bushell, R., & Bricker, K. (2016). Tourism in Protected Areas: Developing Meaningful Standards. *Tourism and Hospitality Research*, 17 (1), 106-120. <https://doi.org/10.1177/1467358416636173>.
- Butler, R. W. (2006). The Origins of the Tourism Area Life Cycle. *The Tourism Area Life Cycle*. De Gruyter Brill, 1, 13-26. <https://doi.org/10.21832/9781845410278-008>.
- Canavan, B. (2018). An Existentialist Exploration of Tourism Sustainability. *Journal of Sustainable Tourism*, 26 (4), 551-566. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1361430>.

- Chauvenet, A. L. M. (2023) The Conservation Potential of Protected Areas over Time Measured Through Design and Ecological Integrity Indicators is Affected by Land Conversion. *Biological Conservation*, 279. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2023.109908>.
- Christaller, W. (1964). Some Considerations of Tourism Location in Europe: the Peripheral Regions – Underdeveloped Countries – Recreation areas. *Papers in Regional Science*, 12 (1), 95-105. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1964.tb01256.x>.
- Ciro, A., Toska, M., & Nientied, P. (2019). Social Innovation and Sustainable Economic Development: Participatory Tourism Destination Management. *The Role of Public Sector in Local Economic and Territorial Development: Innovation in Central, Eastern and South Eastern Europe*. Springer, 173-192. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93575-1_10.
- Cohen-Shacham, E., Walters, G., Janzen, C., & Maginnis, S. (eds.) (2016). Nature-Based Solutions to Address Global Societal Challenges. IUCN. <https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2016.13.en>.
- Convention on Biological Diversity (2020). Zero Draft of the Post-2020 Global Biodiversity Framework. https://www.cbd.int/doc/c/efb0/1f84/a892b98d2982a829962b6371/wg20_20-02-03-en.pdf.
- Costanza, R. (2020). Valuing Natural Capital and Ecosystem Services Toward the Goals of Efficiency, Fairness, and Sustainability. *Ecosystem Services*, 43, <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2020.101096>.
- Cotter, K. N., Fekete, A., & Silvia, P. J. (2022). Why do People Visit Art Museums? Examining Visitor Motivations and Visit Outcomes. *Empirical Studies of the Arts*, 40 (2), 275-295. <https://doi.org/10.1177/02762374211011740>.
- Dharmaratne, G. S., Sang, F. Y., & Walling, L. J. (2000). Tourism Potentials for Financing Protected Areas. *Annals of Tourism Research*, 27 (3), 590-610. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00109-7](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00109-7).
- Díaz, S., Pascual, U., Stenseke, M., Martín-López, B., Watson, R. T., et al. (2018). Assessing Nature's Contributions to People: Recognizing Culture, and Diverse Sources of Knowledge, Can Improve Assessments. *Science*, 359 (6373), 270-272. <https://doi.org/10.1126/science.aap8826>.
- Doyle, E., & Perez Alaniz, M. (2021). Dichotomous Impacts on Social and Environmental Sustainability: Competitiveness and Development Levels Matter. *International Business Journal*, 31 (4), 771-791. <https://doi.org/10.1108/CR-05-2019-0055>.
- Du, W., Penabaz-Wiley, S. M., Njeru, A. M., & Kinoshita, I. (2015). Models and Approaches for Integrating Protected Areas with their Surroundings: a Review of the Literature. *Sustainability*, 7 (7), 8151-8177. <https://doi.org/10.3390/su7078151>.
- Dyer, P., Gursoy, D., Sharma, B., & Carter, J. (2007). Structural Modeling of Resident Perceptions of Tourism and Associated Development on the Sunshine Coast, Australia. *Tourism Management*, 28 (2), 409-422.

- <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.04.002>.
- Eldridge, A. (2019). Strangers in the Night: Nightlife Studies and New Urban Tourism. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 11 (3), 422-435. <https://doi.org/10.1080/19407963.2019.1583666>.
- Erdmenger, E., & Kagermeier, A. (2021). Participatory Destination Governance and Other Pipe Dreams. *Berichte Geographie Und Landeskunde*, 94 (3), 225-245. <https://doi.org/10.25162/bgl-2021-0012>.
- Esfehiani, M. H., & Albrecht, J. N. (2018). Roles of Intangible Cultural Heritage in Tourism in Natural Protected Areas. *Journal of Heritage Tourism*, 13 (1), 15-29. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2016.1245735>.
- Europarc Federation (2010). European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas: the Charter. <https://www.europarc.org/wp-content/uploads/2015/05/2010-European-Charter-for-Sustainable-Tourism-in-Protected-Areas.pdf>.
- European Commission (2016). The European Tourism Indicator System (ETIS) Toolkit. <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/21749>.
- European Commission (2017). Mapping of Cultural Heritage Actions in European Union: Policies, Programmes and Activities. https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/reports/2014-heritage-mapping_en.pdf.
- European Commission (2019). The European Green Deal. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
- European Environment Agency (1999). Environmental Indicators: Typology and Overview (Technical Report). <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/tec25>.
- European Environment Agency (2026). Common International Classification of Ecosystem Services (CICES). <https://cices.eu/>.
- European Parliament (2015). Ecosystem Services: Valuing our Natural Capital. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551321/EPRS_BRI\(2015\)551321_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/551321/EPRS_BRI(2015)551321_EN.pdf).
- European Union (2013). The state of Nature in the European Union: Report on the Status and Trends of Species and Habitat Types Protected by the Birds and Habitats Directives. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0635>.
- European Union (2024). Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on Nature Restoration and Amending Regulation (EU) 2022/869. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1991&qid=1722240349976>.
- Eurostat (2023). Tourism Satellite Accounts in Europe: 2023 Edition. <https://doi.org/10.2785/7794>.
- Faivre, N., Fritz, M., Freitas, T., de Boissezon, B., & Vandewoestijne, S. (2017). Nature-Based Solutions in the EU: Innovating with Nature to Address Social, Economic and Environmental Challenges. *Environmental Research*, 159, 509-518. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2017.08.032>.

- Ferrari, S., & Iaffaldano, N. (2021). Tourism Development in Italian Natural Protected Areas: Traditional and Innovative Tools to Face Overtourism and Other Possible Negative Effects. *Overtourism, Technology Solutions and Decimated Destinations*. Springer, 293-306. https://doi.org/10.1007/978-981-16-2474-2_19.
- Fredman, P., & Margaryan, L. (2021). 20 Years of Nordic Nature-Based Tourism Research: a Review and Future Research Agenda. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 21 (1), 14-25. <https://doi.org/10.1080/15022250.2020.1823247>.
- Gantait, A. (2022). Responsible Tourism: the Mantra for Sustainable Tourism Development. *The Literature Times*, 1 (3), 18-20. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4321807>.
- Garau-Vadell, J. B., Gutierrez-Taño, D., & Diaz-Armas, R. (2018). Economic Crisis and Residents' Perception of the Impacts of Tourism in Mass Tourism Destinations. *Journal of Destination Marketing & Management*, 7, 68-75. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2016.08.008>.
- García, J. A., Gómez, M., & Molina, A. (2012). A Destination-Branding Model: an Empirical Analysis Based on Stakeholders. *Tourism Management*, 33 (3), 646-661. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.07.006>.
- García-Nieto, A. P., Quintas-Soriano, C., García-Llorente, M., Palomo, I., Montes, C., & Martín-López, B. (2015). Collaborative Mapping of Ecosystem Services: the Role of Stakeholders' Profiles. *Ecosystem Services*, 13, 141-152. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.11.006>.
- Garmestani, A. S., & Benson, M. H. (2013). A Framework for Resilience-Based Governance of Socio-Ecological Systems. *Ecology and Society*, 18 (1). <https://doi.org/10.5751/ES-05180-180109>.
- Germanwatch (2024). The Climate Change Performance Index 2024. <https://www.germanwatch.org/en/89895>.
- Ghanem, M., Elshaer, I., & Saad, S. (2022). Tourism Public-Private Partnership (PPP) Projects: an Exploratory-Sequential Approach. *Tourism Review*, 77 (2), 427-450. <https://doi.org/10.1108/TR-03-2021-0105>.
- Giampiccoli, A., & Saayman, M. (2018). Community-Based Tourism Development Model and Community Participation. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 7 (4). https://www.researchgate.net/publication/328281946_Community-based_tourism_development_model_and_community_participation.
- GSTC (2025). What Is Sustainable Tourism? <https://www.gstc.org/what-is-sustainable-tourism/>.
- Haight, J., & Hammill, E. (2020). Protected Areas as Potential Refugia for Biodiversity under Climatic Change. *Biological Conservation*, 241. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.108258>.
- Han, X., Zheng, Y., Prentice, C., & Chen, S. (2024). Firm Engagement: Scale Development and Verification. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 80. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2024.103902>.

- Heslinga, J., Groote, P., & Vanclay, F. (2021). Strengthening Governance Processes to Improve Benefit-Sharing from Tourism in Protected Areas by Using Stakeholder Analysis. *Living on the Edge: Benefit-Sharing from Protected Area Tourism*. Routledge, 5. <https://doi.org/10.4324/9781003145516-5>.
- Hjerpe, E., Hussain, A., & Holmes, T. (2020). Amenity Migration and Public Lands: Rise of the Protected Areas. *Environmental Management*, 66, 56-71. <https://doi.org/10.1007/s00267-020-01293-6>.
- Hopkins, D. (2020). Sustainable Mobility at the Interface of Transport and Tourism: Introduction to the Special Issue on «Innovative Approaches to the Study and Practice of Sustainable Transport, Mobility and Tourism». *Journal of Sustainable Tourism*, 28 (2), 129-143. <https://doi.org/10.1080/09669582.2019.1691800>.
- Hunter, C. (1997). Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm. *Annals of Tourism Research*, 24 (4), 850-867. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00036-4](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00036-4).
- Hussain, I. (2022). An Overview of Ecotourism. *International Journal of Novel Research and Development*, 7 (3), 471-481. <https://ijnrd.org/papers/IJNRD2203056.pdf>.
- Islam, M. W., Ruhanen, L., & Ritchie, B. W. (2017). Adaptive Co-Management: a Novel Approach to Tourism Destination Governance? *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 37, 97-106. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2017.10.009>.
- IUCN (2003). Recommendations of the Vth IUCN World Parks Congress. https://www.iucnmed.org/web2007/CDMURCIA/pdf/durban/recommendations_en.pdf.
- IUCN (2008). Protected Area Categories. <https://www.iucn.org/content/protected-area-categories>.
- IUCN (2017). IUCN Green List of Protected and Conserved Areas: Standard (Version 1.1). The Global Standard for Protected Areas in the 21st Century. <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/resrecrepattach/IUCN%20Green%20List%20Standard%20Version%201.1%20-%202025%20September%202018%20update.pdf>.
- IUCN (2022). Effective Protected Areas. <https://iucn.org/our-work/topic/effective-protected-areas>.
- IUCN (2024). IUCN World Commission on Protected Areas Impact Report 2023. <https://iucn.org/resources/annual-reports/iucn-world-commission-protected-areas-impact-report-2023>.
- Javed, M., & Tučková, Z. (2020). The Role of Government in Tourism Competitiveness and Tourism Area Life Cycle Model. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 25 (9), 997-1011. <https://doi.org/10.1080/10941665.2020.1819836>.
- Jiménez-Barreto, J., Rubio, N., Campo, S., & Molinillo, S. (2020). Linking the Online Destination Brand Experience And Brand Credibility with Tourists' Behavioral Intentions toward a Destination. *Tourism*

- Management*, 79. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104101>.
- Jung, H. S., Jung, Y. S., & Yoon, H. H. (2021). COVID-19: The Effects of Job Insecurity on the Job Engagement and Turnover Intent of Deluxe Hotel Employees and the Moderating Role of Generational Characteristics. *International Journal of Hospitality Management*, 92. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102703>.
- Jung, M., Arnell, A., De Lamo, X., García-Rangel, S., Lewis, M., & Visconti, P. (2021). Areas of Global Importance for Conserving Terrestrial Biodiversity, Carbon and Water. *Nature Ecology & Evolution*, 5, 1499-1509. <https://doi.org/10.1038/s41559-021-01528-7>.
- Kabisch, N., Frantzeskaki, N., Pauleit, S., Naumann, S., & Davis, M. (2016). Nature-Based Solutions to Climate Change Mitigation and Adaptation in Urban Areas: Perspectives on Indicators, Knowledge Gaps, Barriers, and Opportunities for Action. *Ecology and Society*, 21 (2). <https://doi.org/10.5751/ES-08373-210239>.
- Kadykalo, A. N., López-Rodríguez, M. D., Ainscough, J., Droste, N., Ryu, H., et al. (2019). Disentangling «Ecosystem Services» and «Nature's Contributions to People». *Ecosystems and People*, 15 (1), 269-287. <https://doi.org/10.1080/26395916.2019.1669713>
- Kahraman, O. C., & Cifci, I. (2023). Modeling Self-Identification, Memorable Tourism Experience, Overall Satisfaction and Destination Loyalty: Empirical Evidence from Small Island Destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 6 (2), 1001-1023. <https://doi.org/10.1108/JHTI-02-2022-0090>.
- Kaplan, R., & Kaplan S. (1989) The Experience of Nature: a psychological perspective. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaplan, R. (1995) The Restorative Benefits of Nature: toward an Integrative Framework. *Journal of Environmental Psychology*, 15 (3), 169-182.
- Katyukha, D., Yurovchyk, V., Horiunova, K., Melnychenko, S., & Myronov, Y. (2025). Leveraging Cultural Heritage for Sustainable Tourism Growth: Contemporary Strategies for Conservation and Promotion. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 18 (07), 53-66. <https://ssrn.com/abstract=5198993>.
- Kaur, U., & Hasiija, A. M. (2018). Ecotourism: an Alternate Strategy of Sustainable Tourism. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5 (3), 979-984. <https://www.researchgate.net/publication/376912582>.
- Khaledi Koure, F., Hajjarian, M., Hossein Zadeh, O., Alijanpour, A., & Mosadeghi, R. (2023). Ecotourism Development Strategies and the Importance of Local Community Engagement. *Environment, Development and Sustainability*, 25, 6849-6877. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02338-y>.
- Khanra, S., Dhir, A., Kaur, P., & Mäntymäki, M. (2021). Bibliometric Analysis and Literature Review of Ecotourism: toward Sustainable Development. *Tourism Management Perspectives*, 37.

- <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100777>.
- Khawaldah, H. A. (2023). Desert Tourism in Wadi Rum, Jordan: Destination Image, Challenges, and Planning Strategies. *Migration Letters*, 20 (S8), 341-358. <https://migrationletters.com/index.php/ml/article/view/4525>.
- Kiniorska, I., & Brambert, P. (2017). Rola turystyki kulturowej w rozwoju gmin województwa świętokrzyskiego. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Turystyki i Języków Obcych w Warszawie. Seria Turystyka i Rekreacja*, 2 (20), 75-90. <https://bibliotekanauki.pl/articles/476073>.
- Leiper, N. (2004). *Tourism Management* (3rd ed.). Pearson: Hospitality Press.
- León-Gómez, A., Ruiz-Palomo, D., Fernández-Gámez, M. A., & García-Revilla, M. R. (2021). Sustainable Tourism Development and Economic Growth: Bibliometric Review and Analysis. *Sustainability*, 13 (4). <https://doi.org/10.3390/su13042270>.
- Leung, Y.-F., Spenceley, A., Hvenegaard, G., & Buckley, R. (2018). Tourism and Visitor Management in Protected Areas: Guidelines for Sustainability. IUCN. <https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2018.PAG.27.en>.
- Liu, Z. (2003). Sustainable Tourism Development: a Critique. *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (6), 459-475. <https://doi.org/10.1080/09669580308667216>.
- Lozano-Oyola, M., Blancas, F. J., González, M., & Caballero, R. (2018). A Dynamic Sustainable Tourism Evaluation Using Multiple Benchmarks. *Journal of Cleaner Production*, 174, 1190-1203. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.10.295>.
- Lucrezi, S., Milanese, M., Markantonatou, V., Cerrano, C., Sara, A., Palma, M., & Saayman, M. (2017). Scuba Diving Tourism Systems and Sustainability: Perceptions by the Scuba Diving Industry in Two Marine Protected Areas. *Tourism Management*, 59, 385-403. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.09.004>.
- Lv, X., Li, C., & McCabe, S. (2020). Expanding Theory of tourists' Destination Loyalty: the Role of Sensory Impressions. *Tourism Management*, 77. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104026>.
- MacKinnon, J. G., & Magee, L. (1990). Transforming the Dependent Variable in Regression Models. *International Economic Review*, 31 (2), 315-339. <https://doi.org/10.2307/2526842>.
- MacKinnon, K., Sobrevila, C., & Hickey, V. (2008). Biodiversity, Climate Change and Adaptation: Nature-Based Solutions from the World Bank portfolio. The World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/149141468320661795>.
- Mandić, A. (2019). Nature-Based Solutions for Sustainable Tourism Development in Protected Natural Areas: a Review. *Environment Systems and Decisions*, 39, 249-268. <https://doi.org/10.1007/s10669-019-09718-2>.
- Mandić, A., Knight, D. W., Vuković, M., & Thomsen, B. (2024). Place Attachment, Awareness of Environmental Responsibility and Pro-Environmental Behaviour of Visitors In Protected Natural Areas. *Tourism Planning & Development*.

- <https://doi.org/10.1080/21568316.2024.2353596>.
- Manning, R., Anderson, L., & Pettengill, P. (2017). Managing Outdoor Recreation: Case Studies in the National Parks. 2nd ed. CABI. <https://doi.org/10.1079/9781786391025.0000>.
- May, V. (1991). Tourism, Environment and Development: Values, Sustainability and Stewardship. *Tourism Management*, 12 (2), 112-118. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(91\)90065-2](https://doi.org/10.1016/0261-5177(91)90065-2).
- Mazziotta, M., & Pareto, A. (2016). On a Generalised Non-Compensatory Composite Index for Measuring Socio-Economic Phenomena. *Social Indicators Research*, 127 (3), 983-1003. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0998-2>.
- McGladdery, C. A., & Lubbe, B. A. (2017). Rethinking Educational Tourism: Proposing a New Model and Future Directions. *Tourism Review*, 72 (3), 319-329. <https://doi.org/10.1108/TR-03-2017-0055>.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. III. (1972). The Limits to Growth: a Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. Universe Books.
- Meimand, S. E., Khalifah, Z., Zavadskas, E. K., Mardani, A., Najafipour, A. A., & Ahmad, U. N. U. (2017). Residents' Attitude toward Tourism Development: a Sociocultural Perspective. *Sustainability*, 9 (7). <https://doi.org/10.3390/su9071170>.
- Mestanza-Ramón, C., Capa, M. S., Saavedra, H. F., & Paredes, J. R. (2019). Integrated Coastal Zone Management in Continental Ecuador and Galapagos Islands: Challenges and Opportunities in a Changing Tourism and Economic Context. *Sustainability*, 11 (22). <https://doi.org/10.3390/su11226386>.
- Millennium Ecosystem Assessment (2005). Ecosystems and Human Well-Being: Opportunities and Challenges for Business and Industry. <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.353.aspx.pdf>.
- Mitlin, D. (1992). Sustainable Development: a Guide to the Literature. *Environment and Urbanization*, 4 (1), 111-124. <https://doi.org/10.1177/095624789200400112>.
- Montaguti, F., & Mingotto, E. (2015). Ecotourism in Natural Parks: an Assured Sustainable Success? Tourist Behavior, Attractiveness and Sustainable Development Issues in Two Italian Parks. *Tourism Planning & Development*, 12 (1), 99-110. <https://doi.org/10.1080/21568316.2014.960598>.
- Murphy, J., Gretzel, U., Pesonen, J., & Elorinne, A. L. (2019). Wicked Problem: Reducing Food Waste by Tourist Households. *Journal of Gastronomy and Tourism*, 3 (4), 247-260. <https://doi.org/10.3727/216929719X15506764047162>.
- Myronov, Y. B. (2020). The Concept of Sustainable Tourism Development in the Regions: Modern Approach. *Suchasni vyklyky staloho rozvytku biznesu*: Proceedings of the International Scientific Conference. Zhytomyr Polytechnic, 362.

- Myronov, Y. B., & Logvyn, M. M. (2020). Sustainable Tourism Development in the Regions: Essence, Principles, Impact Factors, Assessment Methods. *Trends, Prospects and Challenges of Sustainable Tourism Development*: monograph. Lviv University of Trade and Economics, 7-18. <https://fakultet.site/data/monograph2020.pdf#page=8>.
- Myronov, Y. B., & Myronova, M. I. (2020). Assessing the Tourism Industry and Tourist Business Economic Efficiency. *Economic and Business Administration Development*. National Aviation University, 162-164.
- Myronov, Y. B., & Rakowska, J. (2023). Ecological Tourism Development: Global Trends. *Modern Directions of Economic Development, Entrepreneurship, Technologies and their Legal Support*: Proceedings of the International Scientific Conference. Lviv: Lviv University of Trade and Economics, 210-211.
- Nautiyal, R., Polus, R., Tripathi, A., & Shaheer, I. (2023). «To Use or Not to Use» – Mobile Technology in Nature-Based Tourism Experience. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 43. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2023.100667>.
- Newsome, D., Moore, S. A., & Dowling, R. K. (2012). *Natural area tourism: Ecology, impacts and management*. Channel View Publications.
- Noll, D., Scott, A., Danelutti, C., Sampson, J., Galli, A., et al. (2019). A Guide to Plan and Promote Ecotourism Activities and Measure their Impacts in Mediterranean Protected Areas Following the MEET Approach. MedPAN. <https://portals.iucn.org/library/node/49089>.
- Norman, P., Pickering, C. M., & Castley, G. (2019). What Can Volunteered Geographic Information Tell Us about the Different Ways Mountain Bikers, Runners and Walkers Use Urban Reserves? *Landscape and Urban Planning*, 185, 180-190. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2019.02.015>.
- OECD (2008). Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2008/08/handbook-on-constructing-composite-indicators-methodology-and-user-guide_g1gh9301/9789264043466-en.pdf.
- Olawumi, T. O., & Chan, D. W. (2018). A Scientometric Review of Global Research on Sustainability and Sustainable Development. *Journal of Cleaner Production*, 183, 231-250. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.02.162>.
- Orsi, F., Geneletti, D., & Borsdorf, A. (2013). Mapping Wildness for Protected Area Management: a Methodological Approach and Application to the Dolomites UNESCO World Heritage Site (Italy). *Landscape and Urban Planning*, 120. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2013.07.013>.
- Oviedo-García, M. Á., Vega-Vázquez, M., Castellanos-Verdugo, M., & Orgaz-Agüera, F. (2019). Tourism in Protected Areas and the Impact of Servicescape on Tourist Satisfaction, Key in Sustainability. *Journal of Destination Marketing & Management*, 12, 74-83.

- <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2019.02.005>.
- Pagliara, F., Aria, M., Russo, L., Della Corte, V., & Nunkoo, R. (2021). Validating a Theoretical Model of Citizens' Trust in Tourism Development. *Socio-Economic Planning Sciences*, 73. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2020.100922>.
- Palomo, I., Martín-López, B., Potschin, M., Haines-Young, R., & Montes, C. (2013). National Parks, Buffer Zones and Surrounding Lands: Mapping Ecosystem Service Flows. *Ecosystem Services*, 4, 104-116. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2012.09.001>.
- Palomo, I., Montes, C., Martín-López, B., González, J., & García-Llorente, M. (2014). Incorporating the Social-Ecological Approach in Protected Areas in the Anthropocene. *BioScience*, 64 (3), 181-191. <https://doi.org/10.1093/biosci/bit033>.
- Pansari, A., & Kumar, V. (2017). Customer Engagement: the Construct, Antecedents, and Consequences. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45, 294-311. <https://doi.org/10.1007/s11747-016-0485-6>.
- Pásková, M., Wall, G., Zejda, D., & Zelenka, J. (2021). Tourism Carrying Capacity Reconceptualization: Modelling and Management of Destinations. *Journal of Destination Marketing & Management*, 21. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100638>.
- Passafaro, P. (2020). Attitudes and Tourists' Sustainable Behavior: an Overview of the Literature and Discussion of Some Theoretical and Methodological Issues. *Journal of Travel Research*, 59 (4), 579-601. <https://doi.org/10.1177/0047287519851171>.
- Pedrana, M. (2013). Local Economic Development Policies and Tourism: an Approach to Sustainability and Culture. *Regional Science Inquiry Journal*, 5 (1), 91-99. <https://iris.universitaetueuropeadiroma.it/handle/20.500.14092/3258>.
- Pérez-Calderón, E., Miguel-Barrado, V., & Prieto-Ballester, J. M. (2024). Tourism in Protected Areas in Spain: Perception of Sustainable Development in Protected Areas with Different Levels of Protection. *Geoheritage*, 16. <https://doi.org/10.1007/s12371-024-00929-x>.
- Pilving, T., Kull, T., Suškevis, M., & Viira, A. H. (2019). The Tourism Partnership Life Cycle in Estonia: Striving Towards Sustainable Multisectoral Rural Tourism Collaboration. *Tourism Management Perspectives*, 31, 219-230. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.05.001>.
- Plummer, R., & Fennell, D. A. (2009). Managing Protected Areas for Sustainable Tourism: Prospects for Adaptive Co-Management. *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (2), 149-168. <https://doi.org/10.1080/09669580802359301>.
- Pulido Fernández, J. I., & Sánchez Rivero, M. (2009). Measuring Tourism Sustainability: Proposal for a Composite Index. *Tourism Economics*, 15 (2), 277-296. <https://doi.org/10.5367/000000009788254377>.
- Protected Planet (2026). Discover the World's Protected and Conserved Areas. <https://www.protectedplanet.net/>.

- Punzo, G., Trunfio, M., Castellano, R., & Buonocore, M. (2022). A Multi-Modelling Approach for Assessing Sustainable Tourism. *Social Indicators Research*, 163, 1399-1443. <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02943-4>.
- Rasoolimanesh, S. M., Ramakrishna, S., Hall, C. M., Esfandiar, K., & Seyfi, S. (2023). A Systematic Scoping Review of Sustainable Tourism Indicators in Relation to the Sustainable Development Goals. *Journal of Sustainable Tourism*, 31 (7), 1497-1517. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1775621>.
- Rathnayake, R. M. W. (2016). Economic Values for Recreational Planning at Horton Plains National Park, Sri Lanka. *Tourism Geographies*, 18 (2), 213-223. <https://doi.org/10.1080/14616688.2015.1136350>.
- Reddy, C. S., Faseela, V. S., Unnikrishnan, A., & Jha, C. S. (2019). Earth Observation Data for Assessing Biodiversity Conservation Priorities in South Asia. *Biodiversity and Conservation*, 28, 2197-2219. <https://doi.org/10.1007/s10531-018-1681-0>.
- Retka, J., Jepson, P., Ladle, R. J., Malhado, A. C. M., Vieira, F. A. S., et al. (2019). Assessing Cultural Ecosystem Services of a Large Marine Protected Area through Social Media Photographs. *Ocean & Coastal Management*, 176, 40-48. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2019.04.018>.
- Risteski, M. (2020). Contemporary Methods and Approaches for Tourist Valorization. *Horizons*, 27 (4), 79-89. <https://doi.org/10.20544/HORIZONS.A.27.4.20.P07>.
- Rodríguez-Darias, A. J., & Díaz-Rodríguez, P. (2023). Some Considerations on the Implications of Protected Areas for Sustainable Development. *Sustainability*, 15 (3). <https://doi.org/10.3390/su15032767>.
- Ruggerio, C. A. (2021). Sustainability and Sustainable Development: a Review of Principles and Definitions. *Science of the Total Environment*, 786. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.147481>.
- Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. D., & McLennan, C. L. J. (2015). Trends and Patterns in Sustainable Tourism Research: a 25-year Bibliometric Analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 23 (4), 517-535. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.978790>.
- Sæþórsdóttir, A. D., & Hall, C. M. (2020). Visitor Satisfaction in Wilderness in Times of Overtourism: a Longitudinal Study. *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (1), 123-141. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1817050>.
- Salman, A., Jaafar, M., & Mohamad, D. (2020). A Comprehensive Review of the Role of Ecotourism in Sustainable Tourism Development. *E-Review of Tourism Research*, 18 (2), 215-233. <https://ertr-ojs-tamu.tdl.org/ertr/article/view/482>.
- Sangchumnon, A. (2018). Development of a Sustainable Tourist Destination Based on the Creative Economy: a Case Study of Klong Kone Mangrove Community, Thailand. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 40 (3), 642-649. <https://doi.org/10.1016/j.kjss.2018.02.002>.

- Schroeder, P., Anggraeni, K., & Weber, U. (2019). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*, 23 (1), 77-95. <https://doi.org/10.1111/jiec.12732>.
- Scott, D. (2021). Sustainable Tourism and the Grand Challenge of Climate Change. *Sustainability*, 13 (4), 1966. <https://doi.org/10.3390/su13041966>.
- Shafer, C. L. (1999). National Park and Reserve Planning to protect Biological Diversity: Some Basic Elements. *Landscape and Urban Planning*, 44 (2-3), 123-153. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(98\)00115-7](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(98)00115-7).
- Shultis, J. D., & Way, P. A. (2006). Changing Conceptions of Protected Areas and Conservation: Linking Conservation, Ecological Integrity and Tourism Management. *Journal of Sustainable Tourism*, 14 (3), 223-237. <https://doi.org/10.1080/096695806008669056>.
- Silva, S., Silva, L. F., & Vieira, A. (2023). Protected Areas and Nature-Based Tourism: a 30-Year Bibliometric Review. *Sustainability*, 15. <https://doi.org/10.3390/su15111698>.
- Smith, M. K. S., Smit, I. P. J., Swemmer, L. K., Mokhatla, M. M., Freitag, S., Roux, D. J., & Dziba, L. (2021). Sustainability of Protected Areas: Vulnerabilities and Opportunities as Revealed by COVID-19 in a National Park Management Agency. *Biological Conservation*, 255. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2021.108985>.
- Smith, V. L., & Brent, M. (eds.) (2001). Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century. Cognizant Communication.
- Spaiser, V., Ranganathan, S., Swain, R. B., & Sumpter, D. J. T. (2017). The Sustainable Development Oxymoron: Quantifying and Modelling the Incompatibility of Sustainable Development Goals. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 24 (6), 457-470. <https://doi.org/10.1080/13504509.2016.1235624>.
- Stanford, D., & Guiver, J. (2016). Driving Pro-Environmental Change in Tourist Destinations: Encouraging Sustainable Travel in National Parks via Partnership Project Creation and Implementation. *Journal of Sustainable Tourism*, 24 (3), 484-505. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1122018>.
- Streimikiene, D., Svagzdiene, B., Jasinskas, E., & Simanavicius, A. (2021). Sustainable Tourism Development and Competitiveness: the Systematic Literature Review. *Sustainable Development*, 29 (1), 259-271. <https://doi.org/10.1002/sd.2133>.
- Stronza, A. L., Hunt, C. A., & Fitzgerald, L. A. (2019). Ecotourism for Conservation? *Annual Review of Environment and Resources*, 44, 229-253. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-101718-033046>.
- Su, L., Hsu, M. K., & Boostrom, R. E. Jr. (2020). From Recreation to Responsibility: Increasing Environmentally Responsible Behavior in Tourism. *Journal of Business Research*, 109, 557-573. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.12.055>.
- Suhartanto, D., & Brien, A. (2018). Multidimensional Engagement and Store Performance: the Perspective of Frontline Retail Employees. *International Journal of Productivity and Performance Management*,

- 67 (5), 809-824. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-03-2017-0065>.
- TIES (2018). What is Ecotourism? <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/>.
- Ting, H., Yusrini, L., & Sita, S. E. D. (2022). Responsible Tourism Management and Community Orientation. *Journal of Responsible Tourism Management*, 2 (1). <https://doi.org/10.47263/JRTM.02-01-01>.
- Ting, X. I. E., & Aixin, X. U. (2024). Exploring the Norm-Activation Model-Based Mechanisms Influencing the Willingness of Environmentally Friendly Behavior of Backpackers. *Journal of Resources and Ecology*, 15 (3), 650-662. <https://doi.org/10.5814/j.issn.1674-764x.2024.03.012>.
- Tong, P. S. (2020). More Policies and Laws, Is It Better for Biodiversity Conservation in Malaysia? *Conservation Science and Practice*, 2 (8). <https://doi.org/10.1111/csp2.235>.
- Torres-Delgado, A., & Saarinen, J. (2014). Using Indicators to Assess Sustainable Tourism Development: a Review. *Tourism Geographies*, 16 (1), 31-47. <https://doi.org/10.1080/14616688.2013.867530>.
- Tung, V. W. S., Tse, S., & Chan, D. C. (2021). Host-Guest Relations and Destination Image: Compensatory Effects, Impression Management, and Implications for Tourism Recovery. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 38 (8), 833-844. <https://doi.org/10.1080/10548408.2021.1883499>.
- Turner, R. K., Pearce, D., & Bateman, I. (1994). Environmental Economics: an Elementary Introduction. Harvester Wheatsheaf.
- UNESCO (1972). Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>.
- UNESCO (2025). Damaged Cultural Sites in Ukraine Verified by UNESCO. <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>.
- UNESCO (2026). Biosphere Reserves. <https://www.unesco.org/en/mab/map>.
- United Nations (1992). Agenda 21. United Nations Conference on Environment & Development. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>.
- United Nations (1993). Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, June 3-14, 1992). Vol. I: Resolutions Adopted by the Conference. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n92/836/55/pdf/n9283655.pdf>.
- United Nations General Assembly (2022). Promotion of Sustainable Tourism, Including Ecotourism, for Poverty Eradication and Environment Protection. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/437/25/pdf/n2243725.pdf>.
- Uysal, M., Woo, E., & Singal, M. (2011). The Tourist Area Life Cycle (TALC) and Its Effect on the Quality of Life of Destination Community. *Handbook of Tourism and Quality-of-Life Research*. Springer, 423-443. https://doi.org/10.1007/978-94-007-2288-0_25.
- Valencia-Arias, A., Quiroz-Fabra, J., Londoño, W., Garcia-Pineda, V., Rodríguez-Correa, P., & Arango, D. G. (2022). Technological Strategies for Knowledge Apprehension in Tourism-Oriented Natural

- Environments: a Bibliometric Approach. *ADVED 2022: Proceedings of 8th International Conference on Advances in Education* (Istanbul, October 10-12, 2022). https://www.ocerints.org/adved22_e-publication/papers/Alejandro%20Valencia-Arias.pdf.
- Vasseur, L., & Baker, J. (2022). Sustainability Versus Sustainable Development: What's the Difference? Brock University. <https://brocku.ca/unesco-chair/2022/01/10/sustainability-versus-sustainable-development-whats-the-difference/>.
- Visconti, P., O'Connor, L., & Beher, J. (2024). Approaches to Identify Terrestrial Priority Areas for Achieving the Protection Target in the EU. European Topic Centre on Biodiversity and Ecosystems. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14529890>.
- Von Staden, L., Holness, S. D., & Lombard, A. T. (2025). Can Strategic Protected Area Expansion Solve the Insufficient Representation of Biodiversity in Protected Area Networks? *Biological Conservation*, 302. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2024.110903>.
- Wanner, A., Seier, G., & Pröbstl-Haider, U. (2020). Policies Related to Sustainable Tourism – an Assessment and Comparison of European Policies, Frameworks and Plans. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 29. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2019.100275>.
- Weaver, D. B. (2012). Organic, Incremental and Induced Paths to Sustainable Mass Tourism Convergence. *Tourism Management*, 33 (5), 1030-1037. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.08.011>.
- Weaver, D. B. (2014). Asymmetrical Dialectics of Sustainable Tourism: Toward Enlightened Mass Tourism. *Journal of Travel Research*, 53 (2), 131-140. <https://doi.org/10.1177/0047287513491335>.
- Weaver, D. B., & Lawton, L. J. (2014). *Tourism Management*. 5th ed. John Wiley & Sons.
- Weaver, D. B., & Lawton, L. J. (2017). A New Visitation Paradigm for Protected Areas. *Tourism Management*, 60, 140-146. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.11.018>.
- Whyte, P., & Lamberton, G. (2020). Conceptualising Sustainability Using a Cognitive Mapping Method. *Sustainability*, 12 (5), <https://doi.org/10.3390/su12051977>.
- Wilson E. O. (1984) *Biophilia*. Harvard University Press.
- World Travel & Tourism Council (2026). <https://wttc.org/>.
- WTO (2002). Ecotourism and Protected Areas. <https://www.untourism.int/sustainable-development/ecotourism-and-protected-areas>.
- WTO (2005). Making Tourism More Sustainable: a Guide for Policy Makers. <https://doi.org/10.18111/9789284408214>.
- WTO (2007). A Practical Guide to Tourism Destination Management. <https://doi.org/10.18111/9789284412433>.
- WTO (2017). Muscat Declaration on Tourism and Culture: Fostering Sustainable Development. <https://doi.org/10.18111/unwto/declarations.2017.26.05>.

- Xiong, W., Chen, B., Wang, H., & Zhu, D. (2020). Public-Private Partnerships as a Governance Response to Sustainable Urbanization: Lessons from China. *Habitat International*, 95. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.102095>.
- Xu, H., Cui, Q., Sofield, T., & Li, F. M. S. (2014). Attaining Harmony: Understanding the Relationship Between Ecotourism and Protected Areas in China. *Journal of Sustainable Tourism*, 22 (8), 1131-1150. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.902064>
- Yacout, O. M. (2022). Tourism Motives, Tourism Experience Value and Cultural Change: a Focus on Egyptian Tourists. *Contemporary Muslim Travel Cultures: Practices, Complexities and Emerging Issues*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003036296>.
- Yunis, E. (2006). Issues of Measurement of Environmental and Social Sustainability of Tourism. *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations and Operations*. <https://unstats.un.org/unsd/tradeserv/Workshops/Madrid/>.
- Zhang, G., Chen, X., Law, R., & Zhang, M. (2020). Sustainability of Heritage Tourism: a Structural Perspective from Cultural Identity and Consumption Intention. *Sustainability*, 12 (21). <https://doi.org/10.3390/su12219199>.
- Zhang, S., Liang, J., & Su, X. (2023). Research On Global Cultural Heritage Tourism Based on Bibliometric Analysis. *Heritage Science*, 11 (139). <https://doi.org/10.1186/s40494-023-00981-w>.
- Ziaabadi, M., Malakootian, M., Zare Mehrjerdi, M. R., Jalaei, S., & Mehrabi Boshraabadi, H. (2017). How to Use Composite Indicator and Linear Programming Model for Determine Sustainable Tourism. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*, 15 (9). <https://doi.org/10.1186/s40201-017-0271-5>.
- Ziegler, J., Araujo, G., Labaja, J., Snow, S., King, J. N., & Dearden, P. (2021). Can Ecotourism Change Community Attitudes Towards Conservation? *Oryx*, 55 (4), 546-555. <https://doi.org/10.1017/S0030605319000607>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Основні показники Європейської системи індикаторів туризму (ETIS)

Критерії оцінювання	Індикатор
(1)	(2)
Група А: Управління туристичною дестинацією	
А.1. Державна політика сталого туризму	А.1.1. Відсоток туристичних підприємств / установ дестинації, які використовують добровільну сертифікацію для екологічної, стійкої й/або корпоративної соціальної відповідальності
А.2. Задоволеність клієнтів	А.2.1. Відсоток туристів, котрі задоволені перебуванням у туристичній дестинації А.2.2. Відсоток повернень відвідувачів (впродовж 5 років)
Група В: Економічна результативність	
В.1. Туристичний потік (обсяг і вартість) у дестинації	В.1.1. Кількість туристичних ночей на місяць В.1.2. Кількість одноденних туристів на місяць В.1.3. Відносний внесок туризму в економіку туристичної дестинації В.1.4. Щоденні витрати на туризм за одну ніч В.1.5. Щоденні витрати на одноденних туристів
В.2. Діяльність туристичних підприємств	В.2.1. Середня тривалість перебування туристів (ночей) В.2.2. Відсоток зайнятості місцевого населення в туристичному обслуговуванні
В.3. Кількість і якість зайнятості	В.3.1. Постійна зайнятість у туризмі (% загальної зайнятості в дестинації) В.3.2. Відсоток сезонних робочих місць у сфері туризму
В.4. Туристичний ланцюг постачання	В.4.1. Відсоток місцевих продуктів харчування, напоїв, товарів і послуг у туристичних підприємствах дестинації
Група С: Соціальний та культурний вплив	
С.1. Спільнота / соціальний вплив	С.1.1. Кількість туристів/відвідувачів на 100 мешканців С.1.2. Відсоток мешканців, задоволених туризмом у місці призначення С.1.3. Кількість місць закладах тимчасового розміщення на 100 мешканців С.1.4. Щоденні витрати на одноденних відвідувачів
С.2. Охорона здоров'я та безпека	С.2.1. Відсоток туристів, котрі звертались до поліції С.2.2. Відсоток туристів, котрі перебували в медичних установах дестинації на протязі відпочинку
С.3. Гендерна рівність	С.3.1. Відсоток чоловіків і жінок, зайнятих у секторі туризму С.3.2. Відсоток туристичних підприємств, де жінка займає посаду керівника

продовження табл. А.1

(1)	(2)
С.4. Інклюзивність	С.4.1. Відсоток приміщень комерційного проживання, доступних для людей з інвалідністю С.4.2. Відсоток об'єктів, задіяних у схемах доступності інформації С.4.3. Відсоток громадського транспорту, доступного для людей з інвалідністю С.4.4. Відсоток туристичних пам'яток, доступних для людей з інвалідністю
С.5. Захист культурної спадщини, місцевої ідентичності	С.5.1. Відсоток мешканців, задоволених впливом туризму на ідентифікацію туристичної дестинації С.5.2. Відсоток подій у туристичній дестинації, зосереджених на місцевій культурі та спадщині
Група D: Вплив на довкілля	
D.1. Зниження впливу транспорту	D.1.1. Відсоток туристів, котрі використовують власний транспорт для прибуття до туристичної дестинації D.1.2. Відсоток туристів, котрі користуються послугами місцевого транспорту для ознайомлення з туристичною дестинацією D.1.3. Середній проїзд (км) для туристів від дому до туристичної дестинації D.1.4. Середній вуглецевий слід, що припадає на туриста, який подорожує з дому до туристичної дестинації
D.2. Зміна клімату	D.2.1. Відсоток туристичних підприємств, що беруть участь у схемах пом'якшення наслідків зміни клімату (компенсація CO ₂ , системи заощадження енергії, інші адаптаційні дії) D.2.2. Відсоток об'єктів туристичного проживання й інфраструктури, розташованих у вразливих зонах
D.3. Управління твердими відходами	D.3.1. Виробництво відходів на одного туриста порівняно з виробництвом відходів загального населення на одну людину (кг)
D.4. Очищення стічних вод	D.4.1. Відсоток стічних вод із туристичної дестинації, що обробляється щонайменше до вторинного рівня
D.5. Управління водними ресурсами	D.5.1. Споживання води на одну туристичну добу порівняно з загальним споживанням на одну добу місцевого мешканця D.5.2. Відсоток туристичних підприємств, які дотримуються заходів зі зниження споживання води

Джерело: The European Tourism Indicator System (ETIS) Toolkit 2016, <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/21749>.

Таблиця А.2

Правочини вітчизняного і міжнародного законодавства у галузі управління сталим розвитком природоохоронних територій

Джерело правочину	Назва правочину
(1)	(2)
	Міжнародні акти*
Директива № 2009/147/ЄС	Про збереження диких птахів
Директива № 92/43/ЄС	Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори
Рамсарська конвенція (1971 р.) Ратифіковано Україною 1996 р. (№ 437/96-ВР)	Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів
UNESCO (1972 р.). Ратифіковано Україною 1988 р. (№ 6673-XI)	Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (в частині природної спадщини)
Конвенція (1973-1979 рр.). Приєднання України 1999 р. (№ 662-XIV)	Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення
Боннська конвенція (1979 р.). Приєднання України 1999 р.	Про збереження мігруючих видів диких тварин
Бернська конвенція (1979 р.). Приєднання України 1996 (із застереженнями)	Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі
Резолюція EUROBATS (1991 р.). Приєднання України 1999 р.	Угода про збереження популяцій європейських кажанів
Конвенція (1992 р.). Ратифіковано Україною 1994 р. (№ 257/94-ВР)	Про охорону біологічного різноманіття
Резолюція AEWA (1995 р.).	Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів
Резолюція ACCOBAMS (1996 р.). Приєднання України 2003 р.	Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану
Рада Європи. ETS N 176 (2000 р.). Ратифіковано Україною 2005 р. (№2831-IV)	Європейська ландшафтна конвенція
Карпатська конвенція (2003 р.). Набуття чинності в Україні 2006 р. (Зміни і доповнення 2017 р.)	Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат
Українські нормативно-правові акти	
Закони України	
Документ 1264-XII (1991 р.), поточна ред. від 29.06.2024 р.	Про охорону навколишнього природного середовища
Документ 2456-XII (1992 р.), поточна ред. від 01.01.2024 р.	Про природно-заповідний фонд України
Документ 324/95-ВР (1995 р.), поточна ред. від 15.11.2024 р.	Про туризм

продовження табл. А.2

(1)	(2)
Документ 1989-III (2000 р.), поточна ред. від 10.06.2012 р.	Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки
Документ 1805-III (2000 р.), поточна ред. від 02.10.2023 р.	Про охорону культурної спадщини
Документ 1908-III (2000 р.), поточна ред. від 31.03.2023 р.	Про зону надзвичайної екологічної ситуації
Документ 3059-III (2002 р.), поточна ред. від 18.11.2012 р.	Про Генеральну схему планування території України
Документ 962-IV (2003 р.), поточна ред. від 18.05.2023 р.	Про охорону земель
Документ 1864-IV (2004 р.), поточна ред. від 31.03.2023 р.	Про екологічну мережу України
Документ 5456-VI (2013 р.), поточна ред. від 09.07.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні
Документ 2059-VIII (2017 р.), поточна ред. від 04.01.2024 р.	Про оцінку впливу на довкілля
Документ 2697-VIII від 28.02.2019 р.	Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.
Документ 2973-IX від 20.03.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля
Документ 3150-IX від 10.06.2023 р.	Про ратифікацію Нагойсько-Куала-Лумпурського додаткового протоколу про відповідальність і відшкодування до Картахенського протоколу про біобезпеку
Проект. Оприлюднено 12.01.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду
Проект. Оприлюднено 02.02.2023 р.	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання адміністративних послуг при набутті та реалізації прав на об'єкти тваринного та рослинного світу та інших питань охорони та використання тваринного і рослинного світу
Рішення Ради національної безпеки і оборони України	
Документ п0018525-21 від 25.03.2021 р.	Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації
Укази Президента України Про створення Національного природного парку**	
№ 62 від 25.02.1993 р.	Азово-Сиваського
№ 810 від 30.08.1995 р.	«Вижницький»

(1)	(2)
№ 474 від 27.06.1996 р.	«Подільські Товтри»
№ 135 від 13.02.1997 р.	«Святі Гори»
№ 744 від 04.07.1998 р.	Яворівського
№ 157 від 11.02.1999 р.	«Сколівські Бескиди»
№ 196 від 23.02.1999 р.	«Деснянсько-Старогутський»
№ 1230 від 27.09.1999 р.	Ужанського
№ 456 від 14.05.2002 р.	«Гуцульщина»
№ 464 від 21.04.2004 р.	Ічнянського
№ 877 від 09.08.2004 р.	Галицького
№ 1047 від 06.09.2004 р.	«Гомільшанські ліси»
№ 121 від 10.02.2006 р.	«Великий Лут»
№ 122 від 10.02.2006 р.	Мезинського
№ 1039 від 06.12.2006 р.	«Дружківський кам'яний ліс»
№ 699 від 13.08.2007 р.	«Прип'ять-Стохід»
№ 794 від 27.08.2007 р.	«Голосіївський»
№ 1033 від 13.11.2008 р.	Нижньодністровського
№ 273 від 27.04.2009 р.	Гетьманського
№ 279 від 30.04.2009 р.	«Бузький Гард»
№ 343 від 21.05.2009 р.	«Зачарований край»
№ 1036 від 11.12.2009 р.	«Кременецькі гори»
№ 1037 від 11.12.2009 р.	«Чарівна гавань»
№ 1039 від 11.12.2009 р.	«Дермансько-Острозький»
№ 1040 від 11.12.2009 р.	«Сіверсько-Донецький»
№ 1043 від 11.12.2009 р.	«Черемоський»
№ 1044 від 11.12.2009 р.	«Дворічанський»
№ 1045 від 11.12.2009 р.	«Джарилгацький»
№ 1046 від 11.12.2009 р.	«Пирятинський»
№ 1047 від 11.12.2009 р.	«Слобожанський»
№ 1048 від 11.12.2009 р.	«Білоозерський»
№ 1049 від 11.12.2009 р.	«Залісся»
№ 1056 від 16.12.2009 р.	«Білобережжя Святослава»
№ 1057 від 16.12.2009 р.	«Кармелюкове Поділля»
№ 1083 від 21.12.2009 р.	«Синьогора»
№ 1099 від 25.12.2009 р.	«Меотида»
№ 1 від 01.01.2010 р.	«Гузловські лимани»
№ 56 від 22.01.2010 р.	«Хотинський»
№ 58 від 22.01.2010 р.	«Верховинський»
№ 96 від 03.02.2010 р.	«Дністровський каньйон»
№ 154 від 10.02.2010 р.	Приазовського
№ 155 від 10.02.2010 р.	«Нижньосульський»
№ 156 від 10.02.2010 р.	«Північне Поділля»
№ 203 від 22.02.2010 р.	Ківерцівського «Цуманська пуца»
№ 221 від 23.02.2010 р.	«Олешківські піски»
№ 420 від 02.08.2013 р.	«Мале Полісся»
№ 657 від 24.11.2015 р.	«Нижньодніпровський»
№ 130 від 11.04.2019 р.	«Бойківщина»

продовження табл. А.2

(1)	(2)
№ 131 від 11.04.2019 р.	Нобельського
№ 140 від 11.04.2019 р.	«Кам'янська Січ»
№ 678 від 10.09.2019 р.	«Кременські ліси»
№ 526 від 30.11.2020 р.	«Королівські Бескиди»
№ 2 від 01.01.2022 р.	«Холодний Яр»
№ 3 від 01.01.2022 р.	«Куяльницький»
№ 4 від 01.01.2022 р.	«Пуца Радзівіла»
Інші Укази Президента України	
№ 525 від 30.11.2020 р.	Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення
	Постанови КМУ
№ 168-р від 16.03.2017 р.	Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року
№ 695 від 05.08.2020 р.	Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки
№ 1060 від 11.10.2021 р.	Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги суб'єктам господарювання на охорону навколишнього природного середовища
№ 575 від 10.05.2022 р.	Про затвердження спеціальних такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд
№ 720 від 24.06.2022 р.	Про затвердження Порядку регулювання чисельності тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини, та безпритульних тварин, а також їх розміщення на відповідних підприємствах, в установах та організаціях чи повернення до ареалу перебування (місць вилову)
№ 810 від 19.07.2022 р.	Про внесення змін до переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів
№ 499 від 12.05.2023 р.	Про затвердження Порядку створення охоронних зон для збереження біорізноманіття у лісах та Порядку створення охоронних зон для збереження об'єктів Червоної книги України
№ 400 від 09.04.2024 р.	Про затвердження Порядку підготовки щорічної Національної доповіді про стан довкілля в Україні
№ 684 від 13.06.2024 р.	Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем
Розпорядження КМУ	
№ 443 від 21.04.2021 р.	Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року

(1)	(2)
№ 1363-р від 20.10.2021 р.	Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 р.
№ 573 від 07.07.2022 р.	Про затвердження Плану заходів з реалізації Стратегії біобезпеки та біологічного захисту на 2022-2025 роки
Накази Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України	
№ 67 від 16.02.2005 р., редакція від 17.01.2017 р.	Про затвердження Інструкції про складання документації державного кадастру територій та об'єктів природно заповідного фонду України
№ 230 від 07.04.2020 р.	Про затвердження Положення про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції
№ 213 від 28.10.2020 р.	Про затвердження Критеріїв визначення наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення
№ 256 від 26.07.2022 р.	Про затвердження Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України
№ 172 від 22.09.2022 р.	Про затвердження Порядку формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади
№ 424 від 13.10.2022 р.	Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії російської федерації
№ 454 від 28.10.2022 р.	Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями з питань охорони навколишнього природного середовища
№ 499 від 21.11.2022 р.	Про затвердження Порядку видачі посвідчень мисливця і щорічних контрольних карток обліку добутої дичини і порушень правил полювання
№ 557 від 28.12.2022 р.	Про затвердження Плану дій щодо збереження та відтворення зубра (<i>Bison bonasus</i> L.) в Україні
№ 184 від 03.04.2023 р.	Про затвердження переліку інвазійних чужорідних видів тварин і рослин

Примітки:

* – назви міжнародних актів наведено українською мовою відповідно до офіційного перекладу;

** – до набуття Україною незалежності Постановами Ради Міністрів УРСР було створено національні природні парки Карпатський (1980 р.), Шацький (1983 р.) та «Синевир» (1989 р.).

Джерело: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, <https://mepr.gov.ua/diyalnist/reformy/upravlinnya-prirodoohoronnyy-terytoriyamy/>.

Таблиця А.3

**Методологічні положення державного статистичного
спостереження щодо розрахунку показників туристичної
діяльності**

Джерело положення	Назва положення
Наказ Держстату від 28.12.2023 р. № 344	Обстеження туристів та одноденних відвідувачів на пунктах пропуску через державний кордон (для в'їзного туризму)
Наказ Держстату від 30.12.2021 р. № 334, зі змінами від 19.10.2023 р. № 286	Обстеження щодо подорожей домогосподарств (для внутрішнього та виїзного туризму)
Наказ Держстату від 30.12.2021 р. № 333	Методика розрахунку показників державного статистичного спостереження «Туристична діяльність» з урахуванням діяльності фізичних осіб-підприємців
Наказ Держстату від 11.01.2021 р. № 9	Методика розрахунку показників державного статистичного спостереження щодо колективних засобів розміщування з урахуванням діяльності фізичних осіб-підприємців
Наказ Держстату від 31.12.2019 р. № 453	Організація державного статистичного спостереження щодо туристів та одноденних відвідувачів на пунктах пропуску через державний кордон (для в'їзного туризму)
Наказ Держстату від 01.02.2019 р. № 43, зі змінами від 11.01.2021 р. № 8	Організація державного статистичного спостереження щодо діяльності колективних засобів розміщування
Наказ Державної туристичної адміністрації та Держкомстату від 12.11.2003 р. № 142/394	Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

Таблиця А.4

**Показники статистичного спостереження Державної служби
статистики України (річна періодичність) туристичної
діяльності в Україні**

Найменування показника	Територіальний розріз	Інші розрізи аналізу
Кількість суб'єктів туристичної діяльності	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності (туроператори, турагенти)
Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами	Україна	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму (в'їзний (іноземний), виїзний, внутрішній); - за метою поїздки (службова, ділова, навчання; дозволя, відпочинок; лікування; спортивний туризм; спеціалізований туризм; інша); - за країнами, до яких виїжджали (з яких прибули) туристи
	Регіони	- за видами туристичної діяльності; - за метою поїздки; - за видами туризму
Витрати туроператорів на послуги сторонніх організацій, що включені до вартості туристичного пакета	Україна, регіони	- за видами витрат на послуги з розміщування туристів (у готелях, інших засобах розміщення (хостелах, будинках, пансіонатах та базах відпочинку, туристичних базах, кемпінгах, інших місцях для тимчасового розміщення)); - на послуги пасажирського транспорту; - на оренду транспортних засобів; - на послуги із забезпечення стравами та напоями; - на спортивні та рекреаційні послуги; - на послуги в галузі культури, екскурсійне обслуговування (без урахування транспортних послуг); - на інші послуги, що включені до вартості туристичного пакета)
Кількість реалізованих туристичних пакетів	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму
Вартість реалізованих туристичних пакетів	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму
Кількість ночівель туристів, включених до туристичних пакетів	Україна, регіони	- за видами туристичної діяльності; - за видами туризму; - за країнами, до яких виїжджали (з яких прибули) туристи

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

Підхід до управління туризмом на природоохоронних територіях різних категорій IUCN

Категорія природоохоронної території	Основна ціль	Підхід до туризму
Ia) Строгий природний заповідник	Охорона біорізноманіття або геоспадщини (екологічні та наукові цінності)	- громадський доступ можливий через організовані наукові або волонтерські програми
Ib) Зона дикої природи	Охорона природного характеру та стану незмінених або незначно змінених територій (дика природа та екологічні цінності)	- туристична діяльність регульована дозвільною системою; - доступ стейкхолдерів до контролю обсягів і активності використання природоохоронних територій обмежений
II) Національний парк	Захист екосистеми та її широкомасштабних екологічних процесів (екологічні, рекреаційні та суспільні цінності)	- туристичний досвід є метою управління; - можливості туризму визначаються зонуванням, розвитком інфраструктурних об'єктів і якістю обслуговування
III) Пам'ятка природи	Збереження специфічних природних особливостей (екологічних, рекреаційних та громадських цінностей)	- туристичний досвід є метою управління; - можливості туризму використовують для сприяння захисту ресурсів; - налагоджені зв'язки з громадськістю
IV) Територія управління середовищем проживання/ видом	Збереження через управлінське втручання (екологічні, громадські та рекреаційні цінності)	- рекреаційні відвідування та комерційний туризм є цілями управління; - можливості для туризму надаються разом із супутніми послугами; - комерційний туризм використовується для спостереження за дикою природою
V) Заповідний ландшафт	Збереження ландшафту (громадська, екологічна та рекреаційна цінність)	- туризм є метою управління; - можливості для туризму надаються разом із супутніми послугами; - комерційний туризм загальний
VI) Охоронна територія керованих ресурсів	Стале використання природних екосистем (громадські, рекреаційні й екологічні цінності)	- комерційний туризм можуть бути ключовою ціллю; - можливості для туризму надаються разом із супутніми зручностями та послугами; - комерційний туризм загальний

Джерело: IUCN, <https://www.iucn.org/content/protected-area-categories>.

Додаток Б
Природоохоронні території України

Таблиця Б.1

Перелік національних природних парків України

Область	Назва НПП	Рік заснування	Площа, га
(1)	(2)	(3)	(4)
Вінницька	Кармелюкове Поділля	2009	16518
Волинська	Шацький	1983	32515
	Прип'ять-Стохід	2007	39315,5
	Цуманська пуща	2010	33475,3
Донецька	Святі Гори	1997	40609
	Меотида	2009	20721
Закарпатська	Синевир	1989	40400
	Ужанський	1999	39159
	Зачарований край	2009	6101
Запорізька	Великий Луг	2006	16756
	Приазовський	2010	78127
Івано-Франківська	Карпатський	1980	50303
	Гуцульщина	2002	32271
	Галицький	2004	14685
	Синьогора	2009	10866
	Верховинський	2010	12023
Київська + Черкаська	Білоозерський	2009	7014,4
Луганська	Кремінські ліси*	2019	7269
Львівська	Яворівський	1998	7079
	Сколівські Бескиди	1999	35684
	Північне Поділля	2010	15588
	«Бойківщина».	2019	12240
	Королівські Бескиди	2020	8997
Миколаївська	Білобережжя Святослава	2009	35223
	Бузький Гард	2009	6138
Одеська	Нижньодністровський	2008	21311
	Тузовські лимани	2010	27865
	Куяльницький.	2022	10800,9
Полтавська	Пирятинський	2009	12028,4

продовження табл. Б.1

(1)	(2)	(3)	(4)
Рівненська	Дермансько-Острозький	2009	1647,6
	Нобельський	2019	25318,8
	Пуща Радзивіла	2022	24265,3
Сумська	Деснянсько-Старогутський	1999	16215
	Гетьманський	2009	23360
Тернопільська	Кременецькі гори	2009	6951,2
	Дністровський каньйон	2010	10829,2
Харківська	Гомільшанські ліси	2004	14315
	Дворічанський	2009	3131,2
	Слобожанський	2009	5244
Херсонська	Азово-Сиваський	1993	52154
	Джарилгацький	2009	10000
	Олешківські піски	2010	8020
	Нижньодніпровський	2015	80177,8
	Кам'янська Січ	2019	12261,1
Хмельницька	Подільські Товтри	1996	261316
	Мале Полісся	2013	8762,7
Черкаська	Холодний яр.	2022	6833,5
Черкаська + Полтавська	Нижньосузьський	2010	16879
Чернівецька	Вижницький	1995	7928
	Черемоський	2009	7117,5
	Хотинський	2010	9400
Чернігівська	Ічнянський	2004	9666
	Мезинський	2006	31035
Чернігівська + Київська	Залісся	2009	14836
АР Крим	Чарівна гавань	2009	6270
м. Київ	Голосіївський	2007	4525

Джерело: Національні парки та заповідники України,
<https://www.nationalparks.in.ua/>.

Таблиця Б.2

**Кількість та площа природоохоронних територій
загальнодержавного значення в Україні за областями
(станом на початок 2024 року)**

Область	Заповідники		Національні природні парки		Заказники		Пам'ятки природи		Разом	
	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, га	к-сть	площа, тис. га
Україна	24*	679910,9	56*	2125500,0	316	458614,2	264	27433,5	660	3291,5
Вінницька	—	—	1	20203,4	21	13563,7	21	723,7	43	34,5
Волинська	1	7,0	3	121767,8	15	7731,8	9	274,4	28	129,8
Дніпропетровська	1	3766,2	—	—	25	32573,8	6	301,0	32	36,6
Донецька	1	3033,2	2	61906,7	8	4800,8	11	439,0	22	70,2
Житомирська	2	50976,8	—	—	10	6757,0	8	206,2	20	57,9
Закарпатська	1	66417,4	3	99680,5	19	9218,0	11	316,4	34	175,6
Запорізька	1	100,0	2	94882,9	9	52113,1	8	443,0	20	147,5
Івано-Франківська	1	5344,2	5	120339,7	9	5415,8	12	149,5	27	131,2
Київська	1	226964,7	2	17206,7	16	63276,9	7	1124,9	26	308,6
Кіровоградська	—	—	—	—	21	5728,0	5	181,8	26	5,9
Луганська	1	5403,0	1	7269,0	5	1416,5	5	301,2	12	14,4
Львівська	1	2084,5	5	79587,5	10	3323,0	13	867,8	29	85,9
Миколаївська	2	5751,7	2	41497,5	1	1782,0	3	57,5	8	49,1
Одеська	1	51547,9	3	59977,0	10	15564,2	5	81,7	19	127,2
Полтавська	—	—	2	22792,6	20	41226,9	8	626,4	30	64,6
Рівненська	1	42289,0	3	24265,3	13	17620,0	12	500,3	29	84,7
Сумська	1	882,9	2	395757,2	10	17780,3	6	394,8	19	414,8
Тернопільська	1	9516,7	2	18681,5	19	11977,6	19	465,2	41	40,6
Харківська	—	—	3	22690,0	3	1038,0	6	256,6	12	24,0
Херсонська	2	133313,4	5	166692,7	6	34607,0	1	167,3	14	334,8
Хмельницька	—	—	2	270078,7	25	9660,8	15	354,8	42	280,1
Черкаська	1	8657,2	2	18060,7	5	14324,7	14	2038,4	22	43,1
Чернівецька	—	—	3	27932,6	10	1624,7	12	219,9	25	29,8
Чернігівська	—	—	3	41988,5	11	10421,7	9	550,7	23	53,0
м. Київ	—	—	1	10988,1	1	1110,2	15	14608,2	17	26,7
АР Крим	6	63855,1	1	10900,0	14	73957,7	23	1782,8	44	150,5

Примітка: * – враховано розміщення окремих природоохоронних територій на суміжних областях.

Джерело: Єдиний державний вебпортал відкритих даних, https://data.gov.ua/dataset/mepr_05.

Таблиця Б.3

Основні показники господарської діяльності природоохоронних територій в Україні в 2014-2023 рр.

Показники	Роки									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Кількість зайнятих працівників, ос.										
Україна (млн ос.)	8,8	8,2	8,1	8,1	8,5	9,0	8,9	8,9	7,5	7,4
Охорона та використання природних цінностей	52	68	137	217	313	322	331	295	236	263
Охорона та використання культурних цінностей	40	101	108	113	107	113	123	133	109	87
Разом працівників природоохоронних територій	92	169	245	330	420	435	454	428	345	350
Частка від усіх працівників економіки, %	0,001	0,002	0,003	0,004	0,005	0,005	0,005	0,005	0,005	0,005
Витрати на персонал, млн грн										
Україна (млрд грн)	377,4	411,2	455,4	594,9	758,7	932,4	1019,9	1200,8	1057,1	1215,1
Охорона та використання природних цінностей	1,0	1,9	4,5	12,3	21,5	24,7	27,9	28,5	31,7	39,8
Охорона та використання культурних цінностей	0,8	6,2	5,9	9,8	12,6	17,8	21,2	24,7	22,1	17,7
Разом на природоохоронних територіях	1,8	8,1	10,5	22,1	34,1	42,5	49,2	53,2	53,8	57,5
Обсяги реалізованої продукції, млн грн										
Україна (млрд грн)	4459,8	5556,5	6726,7	8312,2	9966,8	10524,1	11062,3	14989,9	11119,9	13574,9
Охорона та використання природних цінностей	4,9	7,0	26,5	34,2	42,4	41,3	40,3	58,0	14,5	23,1
Охорона та використання культурних цінностей	3,9	6,4	9,7	11,6	11,6	16,5	22,0	27,5	14,7	6,3
Разом на природоохоронних територіях	8,8	13,3	36,1	45,9	53,9	57,8	62,3	85,5	29,2	29,4

продовження табл. Б.3

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Частка від всієї реалізованої продукції, %	0,0002	0,0002	0,0005	0,0006	0,0005	0,0005	0,0006	0,0006	0,0003	0,0002
Обсяги реалізованої продукції на 1 працюючого, млн грн/ос.										
Україна	0,5	0,7	0,8	1,0	1,2	1,2	1,2	1,7	1,5	1,8
Охорона та використання природних цінностей	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1
Охорона та використання культурних цінностей	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
Разом на природо-охоронних територіях	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1
Додана вартість за витратами виробництва, млн грн										
Україна (млрд грн)	1293,6	1396,3	1805,6	2257,3	2510,7	2973,6	3140,9	4431,4	3673,6	4467,1
Охорона та використання природних цінностей	1,7	3,0	16,7	30,0	37,7	57,9	78,2	35,5	48,0	55,7
Охорона та використання культурних цінностей	1,8	3,0	9,1	11,3	9,1	14,6	19,9	25,2	18,9	11,9
Разом на природо-охоронних територіях	3,5	6,0	25,8	41,3	46,8	72,6	98,1	60,7	67,0	67,6
Додана вартість за витратами виробництва на 1 працюючого, млн грн/ос.										
Україна	14,7	17,1	22,3	27,7	29,4	33,0	35,2	49,6	49,0	60,2
Охорона та використання природних цінностей	3,3	4,4	12,2	13,8	12,1	18,0	23,6	12,0	20,4	21,2
Охорона та використання культурних цінностей	4,5	3,0	8,4	10,0	8,5	12,9	16,2	18,9	17,4	13,7
Разом на природо-охоронних територіях	3,8	3,5	10,5	12,5	11,2	16,7	21,6	14,2	19,4	19,3

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

Таблиця Б.4

**Формування чистого прибутку (збитку) установ на
природоохоронних територіях у 2017-2023 рр. (млн грн)**

Показники	Напря́м діяльності	Роки						
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Охорона та використання природних цінностей	16,2	20,9	20,4	20,0	21,5	14,5	23,0
	Охорона та використання культурних цінностей	7,9	7,9	18,1	20,9	23,7	14,7	6,3
	Разом на природо-охоронних територіях	24,2	28,7	38,6	40,9	45,1	29,2	29,4
Інші операційні доходи	Охорона та використання природних цінностей	23,0	22,5	44,9	67,3	45,5	67,1	67,7
	Охорона та використання культурних цінностей	10,6	13,7	6,6	5,0	3,4	5,8	7,1
	Разом на природо-охоронних територіях	33,7	36,2	51,5	72,3	48,9	72,8	74,8
Інші доходи	Охорона та використання природних цінностей	6,2	10,5	6,7	2,9	1,5	8,0	9,9
	Охорона та використання культурних цінностей	0,1	0,5	0,7	5,1	9,6	5,6	10,8
	Разом на природо-охоронних територіях	6,4	11,0	7,3	8,0	11,1	13,6	20,6
Разом чисті доходи	Охорона та використання природних цінностей	45,5	53,8	72,0	90,2	68,4	89,6	100,6
	Охорона та використання культурних цінностей	18,7	22,1	25,4	31,0	36,7	26,0	24,2
	Разом на природо-охоронних територіях	64,2	75,9	97,4	121,2	105,1	115,6	124,8
Операційні витрати	Охорона та використання природних цінностей	47,1	55,5	79,0	102,6	55,0	118,6	112,8
	Охорона та використання культурних цінностей	18,2	22,5	23,4	33,7	43,9	27,9	19,2
	Разом на природо-охоронних територіях	65,3	78,0	102,5	136,2	98,9	146,5	131,9

продовження табл. Б.4

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Інші витрати	Охорона та використання природних цінностей	3,5	6,8	11,0	15,3	8,8	13,3	17,2
	Охорона та використання культурних цінностей	0,02	0,2	5,4	6,6	7,8	21,9	26,4
	Разом на природо-охоронних територіях	3,5	7,0	16,5	21,9	16,6	35,2	43,6
Витрати усього	Охорона та використання природних цінностей	50,8	62,5	90,6	118,7	64,7	133,1	130,4
	Охорона та використання культурних цінностей	18,2	22,7	29,0	40,4	51,8	49,9	45,6
	Разом на природо-охоронних територіях	69,0	85,2	119,6	159,1	116,4	183,0	176,0
з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	Охорона та використання природних цінностей	6,1	14,2	14,9	15,6	9,6	30,3	19,6
	Охорона та використання культурних цінностей	4,9	4,8	5,7	8,0	10,3	4,3	6,4
	Разом на природо-охоронних територіях	10,9	19,0	20,6	23,6	19,9	34,6	26,1
Чистий прибуток (збиток)	Охорона та використання природних цінностей	-5,3	-8,6	-18,6	-28,5	3,7	-43,6	-29,8
	Охорона та використання культурних цінностей	4,9	4,8	5,7	8,0	10,3	4,3	6,4
	Разом на природо-охоронних територіях	-0,4	-3,8	-12,9	-20,5	14,1	-39,3	-23,4

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

Додаток В

Таблиця В.1

Національні стандарти України у сфері туризму, орієнтовані на європейські норми

Назва стандарту	Регуляторний вплив	Мета впливу
(1)	(2)	(3)
ISO 21101:2014. Пригодницький туризм. Системи менеджменту безпеки	Вимоги до системи управління безпекою для організаторів	- дотримання вимог законодавства; - підвищення рівня безпеки; - задоволення очікувань туристів і безпеки персоналу
ISO/TR 21102:2013. Пригодницький туризм. Лідери. Особиста компетентність	Вимоги до компетентності організаторів	- забезпечення максимально безпечної подорожі - допомога споживачам в усвідомленому виборі туру
ISO 21103:2014. Пригодницький туризм. Інформація для учасників	Вимоги до мінімальної інформації, що надається учасникам до, під час і після туру	- забезпечення безпеки учасників
ISO 13687-1 (2; 3):2017. Туризм та пов'язані з ним послуги. Яхтові гавані.	Вимоги проміжного рівня обслуговування	- забезпечення належного рівня обслуговування для всіх видів активного відпочинку
EN 13809:2018. Послуги туристичні. Туристичні агенції та туристичні оператори.	Вимоги до термінів і визначень	- забезпечення стандартизації й уніфікації щодо термінів під час туристичного обслуговування
ISO 13810:2016. Промисловий туризм. Туристичні послуги	Вимоги до послуг, які передають знання щодо виробництва, науково-технічної діяльності, ноу-хау, промислових продуктів або послуг	- допомога туроператорам і власникам бізнесу в приверненні уваги туристів до індустріальних об'єктів
ISO 18065:2015. Туристичні послуги, що надають на природоохоронних територіях	Вимоги до туристичних послуг безпосередньо на природоохоронних територіях	- пріоритетна увага цілям збереження природоохоронних територій; - задоволення відвідувачів
ISO 17680:2015. Таласотерапія.	Вимоги до надання послуг в центрах таласотерапії з використанням впливу навколишнього середовища з лікувальною або профілактичною метою	
ISO 17679:2016. Велнес та СПА.	Вимоги до обслуговування, основних допоміжних процесів і якості наданої послуги усіма типами оздоровчих курортів	

продовження табл. В.1

(1)	(2)	(3)
ISO 13009:2015. Вимоги та рекомендації з експлуатації пляжу	Вимоги і рекомендації щодо сталого управління та планування, володіння пляжем, стійкої інфраструктури і потреб надання послуг, у т. ч. безпеки, інформації та комунікацій, поведінки з відходами.	
ISO/TS 13811:2016. Туризм та пов'язані з ним послуги. Інструкція з розроблення екологічних специфікацій щодо розміщення закладів	Вимоги з розроблення специфікацій, спрямованих на зниження негативного впливу на навколишнє середовище	- збільшення позитивного впливу закладів розміщення на навколишнє середовище
ISO 14785:2016. Офіси туристичні інформаційні.	Вимоги до туристичної інформації щодо послуг з приймання туристів	- встановлення мінімальних вимог до якості послуг, що надаються туристичними інформаційними офісами будь-якого типу та розміру, державними чи приватними
ISO 17049:2017. Доступне проєктування. Застосування шрифту Брайля	Вимоги до дотикових зовнішніх індикаторів, їх установки для допомоги у безпечному самостійному пересуванні незрячих або людей зі слабким зором	- використання шрифту Брайля на вивісках і туристичному устаткуванні - визначає керівні принципи для практичної реалізації стандарту для перекладу
ISO 23599:2017. Тактильні індикатори пішохідної зони		- зменшення ризиків для людей зі слабким зором.
EN 15565:2016. Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів	Вимоги до професійної підготовки кадрів	
EN 15700:2014. Безпечність стрічкових конвеєрів для зимових видів спорту чи туризму	Вимоги щодо туристично-екскурсійного обслуговування	- забезпечення безпеки туристів
ISO 5912:2015. Палатки туристичні	Вимоги до безпеки, продуктивності та придатності до використання палаток (наметів кемпінгу)	

Джерело: Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, <https://me.gov.ua/Documents/MoreDetails?id=ecfd6c5a-1760-4d8d-a931-3a63f64e2310>.

Додаток Г

Таблиця Г.1

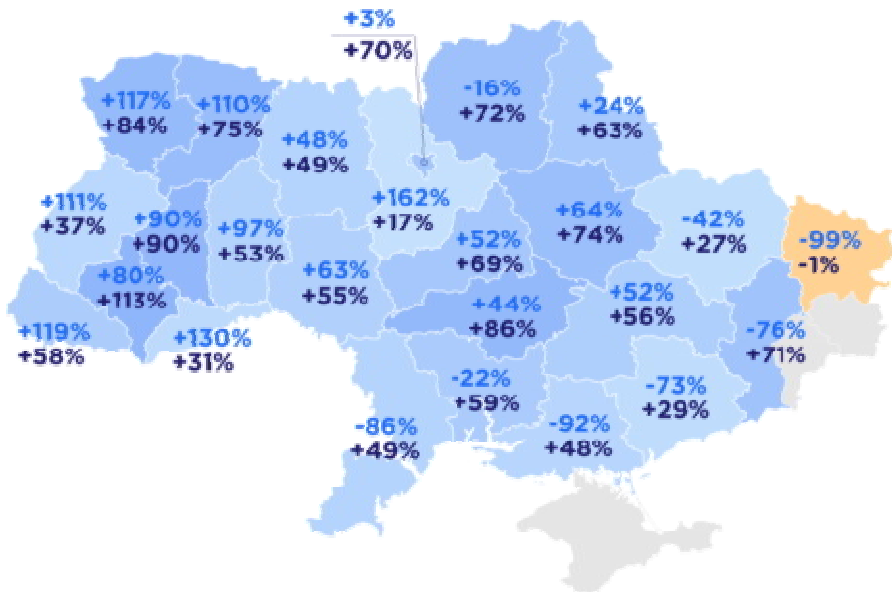
Показники соціально-економічного розвитку на територіях Карпатського туристичного регіону України у 2017-2023 рр.

Область	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Кількість наявного населення, тис. осіб										
Львівська	2538,4	2537,8	2534,2	2534	2529,6	2522	2512,1	2497,8	2478,1	
Івано-Франківська	1382,1	1382,6	1382,4	1379,9	1377,5	1373,3	1368,1	1361,1	1351,8	
Закарпатська	1256,9	1259,6	1259,2	1258,8	1258,1	1256,8	1253,8	1250,1	1244,5	
Чернівецька	908,5	910	909,9	908,1	906,7	904,4	901,6	896,6	890,5	
Карпатський регіон	6085,9	6090	6085,7	6080,8	6071,9	6056,5	6035,6	6005,6	5964,9	
Кількість діючих суб'єктів господарювання, тис. од.										
Львівська	117,7	120,4	114,7	110,9	115,6	124,4	128,6	132,7	133,1	149,4
Івано-Франківська	54,8	55,5	50,6	49,8	52,6	55,0	55,5	55,2	54,3	60,4
Закарпатська	57,5	59,8	56,3	52,0	51,2	50,6	49,9	47,9	45,4	48,8
Чернівецька	46,8	47,8	44,9	43,6	43,6	44,8	43,1	40,3	38,8	42,4
Карпатський регіон	276,8	283,5	266,5	256,3	263	274,8	277,1	276,1	271,6	301
у т. ч. у туризмі, од.										
Львівська	5192	5026	4903	4920	5311	6169	6219	5881	5503	6459
Івано-Франківська	2946	3064	2809	2717	2894	3064	3106	3202	3039	3453
Закарпатська	4273	4195	4129	3749	3594	3614	3597	3418	3123	3409
Чернівецька	1664	1661	1633	1568	1630	1704	1739	1612	1456	1629
Карпатський регіон	14075	13946	13474	12954	13429	14551	14661	14113	13121	14950
Кількість зайнятих працівників у суб'єктах господарювання, тис. ос.										
Львівська	499,9	478,9	432,2	450,0	504,7	545,8	531,2	539,7	518,7	526,1
Івано-Франківська	169,6	158,4	164,7	167,0	184,6	196,9	198,5	198,5	183,8	191,8
Закарпатська	161,1	154,8	155,2	151,8	157,3	165,8	161,7	159,7	149,8	149,3
Чернівецька	113,3	106,5	106,6	107,2	115,9	121,7	120,0	119,2	110,7	112,0
Карпатський регіон	943,9	898,6	858,7	876	962,5	1030,2	1011,4	1017,1	963	979,2
у т. ч. у туризмі, тис. ос.										
Львівська	19,5	18,7	19,8	22,4	27,7	29,0	24,3	24,4	21,9	23,9
Івано-Франківська	7,3	7,1	7,5	8,0	10,7	10,3	9,1	10,2	8,5	10,7
Закарпатська	10,4	9,2	9,4	8,9	9,8	9,6	8,7	8,1	6,8	7,4
Чернівецька	4,4	3,9	4,2	4,4	5,7	5,6	4,6	4,5	3,9	4,5
Карпатський регіон	41,6	38,9	40,9	43,7	53,9	54,5	46,7	47,2	41,1	46,5
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн										
Львівська	166,4	207,7	236,0	301,7	401,5	466,7	508,9	671,6	712,1	855,4

продовження табл. Г.1

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
Івано-Франківська	50,5	64,7	80,5	95,6	117,3	143,1	152,3	194,6	138,4	174,0
Закарпатська	43,9	52,2	55,1	67,3	80,8	84,9	88,2	117,4	109,0	131,1
Чернівецька	21,7	26,7	31,1	39,8	46,2	51,6	58,2	75,6	67,1	99,7
Карпатський регіон	282,5	351,3	402,7	504,4	645,8	746,3	807,6	1059,2	1026,6	1260,2
у т. ч. у туризмі, млн грн										
Львівська	1547,3	2365,3	3124,1	3951,9	5175,1	6269,1	4585,4	8041,0	3361,7	4870,4
Івано-Франківська	527,7	711,9	848,6	1263,8	1582,8	2006,0	1920,0	3367,2	1123,6	2204,7
Закарпатська	662,9	817,6	1023,8	1231,7	1502,2	1664,0	1452,7	2287,4	757,4	998,7
Чернівецька	345,7	353,1	434,9	542,9	676,8	788,2	666,4	1078,6	121,4	174,3
Карпатський регіон	3083,6	4247,9	5431,4	6990,3	8936,9	10727,3	8624,5	14774,2	5364,1	8248,1
Додана вартість за витратами виробництва, млрд грн										
Львівська	42,5	49,8	50,2	78,0	92,8	132,1	153,3	199,1	254,8	323,3
Івано-Франківська	17,5	20,7	23,4	22,1	23,7	29,3	42,9	56,9	48,2	51,6
Закарпатська	12,2	12,9	15,5	20,6	20,5	22,5	29,4	30,5	33,4	37,9
Чернівецька	6,4	5,5	6,9	9,2	9,9	11,5	14,9	21,0	24,7	28,8
Карпатський регіон	78,6	88,9	96	129,9	146,9	195,4	240,5	307,5	361,1	441,6
у т. ч. у туризмі, млн грн										
Львівська	367,5	489,9	762,5	1320,9	1608,1	1855,7	1312,0	2293,6	1641,3	2416,3
Івано-Франківська	134,6	141,2	191,1	410,5	500,7	553,9	611,0	954,5	497,4	1013,3
Закарпатська	170,4	165,9	224,0	312,3	405,3	411,0	424,4	588,6	322,6	475,0
Чернівецька	65,1	61,1	96,0	156,3	193,1	200,8	162,4	243,9	103,9	130,6
Карпатський регіон	737,6	858,1	1273,6	2200	2707,2	3021,4	2509,8	4080,6	2565,2	4035,2
Валовий регіональний продукт, млрд грн										
Львівська	72,9	94,7	114,8	147,3	177,2	214,4	236,3	296,2		
Івано-Франківська	37,6	45,9	51,4	63,8	78,4	86,7	90,4	119,7		
Закарпатська	29,8	38,4	47,9	61,4	77,1	85,3	91,4	113,9		
Чернівецька	15,0	18,5	21,2	28,6	33,9	41,7	45,1	54,6		
Карпатський регіон	155,3	197,5	235,3	301,1	366,6	428,1	463,2	584,4		
Кількість шкідливих викидів, млн т.										
Львівська	100,2	102,4	103,1	109,1	106,7	88,9	76,0	75,4	76,2	57,9
Івано-Франківська	228,8	223,9	196,7	198,3	221,4	205	140,4	172,4	152,3	147,7
Закарпатська	3,9	4,4	4,9	3,2	4,0	3,7	3,3	2,8	3,4	2,8
Чернівецька	2,5	3,2	3,0	3,3	2,7	2,4	1,8	1,7	1,4	1,7
Карпатський регіон	335,4	333,9	307,7	313,9	334,8	300	221,5	252,3	233,3	210,1

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

— відсоткове порівняння 2021 та 2024 рр.

— відсоткове порівняння 2023 та 2024 рр.

Рис. Г.1. Динаміка податкових надходжень від туризму за областями України у 2021-2024 рр. (за результатами I кварталу відповідного року)

Джерело: Державне агентство розвитку туризму України,
<https://www.tourism.gov.ua/>.

Таблиця Г.2

**Динаміка податкових надходжень від туризму за областями
України у 2021-2024 рр. (млн грн)**

Область України	Роки				Відносні зміни, ±%	
	2021	2022	2023	2024	2024/2021	2024/2023
Вінницька	27,4	23,9	29,9	41,3	50,7	38,1
Волинська	13,3	11,8	15,9	24,3	82,7	52,8
Дніпропетровська	98,4	69,5	98,1	128,8	30,9	31,3
Донецька	59,6	18,8	8,8	14,5	-75,7	64,8
Житомирська	14,1	9	14,5	20,8	47,5	43,4
Закарпатська	59,5	72,4	94,2	130,4	119,2	38,4
Запорізька	98,6	26,2	15,2	25,8	-73,8	69,7
Івано-Франківська	132	159,7	138,8	248,5	88,3	79,0
Київська	125,4	163,9	239	284,1	126,6	18,9
Кіровоградська	15,2	10,9	15,8	22,4	47,4	41,8
Луганська	9,2	1,9	0,5	0,2	-97,8	-60,0
Львівська	215,4	273,8	345,5	440	104,3	27,4
Миколаївська	45,9	14,3	21,7	25,6	-44,2	18,0
Одеська	210,8	87,6	98,8	160,5	-23,9	62,4
Полтавська	43,5	34,6	45,4	65,1	49,7	43,4
Рівненська	16,2	14,1	20,1	31,5	94,4	56,7
Сумська	11,4	7,3	9,8	14,1	23,7	43,9
Тернопільська	17,3	15,1	19,6	27,5	59,0	40,3
Харківська	104,8	38,9	49,6	47,7	-54,5	-3,8
Херсонська	58,7	10,4	1,7	3	-94,9	76,5
Хмельницька	21,4	22,6	31,2	41,2	92,5	32,1
Черкаська	23	17,4	20,7	34,2	48,7	65,2
Чернівецька	18,2	20,7	28,8	39,1	114,8	35,8
Чернігівська	18,6	11,3	10,8	16,2	-12,9	50,0
м. Київ	773,9	415,2	499,3	982	26,9	96,7
Всього по Україні	2231,8	1551,3	1873,7	2868,8	28,5	53,1

Джерело: Державне агентство розвитку туризму України,
<https://www.tourism.gov.ua/>.

Таблиця Г.3

Трендові рівняння розвитку туризму в Україні у 2017-2023 рр.

Показник	Рівняння тренду	R^2	F^*	DW
Кількість українських туристів, котрі виїжджали за кордон	$\hat{y}_t = -0,72 t^2 + 1,83 t + 24,45$	0,74	78,9	0,65
Кількість прибуттів іноземних туристів в Україну	$\hat{y}_t = 0,16 t^2 - 3,67 t + 19,34$	0,80	3,1	0,48
Кількість діючих вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -1,159 t^2 + 9,75 t + 59,51$	0,73	1,8	1,61
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) вітчизняними суб'єктами туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -3,95 t^2 + 31,36 t + 30,02$	0,70	38,5	1,25
Кількість зайнятих працівників у вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -5,61 t^2 + 33,95 t + 232,8$	0,84	70,4	1,75
Додана вартість за витратами виробництва вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності	$\hat{y}_t = -0,75 t^2 + 6,48 t + 13,14$	0,62	19,1	1,65

Примітка: * – статистична вірогідність з імовірністю $p = 0,99$ ($\alpha = 0,01$).

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>; Державне агентство розвитку туризму України, <https://www.tourism.gov.ua/>; Національна туристична організація України, <https://nto.ua/>.

Таблиця Г.4

Валовий внутрішній продукт України, рівень безробіття, індекс інфляції та середня заробітна плата у 2017-2023 рр.

Роки	Номінальний ВВП (млн грн)	Реальний ВВП		Рівень безробіття, %	Індекс інфляції (%)	Середня заробітна плата, грн
		млн грн	млн дол. США			
2017	2982920	2445587	112154	9,9	113,7	7105,42
2018	3558706	3083409	130832	9,1	109,8	8867,33
2019	3974564	3675728	153781	8,6	104,1	10503,75
2020	4194102	3818456	155582	9,9	105	11596,58
2021	5459574	4363582	199770	10,3	110	14017,83
2022	5191028	3865780	161990	21,1	126,6	13376,21
2023	6537825	5518062	178760	18,2	105,1	14308,46

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

Таблиця Г.5

Парні коефіцієнти кореляції* показників розвитку туризму і соціально-економічних показників розвитку України у 2017-2023 рр.

Показник розвитку туризму	Соціально-економічні показники розвитку			
	Номінальний ВВП (млн грн) 	Рівень безробіття (%) 	Індекс інфляції (%) 	Середня заробітна плата (грн)
Кількість діючих вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності (од.)	0,2016	-0,4771	-0,8078	0,3236
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) вітчизняними суб'єктами туристичної діяльності (млрд грн)	0,1284	-0,5779	-0,5509	0,2288
Кількість зайнятих працівників у вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності (тис. ос.)	0,5102	-0,9154	-0,6817	0,4244
Додана вартість за витратами виробництва вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності (млрд грн)	0,3283	-0,3822	-0,5000	0,3803

Примітка: * – статистична вірогідність з ймовірністю $p = 0,95$ ($\alpha = 0,05$)

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>; Державне агентство розвитку туризму України, <https://www.tourism.gov.ua/>; Національна туристична організація України, <https://nto.ua/>.

Таблиця Г.6

**Показники ступеня досягнення ЦСР щодо екологічної
складової в Україні у 2017-2023 рр.**

Показники	Роки							Цільовий показник	
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	
Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови									
Якість питної води за мікробіологічними показниками (% проб)	а)	4,6	5,1	5,7	4,7	5,1	2,1	2,7	—
	б)	11,2	11,5	11,4	13,8	11,9	11,4	11	
Якість питної води за органолептичними та санітарними показниками (% проб)	а)	16,2	18,5	17,2	16,8	18,2	12,1	11,3	—
	б)	27,4	29,8	31,2	26,9	28,9	25,4	28,9	
Частка населення, яке має доступ до централізованого водопостачання, %	а)	99,3	99,2	99	87,3	88	88,3	в.д.	90
	б)	30	30,1	26,9	26,5	22	21,9		
Частка населення, яке має доступ до централізованого водовідведення, %	а)	95,1	96	96,6	71,7	74,2	74,8	в.д.	90
	б)	2,5	2,5	1,8	5,3	5,2	5,3		
Обсяги скидів забруднених стічних вод у водні об'єкти, млн. м³		997,3	952	737,2	518,3 5	541,507	374,027	375,647	725
Водоємність ВВП, м³ / 1 тис. грн ВВП		15,13	11,59	10,3	9,94	7,33	4,27	3,74	3,2
Ціль 7. Доступна та чиста енергія									
Виробництво електро-енергії, млрд. кВт·год		155,4	159,4	154	148,9	156,6	113,5	105,9	163,8
Частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії, %		6,7	7	8,1	9,2	в.д.			11

продовження табл. Г.6

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату								
Кількість викидів забруднюючих речовин і парникових газів, тис. т	в)	2584,9	2508,3	2459,5	2238,6	2242	1189,7	1224,1
	г)	0,1	0,2	0,1	0,09	0,5	0,3	0,2
	д)	0,004	0,008	0,004	0,004	0,022	0,025	0,016
Кількість викидів діоксиду вуглецю, тис. т	в)	124217,9	126378,3	121282,9	109079,4	111854,2	63393,2	67607
	г)	26,2	27	24,5	17,8	106,5	37,7	27,1
	д)	0,021	0,021	0,020	0,016	0,095	0,059	0,040
Ціль 14. Збереження морських ресурсів								
Частка площі приморських природоохоронних територій у загальній території приморських областей, %		5,82	5,84	5,93	6,69	6,69	7,09	7,09
Обсяги добування водних біоресурсів в економічній зоні України, тис. тонн		42,5	30	30,2	18,6	12,8	0,1	0
Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші								
Площа територій та об'єктів природоохоронних територій, тис. га		3985,02	3991,64	4082,2	4105,5	4117,6	4173,02	4183,71
Частка площі територій та об'єктів природоохоронних територій у загальній території країни, %		6,6	6,61	6,76	6,8	6,82	6,91	6,93

Примітки:

- а) місце населення;
- б) сільське населення;
- в) всіма суб'єктами економічної діяльності в Україні;
- г) діяльність з тимчасового розміщування та організація харчування;
- д) рівень викидів, що припадає на діяльність з тимчасового розміщування та організації харчування в загальній структурі (%);
- в.д. – відсутні дані.

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

Додаток Д

Рис. Д.1. Поточний просторовий розподіл природоохоронних територій і валовий регіональний продукт за областями України у 2021 р. (у поточних цінах, млн. грн)

Джерело: Державна служба статистики України, <https://stat.gov.ua/>.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Юрій Богданович
МИРОНОВ**

**Марта Юрїївна
БАРНА**

Сталий розвиток туризму на природоохоронних територіях України

Монографія

Коректор – Проскурник І. М.

Оригінал-макет видавництва Львівського торговельно-
економічного університету

Підписано до друку 30.03.2026 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк на різнографії.
14,02 ум. др. арк. 14,02 облік.-видавн. арк.
Тираж 500 прим. Зам. 177.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного
університету

79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. (032) 244-40-19.
e-mail: drook@ukr.net

Свідцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та
радіомовлення України (серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.)